

บทที่ 2

แนวคิด ทฤษฎี และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

การทบทวนแนวคิด ทฤษฎี และงานวิจัยที่เกี่ยวข้องในการศึกษาเรื่อง “วิเคราะห์เนื้อหาข่าว และบทความเกี่ยวกับการส่งเสริมและรักษาคุณภาพสิ่งแวดล้อมที่ปรากฏในหนังสือพิมพ์รายวันของ จังหวัดเชียงใหม่” ผู้วิจัยได้แบ่งเนื้อหาออกเป็นส่วนต่างๆ ดังนี้

1. แนวคิดเกี่ยวกับสิ่งแวดล้อม
2. แนวคิดเกี่ยวกับการรายงานข่าวสิ่งแวดล้อม
3. แนวคิดเกี่ยวกับหนังสือพิมพ์
4. แนวคิดเกี่ยวกับบทบาทหน้าที่ของสื่อมวลชน
 - 4.1 ทฤษฎีโครงสร้างและหน้าที่ของสื่อมวลชน
 - 4.2 ทฤษฎีการกำหนดวาระสาร
 - 4.3 ทฤษฎีผู้เฝ้าประตู
5. งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

1. แนวคิดเกี่ยวกับสิ่งแวดล้อม

ในหัวข้อนี้จะทบทวนแนวคิดเกี่ยวกับสิ่งแวดล้อม ทั้งในแง่นิยามและความหมายของ สิ่งแวดล้อม ประเภทของสิ่งแวดล้อม ลักษณะของปัญหาสิ่งแวดล้อม รวมทั้งแนวคิดการจัดการ ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมที่ยั่งยืน โดยจะได้กล่าวถึงรายละเอียดของแต่ละหัวข้อต่อไปนี้

1.1 นิยามและความหมายของสิ่งแวดล้อม

คำว่า “สิ่งแวดล้อม” (Environment) หากพิจารณาตามที่บัญญัติไว้ในพระราชบัญญัติ ส่งเสริมและรักษาคุณภาพสิ่งแวดล้อมแห่งชาติ พ.ศ. 2535 แล้วจะหมายถึง สิ่งต่างๆ ที่มีลักษณะทาง กายภาพและชีวภาพที่อยู่รอบตัวมนุษย์ ซึ่งเกิดขึ้นโดยธรรมชาติและสิ่งที่มนุษย์ได้ทำขึ้น

กรมส่งเสริมคุณภาพสิ่งแวดล้อม (2536) ได้ให้ความหมายของคำว่า สิ่งแวดล้อม หมายถึง ทุกสิ่งทุกอย่างที่อยู่รอบตัวมนุษย์ ทั้งที่มีชีวิตและไม่มีชีวิต ทั้งที่เป็นรูปธรรม (จับต้องและมองเห็น ได้) และนามธรรม (วัฒนธรรม แบบแผน ประเพณี ความเชื่อ) มีอิทธิพลเกี่ยวข้องถึงกัน เป็นปัจจัย ในการเกื้อหนุนซึ่งกันและกัน ผลกระทบจากปัจจัยหนึ่งจะมีส่วนเสริมสร้างหรือทำลายอีกส่วนหนึ่ง อย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ สิ่งแวดล้อมเป็นวงจรและวัฏจักรที่เกี่ยวข้องกันไปทั้งระบบ

คำว่า “สิ่งแวดล้อม” หมายถึง สรรพสิ่งที่เกิดขึ้นโดยธรรมชาติและมนุษย์สร้างขึ้น ซึ่งให้ประโยชน์และโทษ เห็นและไม่เห็นด้วยตาเปล่า เป็นรูปธรรมและนามธรรม และสิ่งที่เป็พียและไม่เป็นพีย (Watt, 1973 และ UNESCO, 1977 อ้างใน สถาบันวิจัยสภาวะแวดล้อม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2542: 4) ซึ่งสามารถกล่าวอีกนัยหนึ่งได้ว่า สิ่งแวดล้อม หมายถึง “สิ่งต่างๆ ที่อยู่รอบตัวเรา” เป็นคำนิยามสั้นๆ ง่ายต่อการเข้าใจ แต่ในความหมายนี้ชี้ให้เห็นว่า สิ่งแวดล้อมในโลกนี้เป็นทุกสิ่งทุกอย่างไม่ว่าจะเป็นสิ่งของ บ้านเรือน ถนน วัด แม่น้ำ ดิน ป่าไม้ น้ำ ภาวะเบิบบ เป็นต้น สิ่งแวดล้อมที่อยู่รอบๆ ตัวนั้นมีหลายสิ่งหลายอย่าง มีทั้งใกล้ตัวเรา ทั้งแนวดิ่งและแนวนอน เป็นทั้งทรัพยากรธรรมชาติและมลสาร คือ เป็นทั้งคุณและโทษต่อมนุษย์หรือสิ่งแวดล้อมด้วยตนเอง

ประธาน ดังสิกบุตร (2542) ได้ให้นิยามของคำว่า “สิ่งแวดล้อม” (Definition of the Environment) ดังนี้

- สิ่งแวดล้อมในด้านรูปธรรม ประกอบด้วย สิ่งแวดล้อมทางกายภาพและทางชีวภาพ
- สิ่งแวดล้อมในด้านวัฒนธรรม ประกอบด้วย ระบบสังคม เศรษฐกิจ การเมือง และ

วัฒนธรรมเป็นความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับมนุษย์

ประธาน ดังสิกบุตร ยังได้กล่าวถึง ความแตกต่างระหว่างทรัพยากรกับสิ่งแวดล้อม (Resource and Environment Interchangeability) ไว้ว่า

- ทรัพยากร เราพิจารณาการใช้ประโยชน์จากธรรมชาติในเชิง “ปริมาณ”
- สิ่งแวดล้อม เราพิจารณาการใช้ประโยชน์จากธรรมชาติในเชิง “คุณภาพ”

เมื่อพิจารณานิยามและความหมายของคำว่า “สิ่งแวดล้อม” ที่ได้ระบุไว้ในกฎหมายและตามหลักแนวคิดทั่วไปสรุปได้ว่า ความหมาย “สิ่งแวดล้อม” ในเชิงกว้าง หมายถึง สิ่งแวดล้อมตามธรรมชาติ (หรืออาจจะเรียกว่าทรัพยากรธรรมชาติก็ได้) กับสิ่งแวดล้อมที่มนุษย์สร้างขึ้น

1.2 ประเภทของสิ่งแวดล้อม

กาญจนา แก้วเทพ และคณะ (2549: 21-24) เสนอว่า มีวิธีการแบ่งประเภทของสิ่งแวดล้อมได้หลายแบบ เช่น

1. ระดับของสิ่งแวดล้อม A. Dahaln (1994 อ้างใน กาญจนา แก้วเทพ และคณะ, 2549: 21-22) ได้แบ่งระดับสิ่งแวดล้อมออกเป็น 3 ระดับ คือ

(ก) สิ่งแวดล้อมตามธรรมชาติ (Natural environment) หรือระบบนิเวศ (Ecosystem) ที่ประกอบด้วยทรัพยากรทั้งที่สร้างขึ้นใหม่ได้และไม่ได้ ทั้งสิ่งมีชีวิตและไร้ชีวิตทั้งปวง สรรพสิ่งเหล่านี้อยู่ร่วมกันอย่างมีหลักการ มีกระบวนการ และมีวัฏจักร

(ข) สิ่งแวดล้อมที่มนุษย์สร้างขึ้น (Man-made environment) เป็นสิ่งแวดล้อมที่เกิดขึ้น

เมื่อมนุษย์ได้สร้างสรรค์เปลี่ยนแปลงสิ่งแวดล้อมตามธรรมชาติ เช่น ถนน สะพาน ดึก ไฟฟ้า ซึ่งยังคงมีลักษณะทางกายภาพที่มองเห็นจับต้องได้อยู่

(ค) **สิ่งแวดล้อมทางสังคม** (Social environment) ก็เป็นสิ่งแวดล้อมประเภทที่มนุษย์สร้างสรรค์ขึ้นมาเช่นเดียวกันหากแต่เป็นงานสร้างสรรค์ที่ไม่มีลักษณะทางกายภาพและมีมิติเชิงคุณภาพ ได้แก่ ค่านิยม บรรทัดฐานของสังคม การรับรู้ ปรัชญา วัฒนธรรม เป็นต้น

สิ่งแวดล้อมทั้งสามระดับนี้จะมีปฏิสัมพันธ์กันอยู่ตลอดเวลา ตัวอย่างเช่น ข้อสรุปของนักวิชาการแนวมุขนิยมจากลาตินอเมริกาสรุปว่า วิกฤติการณ์ทางสิ่งแวดล้อมและทรัพยากรธรรมชาติ (ระดับ ก.) ที่ทั่วโลกกำลังประสบอยู่มิใช่เกิดขึ้นเพราะปัญหาประชากรมากขึ้น หากแต่เป็นเพราะผลผลิตของลัทธินิยมวัตถุนิยมตะวันตก (ระดับ ค.) ที่ส่งผลให้โลกทั้งโลกมีสิ่งแวดล้อมที่มนุษย์สร้างขึ้น (ระดับ ข.) และสิ่งแวดล้อมจากธรรมชาติเกิดเป็นอันตรายต่อทุกอย่างในโลกรวมทั้งตัวมนุษย์เองด้วย

2. **สามส่วนของสิ่งแวดล้อม** Tarzie Vittachi (อ้างใน กาญจนนา แก้วเทพ และคณะ, 2549: 22) ได้ใช้แนวคิดที่คล้ายคลึงกันด้วยการแบ่งสิ่งแวดล้อมออกเป็น 3 ส่วน 2 ส่วนแรกเป็นระดับภายนอก คือ สิ่งแวดล้อมตามธรรมชาติ (Natural environment) และสิ่งแวดล้อมที่มนุษย์สร้างขึ้นทุกอย่าง (Human environment) ส่วนระดับที่สามเป็นส่วนภายใน (Inner environment) ได้แก่ คุณค่าที่กำหนดแนวทางประพฤติปฏิบัติที่เรียกว่า “invironment” K. Dixit (1994 อ้างใน กาญจนนา แก้วเทพ และคณะ, 2549: 22) ได้โยงเข้าสู่เรื่องสื่อมวลชนหรือกลุ่มคนที่ทำงานด้านสิ่งแวดล้อมว่า สำหรับนักสื่อมวลชนที่ทำหน้าที่รายงานเรื่องสิ่งแวดล้อม จำเป็นต้องเปลี่ยนแปลง “invironment” ของตนเองเสียก่อน ทั้งนี้เพราะระบบค่านิยม คุณลักษณะ ตัวตนของนักสื่อสารมวลชนเองจะเป็นตัวกำหนดเนื้อหาและวิธีการนำเสนอผลงานของตนเอง

ความสำคัญของเรื่องสิ่งแวดล้อมในใจนั้นอาจจะกล่าวได้ว่าเป็นประจักษ์ “แก่นของต้นไม้” เลยทีเดียว ดังที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเคยรับสั่งว่า “ในเรื่องการปลูกป่า จำเป็นจะต้องปลูก “ป่าในใจ” ให้ขึ้นมาเสียก่อน มิฉะนั้นป่าข้างนอกก็จะไม่มีวันจะเจริญเติบโตได้”

3. **ประเภทของขบวนการสิ่งแวดล้อม** ปรีชา เปี่ยมพงศ์สานต์ (2534 อ้างใน กาญจนนา แก้วเทพ และคณะ, 2549: 23-24) จัดแบ่งประเภทของขบวนการสิ่งแวดล้อมออกเป็น 3 ระดับ โดยที่แต่ละระดับนั้นมีความแตกต่างกันในเรื่องการวิเคราะห์สาเหตุของปัญหา และข้อเสนอแนะในการแก้ไข ดังนี้

3.1 **กลุ่มรณรงค์ทางสิ่งแวดล้อม** (conservationist) หรืออาจเรียกว่า “กลุ่มอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม” กลุ่มนี้วิเคราะห์ว่า สาเหตุของปัญหาสิ่งแวดล้อมมาจากพฤติกรรมระดับบุคคล (individual level) ดังนั้นต้องให้การศึกษาและปรับพฤติกรรมของปัจเจกบุคคลเสียใหม่ เช่น มีวินัย

ด้านสิ่งแวดล้อม (ไม่ทิ้งขยะ) บริโภคให้น้อยลง (ใช้น้ำอย่างประหยัด) ใช้ผลิตภัณฑ์ที่ recycle ได้ เป็นต้น

3.2 กลุ่มปฏิรูป (reformist) กลุ่มนี้วิเคราะห์ว่า ปัญหาสิ่งแวดล้อมเกิดมาจากนโยบายการผลิตของสังคม หรือนโยบายการพัฒนาประเทศที่ยังขาดมาตรฐานในการจัดการกับสิ่งแวดล้อม เช่น ขาดการวางแผนเรื่องที่อยู่อาศัย ขาดการวางแผนจัดการเรื่องการใช้น้ำ ดังนั้น จึงมีข้อเสนอในการใช้มาตรการทางกฎหมาย และสร้างระบบบ่งชี้ทางเศรษฐกิจการเมืองเพื่อสิ่งแวดล้อม (เช่น การลดภาษีน้ำมัน ไร่สารตะกั่ว) ปรับปรุงยุทธศาสตร์และเพิ่มประสิทธิภาพในระบบการจัดการกับปัญหาสิ่งแวดล้อม

3.3 กลุ่มเปลี่ยนระบบ (radical) ความแตกต่างระหว่างกลุ่มนี้กับกลุ่มปฏิรูปก็คือ กลุ่มเปลี่ยนระบบเห็นว่าตราบใดที่ประเทศยังพัฒนาตามแนวทางทุนนิยมหรืออุตสาหกรรมนิยม แนวทางนี้ย่อมก่อให้เกิดการผลิตที่เกินขีดจำกัดทางนิเวศอยู่ตลอดเวลา ดังนั้น การแก้ปัญหาสิ่งแวดล้อมให้หายขาดอย่างถาวรจำเป็นต้องเปลี่ยนแปลงระบบเศรษฐกิจสังคมและการเมืองอย่างกว้างขวาง เช่น ต้องให้ “การใช้อำนาจ” แทนที่ด้วย “การบริหาร” (เช่น องค์กรข้าราชการ) “ความร่ำรวย” แทนที่ด้วย “การอดออม” “อาวุธ” แทนที่ด้วย “สันติภาพ” “ลัทธิ/อุดมการณ์” แทนที่ด้วย “ความประพฤติที่ดีงาม” เป็นต้น ขบวนการชิปโกได้ประยุกต์เอาหลักของคานธีมาใช้ในกรณีของปาไม ด้วยการเปลี่ยนระบบคิด ระบบการรับรู้ ปาไมเสียใหม่ว่าปาไมไม่ใช่สิ่งที่จะทำให้ไม่หุง เงินตราและน้ำมันยาง หากแต่สิ่งที่ปาไมให้แก่เราก็คือ ดิน น้ำ และอากาศบริสุทธิ์ ดังนั้นนิเวศวิทยาจึงเป็นเศรษฐกิจถาวร

ในภาคปฏิบัติโดยทั่วไปแล้ว การปฏิบัติการมักจะเริ่มจากกลุ่มแรก แล้วค่อยๆ ยกระดับมาสู่ขั้นที่ 2 และ 3 อย่างไรก็ตาม แม้พัฒนาการของความคิดและการเคลื่อนไหวจะพัฒนามาสู่ขั้นที่สูงขึ้น แต่การปฏิบัติในขั้นแรกก็ยังคงต้องผนวกรวมอยู่ด้วย ปฏิบัติการในขั้นต่างๆ จึงมิใช่การเลือกเอาอันใดอันหนึ่ง แต่เป็นรูปแบบการสะสมที่ยกระดับสูงขึ้นทุกที และการแก้ไขปัญหานิเวศน์วิทยาจะได้ผลอย่างยั่งยืน มิใช่การแก้ปัญหาเฉพาะหน้าหรือแก้ไขได้ชั่วคราวชั่วคราวต่อเมื่อพัฒนาการของการเคลื่อนไหวทางสังคมได้ก้าวมาถึงขั้นการเปลี่ยนระบบ หรืออาจกล่าวได้อีกนัยหนึ่งว่า การแก้ไขปัญหามลพิษสิ่งแวดล้อมนั้นจะต้องประกอบด้วย 2 วิถีทางหลักควบคู่กัน คือ วิถีแห่งการใช้ทรัพยากรธรรมชาติที่ยั่งยืนยาวนาน และวิถีทางแห่งการเปลี่ยนแปลงสังคมไปสู่แนวโน้มที่ที่ยั่งยืนยาวนาน (กาญจนา แก้วเทพ, 2535: 9)

นอกจากนี้ ทรัพยากรธรรมชาติสามารถจัดแบ่งตามการใช้ประโยชน์ได้เป็น 3 ประเภท ดังนี้ (สถาบันวิจัยสภาวะแวดล้อม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2542: 137-138)

ประเภทที่ 1 ทรัพยากรธรรมชาติที่ใช้แล้วไม่หมดสิ้น (non-exhausting natural resources) เป็นทรัพยากรที่มีอยู่ในธรรมชาติอย่างมากมาย อาทิเช่น แสงอาทิตย์ อากาศ ดิน และน้ำในวัฏจักร คุณสมบัติของทรัพยากรประเภทนี้ ไม่มีใครเป็นเจ้าของ และใครๆ สามารถเข้าไปใช้ประโยชน์ได้ และทรัพยากรประเภทนี้มีความจำเป็นต่อร่างกายมนุษย์และสิ่งมีชีวิตอย่างอื่นถ้าขาดแคลนหรือมีสิ่งเจือปนทั้งที่เป็นพิษและไม่เป็นพิษ ก็จะมีผลต่อการเจริญเติบโตและศักยภาพในการผลิตของทรัพยากรธรรมชาตินั้น

การจัดการจะต้องควบคุมการกระทำที่จะมีผลเสียหรือเกิดสิ่งเจือปนต่อทรัพยากรธรรมชาติ ต้องควบคุมและป้องกันมิให้เกิดปัญหามลพิษจากขบวนการผลิตทั้งการเกษตร อุตสาหกรรม ที่จะมีผลต่อทรัพยากรประเภทนี้ รวมทั้งการให้การศึกษาแก่ประชาชน ทั้งผลดี ผลเสียของการปนเปื้อน วิธีการควบคุมและป้องกันรวมทั้งต้องมีกฎหมายควบคุมการกระทำที่จะมีผลต่อทรัพยากรธรรมชาติประเภทนี้ด้วย

ประเภทที่ 2 ทรัพยากรธรรมชาติที่ใช้แล้วหมดไป (exhausting natural resources) เป็นทรัพยากรธรรมชาติที่ใช้แล้วจะหมดไป ไม่สามารถเกิดขึ้นมาทดแทนได้ หรือถ้าจะเกิดขึ้นมาทดแทนได้ก็ต้องใช้เวลานานมาก และมักเป็นทรัพยากรที่มีความสำคัญทางด้านเศรษฐกิจ ซึ่งได้แก่น้ำมัน ปิโตรเลียม แก๊สธรรมชาติ ถ่านหิน และแร่ธาตุ เป็นต้น คุณสมบัติของทรัพยากรประเภทนี้แต่ละชนิดมีทั้งประโยชน์และโทษ

การจัดการทรัพยากรประเภทนี้ ก็จะต้องเน้นการประหยัดและพยายามไม่ให้เกิดการสูญเสีย ต้องใช้ตามความจำเป็นหรือถ้าสามารถใช้วัสดุอื่นแทนได้ก็ควรนำมาใช้แทน รวมทั้งต้องนำส่วนที่เสียแล้วกลับมาใช้ประโยชน์ให้คุ้มค่าที่สุด

ประเภทที่ 3 ทรัพยากรธรรมชาติที่ใช้แล้วสามารถทดแทนได้ (renewable natural resources) เป็นทรัพยากรธรรมชาติที่ใช้แล้วสามารถฟื้นคืนสภาพได้ ทั้งในระยะสั้นและระยะยาว ซึ่งได้แก่ ป่าไม้ มนุษย์ สัตว์ป่า พืช ดิน และน้ำ เป็นต้น คุณสมบัติของทรัพยากรประเภทนี้สามารถฟื้นฟูให้มีความมีใช้ได้อย่างตลอดไป และทรัพยากรประเภทนี้มักจะมีมากและจำเป็นอย่างยิ่งต่อมนุษย์และสิ่งมีชีวิตอื่นๆ มนุษย์ต้องการใช้ทรัพยากรนี้ตลอดเวลาเพื่อปัจจัยสี่ การเก็บเกี่ยวผลประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติชนิดนี้หรือการนำมาใช้ประโยชน์ควรนำมาใช้เฉพาะส่วนที่เพิ่มพูนเท่านั้นหรืออีกนัยหนึ่งแนวคิดนี้ถือว่าฐานของทรัพยากรธรรมชาติที่มีอยู่เปรียบเสมือนต้นทุนที่จะได้รับผลกำไรหรือดอกเบี้ยรายปี โดยส่วนกำไรหรือดอกเบี้ยนี้ก็คือ ส่วนที่เราสามารถนำมาใช้ประโยชน์ได้นั่นเอง

การจัดการทรัพยากรประเภทนี้ จะต้องจัดให้ระบบธรรมชาติมีองค์ประกอบภายในที่มีชนิดและปริมาณที่ได้สัดส่วนกัน การใช้ต้องใช้เฉพาะส่วนที่เพิ่มพูนและต้องควบคุมและป้องกันให้

สต็อกหรือฐานของทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมนั้นๆ มีศักยภาพหรือความสามารถในการให้ผลิตผลหรือส่วนเพิ่มพูนได้อย่างมีประสิทธิภาพ รวมทั้งในการใช้หรือการผลิตของทรัพยากรธรรมชาตินั้นจะต้องใช้เทคโนโลยีที่เหมาะสมและยึดหลักทางการอนุรักษ์อีกด้วย

ทรัพยากรธรรมชาติทั้ง 3 ประเภทนี้ จะพบว่ามีความสัมพันธ์ที่จะช่วยเอื้อต่อการรักษาสมดุลของธรรมชาติซึ่งกันและกัน ดังนี้ **ทรัพยากรประเภทที่ 1** จะต้องรักษาคุณภาพไว้มิให้มีการปนเปื้อนของมลพิษ ทั้งนี้เพื่อการดำรงชีพของสิ่งมีชีวิต ส่วน**ทรัพยากรประเภทที่ 2** ทรัพยากรประเภทนี้มีประโยชน์ช่วยให้มนุษย์มีสิ่งอำนวยความสะดวกสบายใช้ แต่ขณะเดียวกันถ้าไม่รู้จักคุณสมบัติของสารที่ใช้จะก่อให้เกิดโทษได้ ดังเช่น การเกิดโรคฮีตไต้และโรคมึนมาตะในประเทศญี่ปุ่น เป็นต้น สำหรับ**ทรัพยากรประเภทที่ 3** บทบาทที่สำคัญก็คือ ควบคุมธรรมชาติให้อยู่ในสภาพที่สมดุล

1.3 ลักษณะของปัญหาสิ่งแวดล้อม

นิตยา เจริญประเสริฐ (2543) กล่าวว่า ปัญหาสิ่งแวดล้อม (Environmental Problems) หมายถึง ปัญหาความเสื่อมโทรมในเชิงคุณภาพและปริมาณของสิ่งแวดล้อม (Environmental Deterioration) ทั้งที่เป็นสิ่งแวดล้อมทางชีวกายภาพและสิ่งแวดล้อมทางเศรษฐกิจและสังคม อันเนื่องมาจากการกระทำของมนุษย์โดยเฉพาะอย่างยิ่งจากการพัฒนา

สำนักงานคณะกรรมการสิ่งแวดล้อมแห่งชาติ ได้แบ่งปัญหาสิ่งแวดล้อมออกเป็น 2 ลักษณะ ได้แก่ (มีชัย วรสาธน์, 2536)

1. **ปัญหาสิ่งแวดล้อมทางกายภาพ** เช่น ภาวะมลพิษ ปัญหาความร่อยหรอของทรัพยากรธรรมชาติ และปัญหาการใช้ทรัพยากรไม่ถูกวิธี

2. **ปัญหาสิ่งแวดล้อมทางสังคม** เช่น ปัญหาความยากจน ปัญหาความขาดแคลนอาหาร ปัญหาที่อยู่อาศัย ความไม่รู้หนังสือ ความเจ็บไข้ได้ป่วยและปัญหาอื่นๆ ที่เกี่ยวข้องอีกมาก

พวงเพชร ธนสิน (2532: 12-13) ได้แบ่งปัญหาสิ่งแวดล้อมที่สำคัญออกเป็น 2 ปัญหาใหญ่ๆ คือ

1. **ทรัพยากรร่อยหรอ (Resource Depletion)** หมายถึง ทรัพยากรที่ไม่สามารถเกิดหรือฟื้นฟูใหม่ได้ (stock resource) และทรัพยากรธรรมชาติที่ใช้แล้วจะทดแทนได้ (flow resource) ร่อยหรอขาดแคลนลงทุกที เพราะแม้ว่าทรัพยากรประเภทหลังนี้จะเกิดหรือฟื้นฟูใหม่ได้แต่ก็ไม่ทันกับความต้องการของมนุษย์ ในกรณีนี้เรามองปัญหาสิ่งแวดล้อมในแง่ปริมาณ (quantity)

2. **สิ่งแวดล้อมเป็นพิษ (Pollution)** หรือมลพิษ หรือมลภาวะ หรือภาวะมลพิษ หรือมลพิษทางสิ่งแวดล้อม ซึ่งหมายถึง สภาวะที่สิ่งแวดล้อมที่มีอยู่ตามธรรมชาติ เช่น น้ำ อากาศ ดิน ถูกปะปนปนเปื้อนด้วยสิ่งแปลกปลอม “มลสาร” (Pollutants) แล้วทำให้คุณภาพของสิ่งแวดล้อมเปลี่ยนแปลง

ไปจากเดิมหรือจากธรรมชาติ โดยเปลี่ยนแปลงไปในทางที่เลวลงหรือคุณภาพเสื่อมลง ยังผลให้การใช้ประโยชน์จากทรัพยากรสิ่งแวดล้อมนั้นลดลง หรือใช้ประโยชน์ไม่ได้เลย รวมทั้งผลที่มีต่อสุขภาพอนามัยด้วย เมื่อปริมาณของประชากรของโลกและโรงงานอุตสาหกรรมเพิ่มมากขึ้น ของเสียที่ขับถ่ายออกมาสู่สิ่งแวดล้อมก็เพิ่มขึ้นเป็นเงาตามตัว ผลก็คือเกิดสิ่งแวดล้อมเป็นพิษขึ้นมา ซึ่งจะส่งผลกระทบต่อคนกลับมายังมนุษย์เอง ในกรณีนี้เรามองปัญหาสิ่งแวดล้อมในแง่คุณภาพ (quality)

พนัส ทัศนียานนท์ ผู้อำนวยการบริหารมูลนิธิกฎหมายสิ่งแวดล้อม-ประเทศไทย ได้กล่าวถึงลักษณะของปัญหาสิ่งแวดล้อม ซึ่งนอกจากจะช่วยให้เข้าใจสภาพปัญหาได้ชัดเจนขึ้นแล้ว ยังได้นำไปสู่ความเข้าใจในกระบวนการจัดการแก้ไขปัญหาทางสิ่งแวดล้อม ดังนี้ (ธรรมาภิบาล การมีส่วนร่วมของประชาชนและกระบวนการทางด้านสิ่งแวดล้อม, 2544: 323-324)

ปัญหาความเสื่อมโทรมทางสิ่งแวดล้อมเกิดขึ้นได้จากสองสาเหตุหลักๆ คือ ปัญหาการนำทรัพยากรธรรมชาติมาใช้อย่างไม่คุ้มค่า และปัญหาการปล่อยมลพิษจากการดำเนินกิจกรรมต่างๆ ของมนุษย์

ปัญหาการนำทรัพยากรธรรมชาติมาใช้อย่างไม่คุ้มค่า ก่อให้เกิดความสูญเสียไปซึ่งทรัพยากรโดยไม่ก่อให้เกิดประโยชน์สูงสุด อีกทั้งโดยไม่ได้มีการรักษาสถานที่ทรัพยากรเอาไว้เพื่อให้สามารถสร้างประโยชน์ให้ดอกผลต่อไปและเพื่อรักษาความสมดุลของระบบนิเวศ สภาพการขาดแคลนทรัพยากรธรรมชาติและระบบนิเวศแปรปรวน นับเป็นปัญหาสิ่งแวดล้อมที่ร้ายแรงและส่งผลกระทบในระยะยาว

ส่วนปัญหาการปล่อยมลพิษ เป็นปัญหาจากการที่มนุษย์ดำเนินกิจกรรมต่างๆ แล้วก่อให้เกิดของเสียขึ้นโดยไม่สามารถกำจัด บำบัดของเสียให้อยู่ในสภาพปลอดภัยได้

การมองปัญหาสิ่งแวดล้อมออกเป็นสองด้านดังกล่าว ช่วยให้เข้าใจสภาพปัญหาได้ชัดเจนว่า ปัญหาการนำทรัพยากรธรรมชาติมาใช้อย่างไม่คุ้มค่านั้น เหตุของปัญหาเกิดขึ้นตั้งแต่ขั้นตอนที่มีการตัดสินใจว่าจะนำทรัพยากรธรรมชาติมาใช้หรือไม่ กล่าวคือต้องมีการตัดสินใจที่ดีเสียแต่ต้นว่า ควรจะนำทรัพยากรธรรมชาติใดมาใช้หรือไม่ เพื่ออะไร และจะใช้อย่างไรให้คุ้มค่าที่สุดต่อทุกคนที่มีสิทธิมีส่วนในตัวทรัพยากรนั้น หลังจากนั้น เมื่อมีการดำเนินกิจกรรมต่างๆ ไปแล้ว สิ่งที่ต้องดูแลและระมัดระวังต่อไปคือ ควรจะดำเนินกิจกรรมนั้นๆ อย่างไรจึงจะก่อให้เกิดของเสียน้อยที่สุด และหากเมื่อมีของเสียที่เกิดขึ้นอย่างเลียงไม่ได้แล้ว ควรกำจัด บำบัดอย่างไรให้ปลอดภัย

กระบวนการจัดการแก้ไขปัญหาทางสิ่งแวดล้อมจึงสามารถมองได้สองด้าน คือ

1. การบริหารจัดการทรัพยากรธรรมชาติ (natural resources management) หมายความว่า หากมนุษย์มีระบบที่สามารถบริหารจัดการตนเองให้ตัดสินใจได้อย่างฉลาดรอบคอบก่อนที่จะเผา

ผลาญทรัพยากรธรรมชาติได้ ปัญหาการขาดแคลนทรัพยากรธรรมชาติและระบบนิเวศแปรปรวนก็จะไม่เกิดขึ้น

2. การควบคุมมลพิษ (pollution control) หมายความว่า แม้นมนุษย์จะสามารถตัดสินใจเกี่ยวกับการนำทรัพยากรธรรมชาติมาใช้ได้อย่างฉลาดรอบคอบดีแล้ว แต่ตามธรรมชาติย่อมต้องมีของเสียเกิดขึ้นจากการผลิตและการบริโภคทั้งหลาย ดังนั้น จึงจำเป็นต้องอาศัยมาตรการและเทคนิควิธีมาช่วยแก้ไขปัญหามลพิษที่ตามมาอีกต่างหาก

การแก้ไขปัญหาสีงแวดล้อมทั้งสองด้านดังกล่าว ต้องอาศัยทั้งมาตรการทางเทคนิควิธี (technical measures) และมาตรการทางกฎหมาย (legal measures) โดยอาจมีมาตรการทางสังคม (social measures) เข้าสอดประสานให้ได้ผลดียิ่งขึ้น

นอกจากนี้ ยูพีดี สเตพรธ (2544: 398-399) นำเสนอว่า ปัญหาสิ่งแวดล้อมสามารถแบ่งออกได้เป็น 4 ระดับ ได้แก่

1. ปัญหาสิ่งแวดล้อมระดับท้องถิ่น มีผลกระทบจำกัดในแต่ละบริเวณ เช่น ฝุ่นจากถนน ฝุ่นจากการก่อสร้าง เสียงดังจากพาหนะในซอย น้ำเน่าเสียบริเวณรอบๆ โรงงานอุตสาหกรรม กลิ่นเน่าเหม็นจากกองขยะ ซึ่งผู้ทำให้เกิดมลพิษมีจำนวนไม่มาก

2. ปัญหาสิ่งแวดล้อมระดับประเทศ เช่น ปัญหาการลักลอบตัดไม้ทำลายป่า ปัญหาการพังทลายของดิน ปัญหามลพิษทางอากาศ เป็นปัญหาที่กระทบต่อคนจำนวนมากและรวมไปถึงพืชและสัตว์ รุนแรงมากน้อยแตกต่างกันไปตามระดับของการพัฒนาประเทศ เป็นสิ่งที่รัฐบาลให้ความสนใจและหาทางแก้ไข

3. ปัญหาสิ่งแวดล้อมระดับภูมิภาค โดยที่ประเทศในกลุ่มนั้นได้รับความกระทบกระเทือนจากปัญหาสิ่งแวดล้อมร่วมกัน เช่น ภาวะแห้งแล้ง การขาดแคลนอาหาร ความเสื่อมโทรมของดินในทวีปแอฟริกา การขยายตัวของทะเลทรายสะฮารา มลพิษจากการรั่วไหลของน้ำมันตามแถบชายทะเลคาร์ิบเบียนหรือในอ่าวเปอร์เซียสมัยสงครามอิรักกับคูเวต ปัญหาฝนกรดในยุโรปและอเมริกา ปัญหาการรั่วไหลของสารกัมมันตภาพรังสี ปัญหาไฟไหม้ป่าในอินโดนีเซียที่มีผลต่อทัศนวิสัยในประเทศเพื่อนบ้าน เช่น มาเลเซีย สิงคโปร์ และไทย เป็นต้น

4. ปัญหาสิ่งแวดล้อมระดับโลก ได้แก่ ปัญหาบรรยากาศชั้นโอโซน ซึ่งเป็นตัวกันรังสีอุลตราไวโอเลตไม่ให้เข้มข้นเกินไปนั้นถูกทำลายให้บางลงหรือทะลุ ปัญหาเรือนกระจก ปัญหาการขาดแคลนพลังงาน ปัญหาป่าไม้เขตร้อนถูกทำลาย ซึ่งมีผลกระทบกับทุกประเทศทั่วโลก

1.4 แนวคิดการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมที่ยั่งยืน

การพัฒนาที่ยั่งยืนต้องคำนึงถึงคุณสมบัติของทั้งมิติด้านสิ่งแวดล้อม เศรษฐกิจ และสังคม ซึ่งสำหรับการพัฒนาที่ยั่งยืนในมิติด้านสิ่งแวดล้อมนั้น ได้มีผู้เสนอความหมายและแนวคิดต่างๆ ในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมอย่างยั่งยืนไว้ ดังนี้

การจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมอย่างยั่งยืน คือ การจัดการที่สามารถใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติได้อย่างต่อเนื่องยาวนาน สามารถสนองความต้องการของคนรุ่นปัจจุบันได้ โดยไม่ไปเบียดบังหรือลดความสามารถในการมีใช้ของคนรุ่นต่อไป ไม่ก่อให้เกิดความเสื่อมโทรม ความขาดแคลน และไม่ก่อให้เกิดมลภาวะต่อสิ่งแวดล้อม (วราพร ศรีสุพรรณ, 2534: 52) อ้างใน สถาบันวิจัยและให้คำปรึกษาแห่งมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2550) ซึ่งการจัดการหรือการพัฒนาสิ่งแวดล้อมอย่างยาวนานมีแนวความคิดมาจากการอนุรักษ์ (Conservation) มีแนวคิดที่ว่าพยายามใช้ประโยชน์ในสิ่งที่มีอยู่อย่างมีประสิทธิภาพเพื่อให้เกิดประโยชน์สูงสุดและยาวนาน ครอบคลุมความคิดในการพัฒนาทั้งด้านเศรษฐกิจ สังคม ระบบนิเวศและการประสานสัมพันธ์ในการพัฒนาสาขาต่างๆ เข้าด้วยกันเป็นเป้าหมายสำคัญที่พึงประสงค์ เพื่อสามารถรักษาระบบนิเวศและคุณภาพของสิ่งแวดล้อมได้อย่างต่อเนื่อง มีการนำเอาทรัพยากรมาใช้ประโยชน์อย่างถูกต้องเหมาะสม ทั้งด้านของเวลา ปริมาณ สถานที่ รวมทั้งการดูแลรักษาฟื้นฟูเพื่อให้สามารถมีทรัพยากรสิ่งแวดล้อมใช้ประโยชน์ได้ตลอดไป แต่อย่างไรก็ดี ปัญหาที่คาดว่าจะเกิดขึ้นอย่างแน่นอนในอนาคตก็คือ การขาดแคลนทรัพยากรธรรมชาติที่จะนำมาใช้ประโยชน์หรือไม่สามารถฟื้นฟูทรัพยากรสิ่งแวดล้อมเพื่อนำมาใช้ได้อีก รวมทั้งปัญหามลพิษที่เกิดขึ้นจากการใช้ทรัพยากรนั้น (ศักดิ์สิทธิ์ ศรีเดช, 2534: 136-137 อ้างใน สถาบันวิจัยและให้คำปรึกษาแห่งมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2550) ด้วยเหตุนี้ การพัฒนาสิ่งแวดล้อมอย่างยั่งยืนจึงจะต้องคำนึงถึงองค์ประกอบ 3 ส่วนเชื่อมโยงกัน คือ สิ่งแวดล้อม ความเสมอภาค และการมองอนาคต

ดังนั้น การจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมที่ดีเพื่อให้เกิดความยั่งยืนจำเป็นจะต้องมีการวางแผนที่ดีและมีการกำหนดเป็นนโยบายที่ชัดเจนด้วย (Richard Welford, 1996: 4 อ้างใน สถาบันวิจัยและให้คำปรึกษาแห่งมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2550) ซึ่งแนวทางปฏิบัติเพื่อนำไปสู่เป้าหมายสิ่งแวดล้อมที่ยั่งยืนนั้นสามารถสรุปได้ดังนี้

1. การปรับเปลี่ยนกระบวนทัศน์ด้านทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม

การบรรลุเป้าหมายของการพัฒนาสิ่งแวดล้อมที่ยั่งยืน รวมทั้งปรับตัวให้สอดคล้องกับสถานการณ์ที่เปลี่ยนแปลงทั้งในและต่างประเทศ อาทิเช่น การกระจายอำนาจ การมีส่วนร่วมของประชาชนและชุมชนในการบริหารจัดการ รวมทั้งพันธกิจด้านทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม

และกติกาก้าวไกล จำเป็นต้องมีการปรับเปลี่ยนกระบวนทัศน์ทางการพัฒนาและบริหารจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ดังนี้

1.1 การพัฒนาประเทศจะต้องเป็นการพัฒนาที่ยั่งยืน โดยมีความสมดุลทั้งทางเศรษฐกิจ สังคม และสิ่งแวดล้อมไปพร้อมๆ กัน การบริหารจัดการเชิงนิเวศจำเป็นต้องทำให้ประชาชนตระหนักว่าทรัพยากรธรรมชาติมีความสำคัญและมีคุณค่าต่อวิถีชีวิตและการดำรงชีวิตของมนุษย์ในทุกๆ ด้าน ดังนั้น จึงจำเป็นต้องใช้อย่างประหยัด ให้มีประสิทธิภาพสูงสุด และบำรุงรักษาให้สามารถใช้ได้อย่างต่อเนื่องในระยะยาว

1.2 การจัดการสิ่งแวดล้อมจะต้องหลากหลายตามวัตถุประสงค์

- **สิ่งแวดล้อมชีวภาพ/ทรัพยากรธรรมชาติ** ซึ่งเป็นประโยชน์อย่างมากในเชิงเศรษฐกิจ ต้องยึดหลักการนำมาใช้อย่างยั่งยืน เกิดประโยชน์และคุณค่าสูงสุด นำกลับมาหมุนเวียนใช้อย่างรู้ค่าแท้จริง รวมทั้งต้องคำนึงถึงความสูญเสียและผลกระทบที่เกิดขึ้นด้วย

- **สิ่งแวดล้อมกายภาพ** หรือมลพิษที่เกิดจากการใช้ทรัพยากรธรรมชาติ จะต้องยึดหลักการป้องกันมากกว่าการแก้ไข

- **สิ่งแวดล้อมทางมนุษย์และสังคม** คือ ศิลปะ วัฒนธรรม ประเพณีที่มนุษย์สร้างขึ้น เป็นสิ่งที่มีมูลค่าไม่ได้ ควรได้รับการอนุรักษ์ให้คงอยู่

1.3 การพัฒนาสิ่งแวดล้อมในเชิงคุณภาพ และบริหารจัดการอย่างยั่งยืน มิติที่สำคัญของการจัดการสิ่งแวดล้อมอย่างยั่งยืน คือ จะต้องรักษาความสมดุล โดยทำให้สิ่งแวดล้อมอยู่ในสถานะที่นิ่งและอยู่ตัว คือ ต้องทำให้อัตราการเกิดเท่ากับอัตราการตาย อัตราการลงทุนเท่ากับอัตราการสูญเสีย อัตราการใช้ทรัพยากรที่หมุนเวียนใช้ใหม่ไม่ได้เท่ากับอัตราการหาทรัพยากรที่ใช้หมุนเวียนได้มาทดแทน อัตราการใช้ทรัพยากรที่หมุนเวียนใช้ได้ต้องเท่ากับอัตราการฟื้นฟูสภาพกลับมาใช้ใหม่ และการปล่อยมลพิษสู่สิ่งแวดล้อมต้องเท่ากับอัตราการดูดซับมลพิษที่สิ่งแวดล้อมสามารถทำได้เพื่อไม่ให้มีมลพิษตกค้าง

1.4 การเปลี่ยนทัศนคติของประชาชน ประชาชนจำเป็นต้องปรับเปลี่ยนทัศนคติจากความเข้าใจเดิมว่าทรัพยากรธรรมชาติเป็นของรัฐและเป็นหน้าที่ของรัฐที่ต้องจัดการทุกอย่างเพื่อให้ทันต่อความต้องการของประชาชน โดยผลิตและใช้ทรัพยากรธรรมชาติเพิ่มขึ้น ไม่ได้คำนึงถึงผลกระทบและผู้ถูกระทบ มาสู่การให้เป็นที่ยอมรับว่าทรัพยากรธรรมชาติเป็นที่หวงแหนของทุกคนในชาติ และจะต้องมีส่วนร่วมในการแก้ปัญหา ควบคุมการใช้จ่ายของตนเองให้น้อยลง บริโภคอย่างประหยัด รวมทั้งรับภาระต้นทุนที่เกิดจากการใช้ทรัพยากรธรรมชาติอย่างไม่คุ้มค่าและความเสียหายที่มีต่อสิ่งแวดล้อม

2. แนวทางหลักและกลวิธีในการบริหารจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมเพื่อคืนสมดุลของธรรมชาติ

การบริหารจัดการจำเป็นต้องใช้กลวิธีทางรุกเพื่อป้องกันมากกว่าแก้ไข แนวทางหลักและกลวิธีภายใต้กระบวนการทัศน์ใหม่ ประกอบด้วย

2.1 กำหนดนโยบายที่ชัดเจนในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมแต่ละเรื่อง
การกำหนดนโยบายที่ชัดเจน การควบคุมและบังคับใช้ให้เด็ดขาดและจริงจังเป็นมาตรการที่จำเป็น เช่น กำหนดนโยบายที่ชัดเจนในเรื่องการจัดการลุ่มน้ำ โดยผลักดันให้เป็นกฎหมาย กำหนดนโยบายการใช้ที่ดินระดับประเทศให้เหมาะสมกับลักษณะกายภาพและสภาพพื้นที่ ตราพระราชบัญญัติสิ่งแวดล้อมที่ครอบคลุมทุกด้าน ทุกระดับ เพื่อให้เกิดความเป็นเอกภาพในการจัดการ การกำหนดนโยบายด้านการจัดการปัญหามลพิษจากแหล่งกำเนิด เป็นต้น

2.2 สร้างจิตสำนึก จริยธรรม และจรรยาบรรณด้านสิ่งแวดล้อมให้แก่ประชาชน
ผู้ประกอบการ และนักการเมือง สิ่งที่สำคัญอีกประการหนึ่งคือการให้ความรู้ในเรื่องการบริหารจัดการอย่างยั่งยืน เพื่อให้ประชาชนเกิดทัศนคติที่ดีต่อสิ่งแวดล้อม และสามารถแก้ปัญหาที่อุปสงค์หรือการบริโภคของประชาชนและแบบแผนการผลิตของผู้ประกอบการ นอกจากนั้นยังสามารถเป็นพลังผลักดันให้นักการเมืองยอมรับ รวมทั้งการสร้างนักการเมืองที่มีภาวะผู้นำด้านสิ่งแวดล้อม มีจริยธรรมและจรรยาบรรณที่ดีในการบริหารบ้านเมือง

2.3 กำหนดให้มีการจัดสรรงบประมาณเพื่อการจัดการสิ่งแวดล้อมเป็นเงื่อนไขหนึ่งของการลงทุน
การบริหารโครงการพัฒนาต่างๆ จำเป็นต้องกำหนดเป็นสัดส่วนงบประมาณด้านสิ่งแวดล้อมไว้ในส่วนหนึ่งของงบประมาณโครงการทั้งหมด เพื่อนำมาชดเชยกับสิ่งแวดล้อมที่สูญเสียไปและผลกระทบที่เกิดกับคนและสังคมจากการลงทุน

2.4 ประชาชนต้องได้รับประโยชน์จากการร่วมกันดูแลรักษาทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม
การจัดการสิ่งแวดล้อมต้องคำนึงถึงประโยชน์ของประชาชนในการเข้ามามีส่วนร่วม โดยเฉพาะอย่างยิ่งในบริเวณชุมชนที่อาศัยอยู่ผ่านการจัดการที่เป็นธรรมของรัฐ เช่น ป่าชุมชนที่ให้ประชาชนในท้องถิ่นดูแลรักษาจะต้องอนุญาตให้ชุมชนเข้าไปใช้ประโยชน์ทางเศรษฐกิจจากป่านั้นด้วย

2.5 ใช้แนวทางการจัดการสิ่งแวดล้อมแบบบูรณาการโดยยึดพื้นที่ (Area Approach)
การจัดการสิ่งแวดล้อมต้องมีการบูรณาการ โดยเชื่อมโยงการดูแลปัญหาป่าไม้ น้ำ ที่ดิน อากาศและอื่นๆ ในพื้นที่เดียวกันเข้าไว้ด้วยกัน วางแนวทางการจัดการอย่างต่อเนื่องและทั่วถึง ไม่แยกการจัดการเฉพาะส่วน ต้องตระหนักถึงความสัมพันธ์เชื่อมโยงกันเพื่อการใช้ประโยชน์อย่างยั่งยืน

3. กลไกการขับเคลื่อน

กลยุทธ์/กลวิธี จะสามารถเกิดผลในทางปฏิบัติได้นั้นจำเป็นต้องมีกลไกการขับเคลื่อน ดังนี้

3.1 สร้างการมีส่วนร่วมของประชาชนและการบริหารจัดการที่ดี โดยเฉพาะอย่างยิ่งในโครงการพัฒนาใหญ่ๆ เพื่อให้การดำเนินการเป็นไปด้วยดี โดยการสร้างทัศนคติที่ดีแก่ประชาชนต่อการมีส่วนร่วม รวมทั้งจะต้องให้ข้อเท็จจริงและองค์ความรู้ต่างๆ กับประชาชนอย่างถูกต้องผ่านการอภิปราย ชุมชนสาธารณะ และสื่อต่างๆ ทั้งที่เป็นทางการและไม่เป็นทางการ

3.2 จัดตั้งองค์กรอิสระด้านสิ่งแวดล้อมและ/หรือสนับสนุนการรวมตัวเป็นเครือข่าย ซึ่งประกอบด้วยนักวิชาการจากสถาบันต่างๆ ผู้แทนจากกลุ่มต่างๆ ในสังคมที่มีความรู้ ความเชี่ยวชาญและความสนใจ และมีบทบาทในด้านทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมรวมทั้งองค์กรเอกชนเข้ามาปฏิบัติงานร่วมกันในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม และให้ความเห็นในโครงการลงทุนที่มีผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อมหรือก่อให้เกิดมลพิษ

3.3 ปรับปรุงแก้ไขกฎระเบียบด้านสิ่งแวดล้อมที่ไม่ชัดเจน และที่ไม่สอดคล้องกับการเปลี่ยนแปลงสถานการณ์ทางเศรษฐกิจ สังคม และสิ่งแวดล้อม ทั้งภายในและภายนอกประเทศและมีบทลงโทษที่ชัดเจน เช่น พระราชบัญญัติส่งเสริมและรักษาคุณภาพสิ่งแวดล้อม พ.ศ. 2535 พระราชบัญญัติกากของเสียอันตราย ให้สอดคล้องกับการกระจายอำนาจสู่ท้องถิ่น ให้ประชาชนและชุมชนมีบทบาทในการบริหารจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม พระราชบัญญัติทรัพยากรน้ำแห่งชาติเพื่อเป็นเครื่องมือในการจัดการทรัพยากรน้ำ โดยให้ความสำคัญต่อการกำหนดสิทธิการใช้น้ำและการจัดตั้งองค์กรบริหารลุ่มน้ำที่ประชาชนในพื้นที่มีส่วนร่วม เป็นต้น ยกเลิกและแก้ไขกฎหมายที่ขัดต่อเจตนารมณ์สิทธิชุมชน

3.4 วางแผนการใช้ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมให้เหมาะสมกับศักยภาพในการรองรับของพื้นที่ โดยศึกษาต้นทุนสิ่งแวดล้อมที่มีอยู่จริงในปัจจุบัน วางแผนการใช้อย่างรอบคอบ เช่น การจัดทำแผนการใช้ประโยชน์ที่ดินทั่วประเทศ เพื่อกำหนดพื้นที่ทำกินให้เหมาะสม การจัดทำแผนการตั้งถิ่นฐานและการจัดการมลพิษต่างๆ โดยการกำหนดมาตรฐานที่เหมาะสมและควบคุมให้เป็นไปตามมาตรฐานที่กำหนด

3.5 สร้างองค์ความรู้ด้านการบริหารจัดการและเทคโนโลยีที่เหมาะสมกับสภาวะแวดล้อมของประเทศ โดยรัฐต้องสนับสนุนการศึกษา ฝึกอบรม วิจัยและพัฒนา เพื่อสร้างทางเลือกและโอกาสใหม่สำหรับการจัดการและเทคโนโลยีการดำเนินการเพื่ออนุรักษ์และฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมที่มีประสิทธิภาพ เพื่อท้องถิ่นและชุมชนสามารถรับไปดำเนินการต่อไปได้

นอกจากนี้ มีผู้ที่ได้พยายามนำเสนอแนวทางในการบริหารจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมไว้หลายท่าน โดยขอยกตัวอย่างแนวทางดังกล่าวอันเป็นพื้นฐานในการปฏิบัติ ดังนี้

นาท ตันตวิรุฬห์ และ พูลทรัพย์ สมุทรสาคร (2528) เสนอหลักการบริหารทรัพยากรและการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม ดังนี้

1. การสำรวจตรวจหา (survey and identification) ต้องสำรวจตรวจหาสิ่งที่ต้องการนำมาใช้ประโยชน์ ทั้งในทางการค้าและในการที่จะนำมาใช้ประโยชน์ด้านอื่นๆ

2. การป้องกันรักษา (protection and maintenance) เพื่อไม่ให้ทรัพยากรเกิดความเสื่อมโทรมเสียหายหรือถูกทำลาย หรือเปลี่ยนสภาพเป็นพิษภัย

3. การใช้ทรัพยากรให้ถูกประเภทและเกิดประโยชน์สูงสุด (wise use) คือการบริโภคให้ถูกหลักเศรษฐศาสตร์และมีประสิทธิภาพ โดยใช้ทรัพยากรให้ถูกประเภทและใช้ให้เต็มที่ เช่น การไม่นำที่ดินที่อุดมสมบูรณ์ไปใช้ปลูกที่อยู่อาศัย แต่ควรใช้เพาะปลูกเพื่อผลิตอาหาร เป็นต้น

4. การใช้ทรัพยากรที่มีคุณภาพรองลงมา (avoidance of the best) โดยไม่จำเป็นต้องใช้ของที่ดีเท่านั้น เพื่อสงวนทรัพยากรที่ดีไว้ เช่น การสร้างบ้านไม่จำเป็นต้องใช้ไม้ทั้งหลัง แต่อาจเลือกใช้วัสดุอื่นๆ เช่น ปูน ไม้อัด หรือวัสดุที่สามารถใช้แทนไม้ได้ เป็นต้น

5. การปรับปรุงคุณภาพทรัพยากร (improvement or enrichment) ที่ใดที่มีทรัพยากรที่น้อยอยู่แล้วก็ควรที่จะหาแนวทางเพิ่มปริมาณ หรือที่ใดมีความเสื่อมโทรมก็ต้องมีการฟื้นฟูให้ดีขึ้น

6. ใช้ทรัพยากรทดแทนกัน (substitution) คือการนำเอาทรัพยากรธรรมชาติที่มีอยู่จำนวนมาก หรือที่เกิดใหม่ได้มาใช้ประโยชน์แทนทรัพยากรที่หาได้ยาก เช่น การใช้พลังงานแสงอาทิตย์แทนน้ำมัน เป็นต้น

7. การนำของเสียกลับมาใช้ประโยชน์อีก (recycle) ซึ่งจะเป็นการประหยัดและรักษาคุณภาพสิ่งแวดล้อมควบคู่กันไปด้วย

8. การประเมินผลกระทบสิ่งแวดล้อมของโครงการพัฒนา (Environmental Impact Assessment (EIA) of development projects) เพื่อพิจารณาผลดีผลเสียและผลที่จะตามมาจากการพัฒนาโครงการต่างๆ เพื่อตัดสินใจและหาแนวทางในการป้องกันและแก้ไขปัญหาที่จะเกิดในอนาคต

หลัก 8 ประการจึงเป็นหลักที่จะต้องระลึกอยู่เสมอในการบริหารและอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม เพราะทรัพยากรแต่ละอย่างมีความสัมพันธ์กัน การจะใช้ทรัพยากรอย่างหนึ่งจะต้องคำนึงถึงทรัพยากรอื่นๆ ด้วย นอกจากนี้ การพัฒนาจะต้องคิดถึงการอนุรักษ์ควบคู่ไปด้วยโดยมีจุดมุ่งหมายที่จะรักษาผลผลิตให้มีอยู่สม่ำเสมอยั่งยืน

จากหลักการดังกล่าวสามารถนำไปเป็นแนวทางในการปฏิบัติที่จะนำไปสู่ความยั่งยืน ดังนี้

1. การรักษาคุณภาพสิ่งแวดล้อม ซึ่งต้องดำเนินการดังนี้

- อนุรักษ์สสารและวงจรการหมุนเวียน ซึ่งเป็นความสามารถในการฟื้นตัวของธรรมชาติ
- จำกัดการปล่อยของเสีย เพื่อรักษาความสามารถของธรรมชาติในการจัดการกับของเสีย
- รักษาความหลากหลายของระบบนิเวศแบบต่างๆ ที่มีความสัมพันธ์กันบนพื้นที่ใดพื้นที่หนึ่ง เพื่อควบคุมความสามารถในการสร้างผลผลิตของธรรมชาติไว้

2. การใช้ทรัพยากรอย่างมีประสิทธิภาพ ทั้งในทางเทคนิคและเศรษฐศาสตร์ โดยเน้นอย่าให้เกิดการสูญเสียขึ้น โดยอาศัยมาตรการดังต่อไปนี้

- ทำให้เกิดความยุติธรรม โดยอาศัยหลักการที่ว่า “ใครทำ คนนั้นต้องจ่าย”
- ให้การชดเชยกับผู้ที่ได้รับผลกระทบ จากผู้ที่ก่อให้เกิดปัญหา
- มีมาตรการชดเชยหรือให้รางวัลแก่การผลิตที่สร้างผลดีต่อสิ่งแวดล้อม
- กระจายสิทธิและรับรองสิทธิในการใช้ทรัพยากรให้แก่กลุ่มคนในสังคมอย่างเสมอภาค
- ให้ความคุ้มครองทรัพยากร ไปพร้อมๆ กับการรักษาสีเขียว
- ต้องควบคุมไม่ให้สังคมจ่ายค่าชดเชยเพื่อปกปิดปัญหาทางนิเวศวิทยาและสิ่งแวดล้อม
- พัฒนาการทางด้านวิทยาศาสตร์และการวิจัย เพื่อเพิ่มประสิทธิภาพทางเทคโนโลยี
- ส่งเสริมและกระตุ้นการหมุนเวียนผลผลิตที่เล็กใช้แล้วและหาวิธีการยืดอายุผลิตภัณฑ์

3. หลักเสียงความล้มเหลวของกลไกของรัฐที่เกี่ยวข้อง ที่สำคัญได้แก่

- ใช้กลไกการตลาดตามปกติ
- ส่งเสริมทัศนคติที่ดีของสังคมต่อสิ่งแวดล้อมและทรัพยากร
- ยึดหลักความยุติธรรมในสังคม ถ้าใครต้องการใช้ทรัพยากรธรรมชาติ จะต้องจ่ายเงินตามมูลค่าที่เป็นจริงของทรัพยากรนั้นๆ ไม่ใช่ระบบผูกขาด
- ถ้านโยบายของรัฐใดๆ ที่จะมีผลกระทบต่อกลุ่มคนต่างๆ ในสังคม รัฐต้องตัดสินใจเลือกนโยบายที่เกื้อหนุนกลุ่มคนที่ด้อยโอกาสในสังคมนั้นๆ เพราะกลุ่มคนดังกล่าวเห็นความสำคัญของสิ่งแวดล้อมน้อยกว่าการอยู่รอด
- รักษาความเสถียรภาพของระบบเศรษฐกิจและการเมือง

4. รักษาทางเลือกสำหรับอนาคต หลักเสียงการทำลายสิ่งแวดล้อม เมื่อไม่แน่ใจในปัญหาสิ่งแวดล้อมหรือเทคโนโลยีที่อาจจะมีผลกระทบ ให้ระงับโครงการไว้ก่อนจนกว่าจะได้ข้อมูลเพียงพอ

5. รักษาความหลากหลายทางนิเวศวิทยา เศรษฐกิจและสังคม เนื่องจากความหลากหลายดังกล่าว จะเป็นประโยชน์ในการปรับตัวให้ตอบสนองได้อย่างรวดเร็วต่อการเปลี่ยนแปลงใดๆ ที่อาจจะมี

6. หยุดการเจริญเติบโตของประชากร โดยมาตรการต่างๆ เช่น การให้การศึกษา
7. กระจายความมั่งคั่งแก่ประเทศยากจน เพราะความยากจนทำให้ใส่ใจสิ่งแวดล้อมน้อย
8. อนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม โดยใช้มาตรการต่างๆ เช่น เพิ่มประสิทธิภาพในการใช้ ใช้เท่าที่จำเป็น หรือหาสิ่งทดแทน

ยุพดี เสตพรรณ (2544) ได้นำเสนอถึงวิธีการจัดการเพื่อนำไปสู่การพัฒนาที่ยั่งยืน โดยมีแนวทางดังต่อไปนี้

1. ขจัดความยากจน เพื่อไม่ให้เกิดการทำลายสิ่งแวดล้อม โดยการพัฒนาเศรษฐกิจของประเทศให้มั่นคงขึ้นจนมีมาตรฐานชีวิตที่ดีพอ
2. ควบคุมอัตราเพิ่มของประชากรให้สมดุลกับทรัพยากร
3. ในการพัฒนา เช่น การสร้างเขื่อน การทำเหมืองแร่ การเพาะปลูก จะต้องบริหารจัดการไม่ให้มีผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อม เช่น อากาศ น้ำ ดิน สภาพชีวิตในระบบนิเวศ ทรัพยากรที่ฟื้นฟูใหม่ได้ต้องมีการสร้างทดแทน เช่น ทรัพยากรป่าไม้ ทรัพยากรประมง แต่จะต้องไม่นำทรัพยากรไปใช้มากจนกระทบต่อระบบนิเวศ ทรัพยากรประเภทที่ใช้แล้วหมดสิ้น เช่น ถ่านหิน แก๊สธรรมชาติ น้ำมัน แร่ธาตุ ต้องใช้อย่างประหยัดหรือใช้อย่างมีประสิทธิภาพ ลดการสูญเสียน้อยที่สุดหรือจัดหาทรัพยากรอื่นมาทดแทน
4. จะต้องพิทักษ์รักษาสวนดินพันธุ์พืชและสัตว์ไว้ โดยเฉพาะชนิดที่หายากและใกล้สูญพันธุ์ ทั้งนี้เพราะความหลากหลายทางชีวภาพช่วยให้ระบบนิเวศมีความซับซ้อน อันหมายถึงความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากร
5. ชักชวนให้ประชาชนมีส่วนร่วมในกิจกรรมที่ไม่ส่งผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อมหรือกระทบน้อยที่สุด และมีส่วนร่วมในการสนับสนุนหรือคัดค้านกิจกรรมที่ส่งผลกระทบต่อสังคมโดยส่วนรวม รู้จักร้องทุกข์ ร้องเรียน ขอความเป็นธรรมอย่างกล้าหาญ
6. ให้การศึกษาด้านสิ่งแวดล้อม เพื่อให้เกิดสำนึกรับผิดชอบร่วมกันที่จะพิทักษ์รักษาสีเขียวให้ยั่งยืน
7. ใช้มาตรการทางกฎหมาย โดยทุกคนจะต้องร่วมมือกันปฏิบัติตามกฎหมายเพื่อรักษาทรัพยากรและคุณภาพของชีวิตไว้
8. ใช้วิธีการทางเศรษฐศาสตร์ คือการใช้มาตรการทางภาษีโดยให้ผู้ก่อปัญหาทำลายสภาพแวดล้อมต้องเป็นผู้จ่าย (ศักดิ์ สุภาพงษ์พิเชษฐ์, 2536 อ้างใน ยุพดี เสตพรรณ, 2544) มาตรการทางเศรษฐศาสตร์ที่ได้พัฒนาและนำมาใช้แก้ปัญหาด้านสิ่งแวดล้อมทั่วโลกมี 2 ประเภท

1. มาตรการที่ก่อให้เกิดแรงจูงใจทางเศรษฐศาสตร์ เช่น มาตรการยกเว้นด้านภาษี มาตรการลดหย่อนทางภาษี การให้ความช่วยเหลือด้านการเงิน

2. มาตรการลดแรงจูงใจทางเศรษฐศาสตร์ อยู่บนหลักการผู้ก่อมลพิษต้องจ่าย เช่น ระบบการกำหนดภาษีสิ่งแวดล้อม การเก็บค่าธรรมเนียมมลพิษ การใช้นโยบายกำหนดราคา ระบบการซื้อขายสิทธิในการปล่อยมลพิษ การเก็บค่าทิ้งกากของเสียและปล่อยน้ำทิ้ง เป็นต้น

สถาบันวิจัยสภาวะแวดล้อม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย (2542) ได้ให้ข้อเสนอแนะและทางเลือกในการจัดการสิ่งแวดล้อมและทรัพยากรธรรมชาติ ไว้ดังนี้

1. **การสร้างจิตสำนึกที่จะนำไปสู่การป้องกันสิ่งแวดล้อม** ความเข้าใจที่ว่าทรัพยากรธรรมชาติมีไม่จำกัดได้นำไปสู่การใช้ทรัพยากรธรรมชาติเพื่อตอบสนองความต้องการด้านต่างๆ โดยขาดความเอาใจใส่

ต้องเลิกแนวคิดที่ว่ามนุษย์อยู่เหนือธรรมชาติ มีอำนาจและความสามารถควบคุมธรรมชาติไว้ในกำมือ ตัวอย่างที่เห็นได้ชัดคือการสร้างอาคารบ้านเรือน โรงงานอุตสาหกรรมที่ขัดขวางการเดินทางของน้ำ ดังนั้นจึงพบว่าในหลายๆ พื้นที่อาคารบ้านเรือนเหล่านั้นได้ไปขัดขวางการเดินทางของน้ำ เมื่อมีฝนตกหนักจึงเกิดน้ำท่วมฉับพลัน เพราะปริมาณน้ำที่มีอยู่เป็นจำนวนมากไม่สามารถไหลระบายไปยังพื้นที่ที่อยู่ในระดับต่ำกว่าได้

แนวคิดแบบนิเวศวิทยาได้รับความสนใจมากขึ้น วิกฤตการณ์ปัญหาสิ่งแวดล้อมไม่ใช่เกิดจากปัจจัยตัวเดียว เช่น การที่ทรัพยากรป่าไม้เสื่อมโทรมเป็นเพราะว่าคนบุกรุกพื้นที่ป่าเพื่อเพาะปลูกหาที่ทำกิน แต่มีปัจจัยที่เข้ามาเกี่ยวข้องนับตั้งแต่ความยากจน นโยบายขยายพื้นที่เพาะปลูกเพื่อส่งออก การก่อสร้างถนนและโครงการของรัฐ เป็นต้น ดังนั้นการแก้ไขปัญหาก็มิใช่เพียงแต่ผลักดันให้ชาวบ้านออกจากพื้นที่ป่า แต่จะต้องวิเคราะห์ปัจจัยต่างๆ อย่างเชื่อมโยงกันถึงจะสามารถแก้ไขปัญหาก็ได้

2. **เสริมสร้างความเข้มแข็งของสถาบันครอบครัวและชุมชนให้มีความรักต่อท้องถิ่นชุมชน** มนุษย์เป็นส่วนหนึ่งของสิ่งแวดล้อมและต้องพึ่งพาสิ่งแวดล้อม ต้องพัฒนาคนให้มีความรักต่อผู้คนชุมชนและสังคม เพื่อให้มีจิตสำนึกต่อส่วนรวมและเข้าร่วมในการพัฒนา แก้ไขปัญหาของชุมชนและปัญหาสิ่งแวดล้อม

3. **การกระจายอำนาจการบริหารและงบประมาณในการจัดการสิ่งแวดล้อมไปสู่ภูมิภาค** การที่รัฐให้ความสำคัญในการจัดตั้งสำนักงานสิ่งแวดล้อมในภูมิภาคขึ้น 4 ภาค คือ ภาคเหนือที่จังหวัดเชียงใหม่ ภาคตะวันออกและภาคกลางที่จังหวัดชลบุรี ภาคใต้ที่จังหวัดสงขลา และภาคตะวันออกเฉียงเหนือที่จังหวัดขอนแก่น นับเป็นการดำเนินงานที่จะพยายามลดการรวมศูนย์อำนาจ

ของการบังคับบัญชาให้มีความรวดเร็วและมีประสิทธิภาพมากขึ้น แต่การกระจายอำนาจดังกล่าวจะต้องไม่ใช่เป็นการกระจายเฉพาะตัวอาคารสถานที่เท่านั้น แต่เป้าหมายที่แท้จริงจะต้องให้หน่วยงานต่างๆ เหล่านั้นได้สามารถดำเนินการแก้ไขปัญหาสิ่งแวดล้อมที่แต่ละท้องถิ่นประสบได้อย่างมีประสิทธิภาพ นอกจากนี้แล้วรัฐจะต้องมีนโยบายเฉพาะของแต่ละท้องถิ่นในการแก้ไขปัญหา เช่น การกำหนดเขตควบคุมมลพิษ ก็เป็นตัวอย่างหนึ่งของการแก้ไขปัญหาเฉพาะของแต่ละท้องถิ่นที่ไม่ใช่เป็นการกำหนดนโยบายจากส่วนกลางเพียงด้านเดียว

4. ส่งเสริมและสนับสนุนให้ชุมชนและภาคเอกชนเข้ามามีส่วนร่วมในการบริหารและจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม สนับสนุนให้ชุมชนและประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมรับรู้และตัดสินใจ ตลอดจนการติดตามตรวจสอบการดำเนินงานของโครงการพัฒนาที่เกิดผลเสียต่อประชาชน การจ่ายค่าชดเชยในรูปของเงินและอื่นๆ อย่างเป็นธรรม ในกรณีที่ชุมชนต้องสูญเสียประโยชน์ สนับสนุนให้องค์กรท้องถิ่นเป็นเวทีต่อการแลกเปลี่ยนความคิดเห็นต่อการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม การกระจายอำนาจของรัฐและยอมรับสิทธิชุมชนตามกฎหมาย อาทิเช่น รับรองสิทธิชุมชน ประชาพิจารณ์ สิทธิในการรับรู้ข้อมูลข่าวสาร การติดตามตรวจสอบโครงการพัฒนาของรัฐและเอกชน เป็นต้น

รัฐจะต้องสร้างแรงจูงใจให้ภาคธุรกิจเอกชนได้เข้ามามีส่วนร่วมในการสนับสนุนการดำเนินงานของรัฐในเรื่องของหลักการ “ผู้ก่อมลพิษเป็นผู้รับภาระการบำบัดและกำจัด” การลดปริมาณของเสีย การอนุรักษ์พลังงาน การใช้มาตรการจูงใจให้ผู้ประกอบการที่ก่อปัญหาหมลพิษย้ายเข้าไปอยู่ในนิคมอุตสาหกรรม การสนับสนุนในการศึกษาค้นคว้าวิจัยด้านวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีเพื่อแก้ไขปัญหาสิ่งแวดล้อม เป็นต้น

5. ปรับปรุงและแก้ไขกฎหมาย การกำหนดเขตการใช้ที่ดินให้เหมาะสม เช่น พื้นที่อนุรักษ์ พื้นที่ท่องเที่ยว เขตชุมชนเมือง และพื้นที่อุตสาหกรรม ทั้งนี้เพื่อกำหนดมาตรการและการดำเนินการที่สอดคล้องและเหมาะสมสำหรับการพัฒนาพื้นที่ในแต่ละเขตได้อย่างมีประสิทธิภาพและเอื้อประโยชน์ต่อคุณภาพชีวิตของคนในสังคม

6. สนับสนุนให้มีการศึกษาวิจัยเพื่อพัฒนาปรับปรุงเทคโนโลยีที่เหมาะสมในการลด และควบคุมปัญหาหมลพิษ ทรัพยากรมีจำกัด ดังนั้นรัฐจะต้องสนับสนุนให้มีการค้นคว้าวิจัยในเรื่องการนำกลับมาใช้ประโยชน์ใหม่ การใช้เทคโนโลยีที่สะอาด เช่น การพัฒนารถสามล้อไฟฟ้า รถเมล์ไฟฟ้า การส่งเสริมให้มีการปลูกและบริโภคพืชผักปลอดสารพิษ เป็นต้น

7. การณรงค์ เผยแพร่ ประชาสัมพันธ์ ให้ประชาชนทุกกลุ่มในสังคมได้มีความรู้ความเข้าใจและเสริมสร้างความร่วมมือในจิตสำนึกด้านสิ่งแวดล้อม และตระหนักถึงความรับผิดชอบร่วมกันในการแก้ไขปัญหา

สรุปแนวคิดเกี่ยวกับสิ่งแวดล้อม

สิ่งแวดล้อม หมายถึง สิ่งที่เกิดขึ้นตามธรรมชาติและสิ่งที่มีมนุษย์สร้างขึ้น สิ่งที่เป็นรูปธรรมและนามธรรม สิ่งที่เราเห็นได้ด้วยตาและไม่สามารถเห็นได้ด้วยตา สิ่งที่มีชีวิตและไม่มีชีวิต ตลอดจนสิ่งที่เป็นทั้งให้คุณและให้โทษ

ประเภทสิ่งแวดล้อมสามารถแบ่งออกเป็นประเภทใหญ่ๆ ได้ 3 ประเภท คือ 1) สิ่งแวดล้อมตามธรรมชาติ (Natural environment) หรือระบบนิเวศ (Ecosystem) 2) สิ่งแวดล้อมที่มนุษย์สร้างขึ้น (Man-made environment) และ 3) สิ่งแวดล้อมทางสังคม (Social environment)

สำหรับประเภททรัพยากรธรรมชาตินั้นสามารถจัดแบ่งตามการใช้ประโยชน์ได้เป็น 3 ประเภท ได้แก่ ประเภทที่ 1 ทรัพยากรธรรมชาติที่ใช้แล้วไม่หมดสิ้น (non-exhausting natural resources) ประเภทที่ 2 ทรัพยากรธรรมชาติที่ใช้แล้วหมดไป (exhausting natural resources) และประเภทที่ 3 ทรัพยากรธรรมชาติที่ใช้แล้วสามารถทดแทนได้ (renewable natural resources)

ทรัพยากรธรรมชาติทั้ง 3 ประเภทนี้ จะพบว่ามีบทบาทที่จะช่วยเอื้อต่อการรักษาสมดุลของธรรมชาติซึ่งกันและกัน ดังนี้ **ทรัพยากรประเภทที่ 1** จะต้องรักษาคุณภาพไว้มิให้มีการปนเปื้อนของมลพิษ ทั้งนี้เพื่อการดำรงชีพของสิ่งมีชีวิต ส่วน**ทรัพยากรประเภทที่ 2** ทรัพยากรประเภทนี้มีประโยชน์ช่วยให้มนุษย์มีสิ่งอำนวยความสะดวกสบายใช้ แต่ขณะเดียวกันถ้าไม่รู้จักคุณสมบัติของสารที่จะก่อให้เกิดโทษได้ ดังเช่น การเกิดโรคฮีโดรโดและโรคมินามาตะในประเทศญี่ปุ่น เป็นต้น สำหรับ**ทรัพยากรประเภทที่ 3** บทบาทที่สำคัญก็คือ ควบคุมธรรมชาติให้อยู่ในสภาพที่สมดุล

ปัญหาสิ่งแวดล้อมที่สำคัญแบ่งออกได้เป็น 2 ปัญหาใหญ่ๆ คือ 1. ทรัพยากรร่อยหรอ (Resource Depletion) และ 2. สิ่งแวดล้อมเป็นพิษ (Pollution)

การจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมอย่างยั่งยืน คือ การจัดการที่สามารถใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติได้อย่างต่อเนื่องยาวนาน สามารถสนองความต้องการของคนรุ่นปัจจุบันได้ โดยไม่ไปเบียดบังหรือลดความสามารถในการมีใช้ของคนรุ่นต่อไป ไม่ก่อให้เกิดความเสื่อมโทรม ความขาดแคลน และไม่ก่อให้เกิดมลภาวะต่อสิ่งแวดล้อม

ดังนั้น การจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมที่ดีเพื่อให้เกิดความยั่งยืนจำเป็นจะต้องมีแนวทางปฏิบัติเพื่อนำไปสู่เป้าหมายสิ่งแวดล้อมที่ยั่งยืนสามารถสรุปได้ดังนี้

1. การเปลี่ยนแปลงทัศนคติ อุปนิสัย และจิตสำนึกด้านสิ่งแวดล้อม เป็นการให้การศึกษาและสร้างความเข้าใจเพื่อปรับเปลี่ยนวิถีชีวิตและพฤติกรรมของปัจเจกบุคคลเสียใหม่ เช่น ให้มีวินัยในด้านสิ่งแวดล้อมควบคุมการใช้ยาของตนเองให้น้อยลง บริโภคอย่างประหยัด หรือใช้ผลิตภัณฑ์ที่สามารถ recycling ได้ การแก้ไขน้ำเสียจากแม่น้ำเจ้าพระยา นอกจากจะอาศัยมาตรการจาก

ส่วนกลางคือการสร้างศูนย์บำบัดน้ำเสียแล้ว แต่ละบ้านควรมีถังเกรอะสำหรับกรองน้ำ การณรงค์การใช้ไบโอดิกแทนโพน หรือการช่วยจำแนกแยกขยะประเภทของขยะก่อนที่จะทิ้ง เป็นต้น

2. การรณรงค์เผยแพร่ข้อมูลด้านสิ่งแวดล้อมให้ถูกต้องอย่างต่อเนื่อง โดยมีเป้าหมายทั้งเพื่อสร้างความเข้าใจที่ถูกต้องเกี่ยวกับสิ่งแวดล้อม การสร้างสำนึกและจริยธรรมใหม่ๆ ต่อธรรมชาติรอบตัว การรณรงค์เผยแพร่ข้อมูลนี้จะสามารถจัดทำได้ตามช่องทางของแต่ละกลุ่มแต่ละสถาบัน เช่น การจัดสอนสวดแทรกในหลักสูตรของโรงเรียน การเทศน์ในวันสำคัญๆ ทางศาสนา การเผยแพร่ผ่านสื่อมวลชน การจัดอบรมให้แก่กลุ่มเกษตรกร กลุ่มแม่บ้าน เป็นต้น

3. จัดตั้งองค์กรอิสระด้านสิ่งแวดล้อมและ/หรือสนับสนุนการรวมตัวเป็นเครือข่าย ซึ่งประกอบด้วยนักวิชาการจากสถาบันต่างๆ ผู้แทนจากกลุ่มต่างๆ ในสังคมที่มีความรู้ ความเชี่ยวชาญ และความสนใจ และมีบทบาทในด้านทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมรวมทั้งองค์กรเอกชนเข้ามาปฏิบัติงานร่วมกันในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม และให้ความเห็นในโครงการลงทุนที่มีผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อมหรือก่อให้เกิดมลพิษ ดังนั้น การรวมกลุ่มในรูปแบบต่างๆ จึงเป็นเงื่อนไขทั้งการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมของตนเอง และเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมของผู้อื่น และสังคม

4. กำหนดนโยบายที่ชัดเจนในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมแต่ละเรื่อง การกำหนดนโยบายที่ชัดเจน การควบคุมและบังคับใช้ให้เด็ดขาดและจริงจังเป็นมาตรการที่จำเป็น เช่น กำหนดนโยบายที่ชัดเจนในเรื่องการจัดการลุ่มน้ำ โดยผลักดันให้เป็นกฎหมาย กำหนดนโยบายการใช้ที่ดินระดับประเทศให้เหมาะสมกับลักษณะกายภาพและสภาพพื้นที่ ตราพระราชบัญญัติสิ่งแวดล้อมที่ครอบคลุมทุกด้าน ทุกระดับ เพื่อให้เกิดความเป็นเอกภาพในการจัดการ การกำหนดนโยบายด้านการจัดการปัญหามลพิษจากแหล่งกำเนิด เป็นต้น

5. การใช้มาตรการด้านกฎหมายและการเก็บภาษี ต้องมีการปฏิรูปกฎหมายสิ่งแวดล้อมที่ไม่สอดคล้องกับการเปลี่ยนแปลงสถานการณ์ทางเศรษฐกิจ สังคม และสิ่งแวดล้อม ทั้งภายในและภายนอกประเทศและมีบทลงโทษที่ชัดเจน เช่น พระราชบัญญัติส่งเสริมและรักษาคุณภาพสิ่งแวดล้อม พ.ศ. 2535 พระราชบัญญัติกากของเสียอันตราย ให้สอดคล้องกับการกระจายอำนาจสู่ท้องถิ่น ให้ประชาชนและชุมชนมีบทบาทในการบริหารจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม พระราชบัญญัติทรัพยากรน้ำแห่งชาติเพื่อเป็นเครื่องมือในการจัดการทรัพยากรน้ำ โดยให้ความสำคัญต่อการกำหนดสิทธิการใช้น้ำและการจัดตั้งองค์กรบริหารลุ่มน้ำที่ประชาชนในพื้นที่มีส่วนร่วม เป็นต้น ยกเลิกและแก้ไขกฎหมายที่ขัดต่อเจตนารมณ์สิทธิชุมชน

ส่วนมาตรการด้านการเก็บภาษีหรือการใช้วิธีการทางเศรษฐศาสตร์ โดยให้ผู้ก่อปัญหาทำลายสภาพแวดล้อมต้องเป็นผู้จ่าย ซึ่งรัฐจะต้องผนวกเอาทรัพยากรธรรมชาติที่มีผู้นำไปแสวงหา

ผลประโยชน์ เช่น แหล่งน้ำเข้ามาในระบบเศรษฐกิจ เพื่อดำเนินการจัดเก็บภาษีสำหรับนำกลับไปบำรุงรักษาธรรมชาติต่อไป เป็นต้น

6. วางแผนการใช้ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมให้เหมาะสมกับศักยภาพในการรองรับของพื้นที่ รัฐจะต้องจัดสมดุลระหว่างการพัฒนาเศรษฐกิจสังคม การขยายตัวของประชากร และการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมอย่างต่อเนื่อง จะต้องนำเอาเหตุผลด้านนิเวศวิทยา (Eco-Rationality) มาแทนที่เหตุผลด้านเศรษฐกิจ (Economic-Rationality) กล่าวคือ การคิดคำนวณเชิงนิเวศจะต้องเข้ามาแทนที่การคิดคำนวณเชิงธุรกิจ ในภาคปฏิบัติก่อนที่จะมีการดำเนินโครงการพัฒนาต่างๆ จะต้องมีการประเมินผลทางสิ่งแวดล้อมก่อนเสมอ และในโครงการการพัฒนาตามพื้นที่ต่างๆ จะต้องมีการมาตรการเพื่อการจัดการทางสิ่งแวดล้อมอย่างมีประสิทธิภาพด้วย

7. สร้างองค์ความรู้ด้านบริหารจัดการและเทคโนโลยีที่เหมาะสมกับสถานะแวดล้อมของประเทศ โดยรัฐต้องสนับสนุนการศึกษา ฝึกอบรม วิจัยและพัฒนา เพื่อสร้างทางเลือกและโอกาสใหม่สำหรับการจัดการและเทคโนโลยีการดำเนินการเพื่ออนุรักษ์และฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมที่มีประสิทธิภาพ เพื่อท้องถิ่นและชุมชนสามารถรับไปดำเนินการต่อไปได้

2. แนวคิดเกี่ยวกับการรายงานข่าวสิ่งแวดล้อม

ในหัวข้อนี้จะได้ทบทวนถึง ความหมายของข่าวสิ่งแวดล้อม ขอบเขตเนื้อหาของข่าวสิ่งแวดล้อม ลักษณะสำคัญของข่าวสิ่งแวดล้อม ความสำคัญของข่าวสิ่งแวดล้อม การรวบรวมข้อมูลข่าวสิ่งแวดล้อม หลักการรายงานข่าวสิ่งแวดล้อม และบทบาทของผู้สื่อข่าวสิ่งแวดล้อม

2.1 ความหมายของข่าวสิ่งแวดล้อม

สมควร กวียะ (2546) กล่าวถึงข่าวสิ่งแวดล้อมว่าเป็นการรายงานข่าวเพื่อโลกและชีวิต เนื่องจากเกิดปัญหาการทำลายล้างระบบนิเวศและสิ่งแวดล้อมรุนแรงมากขึ้นในทุกขณะ จนทำให้เกิดปัญหาต่อคุณภาพชีวิตและสุขภาพ ในฐานะของสื่อมวลชนจึงต้องให้ความสนใจและเอาใจใส่จริงจังกับความเป็นจริงที่เกิดขึ้นในด้านสิ่งแวดล้อม โคนได้เสนอแนวคิดวารสารศาสตร์เชิงนิเวศ (Eco-Journalism) ซึ่งหมายถึง การรายงานข่าวเพื่อการพัฒนาคุณภาพชีวิตและอนุรักษ์ระบบนิเวศของโลก โดยเปลี่ยนแปลงจากการเสนอข่าวตามเหตุการณ์มาเป็นการเสนอข่าวนำเหตุการณ์ เพื่อรักษาผลประโยชน์ของส่วนรวมและโจมตีผู้ทำลายสิ่งแวดล้อม

สิริทิพย์ ชันสุวรรณ (2539) ให้ความหมายของข่าวสิ่งแวดล้อม คือ การรายงานเหตุการณ์เรื่องราวและความเห็นใดๆ เกี่ยวกับการกระทำของมนุษย์ต่อสิ่งมีชีวิตและไม่มีชีวิตไม่ว่าจะเป็นการ

นำมาใช้ การเปลี่ยนแปลงสภาพหรือการรบกวนทรัพยากรที่มีอยู่ในสภาพแวดล้อมที่มนุษย์อาศัย ซึ่งการกระทำดังกล่าวจะมีผลกระทบก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงต่อสิ่งแวดล้อมนั้น

การรายงานข่าวสิ่งแวดล้อม หมายถึง การรายงานเกี่ยวกับปฏิกิริยาของมนุษย์ที่มีต่อสิ่งแวดล้อมรอบตัว ทั้งที่มีชีวิตและไม่มีชีวิต ทั้งในแง่ของการใช้หรืออาศัย การระบายสิ่งเหลือใช้ รวมไปถึงการรบกวนหรือการทำลายแหล่งทรัพยากร นอกจากนั้น การสื่อข่าวสิ่งแวดล้อมนั้นยังต้องครอบคลุมถึงเรื่องสุขภาพ เศรษฐกิจ การเมือง การพัฒนา ทรัพยากรธรรมชาติ และงานวิจัยทางวิทยาศาสตร์นานาชาติ (สถาบันพัฒนาการหนังสือพิมพ์แห่งประเทศไทย, 2532)

สรุปได้ว่า ข่าวสิ่งแวดล้อม หมายถึง การรายงานข่าวเกี่ยวกับปฏิกิริยาแวดล้อมที่อยู่รอบตัวมนุษย์ทั้งที่มีชีวิตและไม่มีชีวิต เป็นสถานการณ์สิ่งแวดล้อมที่เกิดขึ้นทั้งในแง่ปัญหาและการพัฒนาที่ยั่งยืน ซึ่งอาจครอบคลุมถึงเรื่องการเมือง เศรษฐกิจ สุขภาพ เช่น ข่าวการทำลายสภาพแวดล้อมอันเนื่องมาจากการสร้างเขื่อนไฟฟ้าขนาดใหญ่ ข่าวการปล่อยสารพิษจากโรงงานอุตสาหกรรม ข่าวมลภาวะในด้านต่างๆ ข่าวการอนุรักษ์ธรรมชาติและแก้ไขปัญหาสิ่งแวดล้อม เป็นต้น

2.2 ขอบเขตเนื้อหาของข่าวสิ่งแวดล้อม

หากจะกล่าวถึงขอบเขตเนื้อหาของข่าวสิ่งแวดล้อมนั้น ได้มีผู้ที่ได้พยายามสรุปและนำเสนอไว้ ดังนี้

สถาบันพัฒนาการหนังสือพิมพ์แห่งประเทศไทย (2532) ได้กล่าวไว้ว่า หากจะจำกัดขอบเขตของการสื่อข่าวสิ่งแวดล้อม ก็อาจกล่าวได้ว่า เป็นการสื่อข่าวที่ครอบคลุมเรื่องราวทางสิ่งแวดล้อมที่เกิดขึ้นติดต่อกัน และมีตั้งแต่เรื่องในวงกว้าง คือระดับสากล มาจนถึงระดับประเทศ ระดับชุมชน และระดับบุคคล โดยต้องเสนอทั้งปัญหาและการพัฒนาในแง่บวก เนื้อหาสิ่งแวดล้อมจึงอาจแบ่งได้เป็น 3 ระดับ ได้แก่

1. การครอบคลุมเรื่องในวงกว้าง ซึ่งเป็นประเด็นสำคัญของข่าวสิ่งแวดล้อมในระดับสากล ได้แก่ เรื่องการขยายตัวของประชากรโลก ความยากจน และภาวะอาหารขาดแคลน อันสืบเนื่องไปถึงปัญหาการทำลายสภาพแวดล้อม เช่น การตัดไม้ทำลายป่า การทำลายสภาพผิวดิน การชะล้างหน้าดิน และการทำลายที่อยู่อาศัยของสิ่งมีชีวิต ที่กล่าวมานี้เป็นเรื่องในแง่ลบ ส่วนเรื่องในทางบวก ก็คือความพยายามของทั่วโลกที่มีองค์การสหประชาชาติเป็นผู้นำ ในการจัดการกับเรื่องการทำลายบรรยากาศชั้นโอโซน การปกป้องสิ่งมีชีวิตหลายชนิดที่ใกล้สูญพันธุ์ไปจากโลก รวมทั้งการร่วมมือกันของนานาประเทศเพื่อแลกเปลี่ยนเทคโนโลยีที่เหมาะสมระหว่างกัน

2. ข่าวสิ่งแวดล้อมในวงแคบลงมา คือประเด็นสำคัญของข่าวสิ่งแวดล้อมในระดับประเทศ ได้แก่ ปัญหาของการเจริญเติบโตอย่างรวดเร็วของสภาพชุมชนเมือง ที่นำไปสู่ปัญหามลพิษทาง

อากาศ น้ำ และเสียง ส่วนข่าวในแง่บวก ก็คือ โครงการต่างๆ ของแต่ละประเทศที่ได้วางแผนโดยคำนึงถึงการพัฒนาที่ไม่ทำลายสภาพแวดล้อม เช่น การแสดงบทบาทสำคัญในการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ

3. สำหรับข่าวสิ่งแวดล้อมในวงแคบที่สุด คือระดับบุคคล ได้แก่ ปัญหาการใช้สารเคมีและยาฆ่าแมลงของเกษตรกร และสำหรับผู้บริโภคเอาผักหรือผลไม้ที่ได้รับการฉีดพ่นสารนี้เข้าไปในขณะเดียวกัน เรื่องทางบวก ก็คือ การจัดรูปที่ดินและสภาพผิวดิน การป้องกันขุมและการกำจัดขยะมูลฝอย ซึ่งถือเป็นเรื่องที่เกิดขึ้นเฉพาะบุคคลหรือเป็นกิจกรรมส่วนบุคคลที่ผู้สื่อข่าวสิ่งแวดล้อมไม่ควรมองข้ามไปอย่างง่ายคายนัก

สิริทิพย์ ชันสุวรรณ (2539) ได้กล่าวถึงเนื้อหาข่าวสิ่งแวดล้อมโดยเน้นเฉพาะในด้านปัญหาสิ่งแวดล้อมต่างๆ ได้แก่ การทำลายป่าไม้ การสูญพันธุ์ของพืชพันธุ์และสัตว์ป่านานาชนิด มลภาวะด้านต่างๆ เช่น อากาศ น้ำ เสียง ปัญหาภาวะความแห้งแล้งและที่ดินเสื่อมโทรม ปัญหาสารเคมีอันตรายและกากสารพิษจากโรงงานอุตสาหกรรม

ชูลด์ และคูเฟรสเน (Henry H. Schulte and Marcel P. Dufresne, 1994: 351-352 อ้างในอมรพรรณ ชุ่มโชคชัยกุล และ นิธิดา แสงสิงแก้ว, 2548: 131-132) กล่าวว่าผู้สื่อข่าวสิ่งแวดล้อมในปัจจุบันต้องรายงานข่าวสิ่งแวดล้อมในขอบเขตที่กว้างขวางมากขึ้น เนื้อหาของข่าวสิ่งแวดล้อม มีดังนี้

1. อุบัติเหตุด้านสิ่งแวดล้อม เช่น การรั่วไหลของน้ำมันเชื้อเพลิง การระเบิดของเตาปฏิกรณ์นิวเคลียร์ การรั่วไหลของสารเคมีอันตราย และกากสารพิษจากโรงงานอุตสาหกรรม

2. มลภาวะในด้านต่างๆ เช่น อากาศ น้ำ เสียง

3. การบังคับใช้กฎหมายด้านสิ่งแวดล้อม เช่น ความพยายามของหน่วยงานรัฐบาลเพื่อดูแลสภาพแวดล้อม โดยออกเป็นพระราชบัญญัติ กฎหมาย ระเบียบ ข้อบังคับ ค่าธรรมเนียม ค่าปรับต่างๆ

4. ภาวะความเสี่ยงด้านสุขภาพของประชาชน ซึ่งเป็นผลมาจากสารปนเปื้อนในอาหาร น้ำ อากาศ การใช้ยาฆ่าแมลง เป็นต้น

5. การจัดเก็บ การขนส่ง การกำจัดของเสีย สารเคมีและวัสดุอันตราย

6. ปัญหาที่เกิดจากการพัฒนา การใช้ทรัพยากรธรรมชาติอย่างไร้ขอบเขตและไร้ทิศทาง

7. ปัญหาสภาพแวดล้อมที่กระทบต่อประชาชนที่อยู่ในบริเวณใกล้เคียง เช่น การปล่อยสารเคมีอันตรายของโรงงานอุตสาหกรรม เป็นต้น

8. การวิจัยด้านปัญหาสภาพแวดล้อม ที่ดำเนินการ โดยรัฐบาล หรือภาคธุรกิจเอกชน และกลุ่มพิทักษ์สิ่งแวดล้อม

9. การทำลายแหล่งทรัพยากรธรรมชาติที่อยู่อาศัยของสัตว์และพืช ซึ่งเป็นผลมาจากการก่อสร้าง การสร้างเขื่อน การทำเหมืองแร่ การขุดเจาะแหล่งน้ำมัน เป็นต้น

10. นโยบายด้านสิ่งแวดล้อมและกฎหมายที่ควบคุมมลพิษที่มีผลกระทบต่อเศรษฐกิจ เช่น ความเติบโตทางเศรษฐกิจ การลงทุน และการจ้างงาน

วลักษณ์กมล เอี่ยมวิวัฒน์กิจ (2542) กล่าวว่า เนื้อหาของข่าวสิ่งแวดล้อมที่ปรากฏในสื่อมวลชน อาจแบ่งประเภทของข่าวสิ่งแวดล้อมได้ตามปริณทลของปัญหาที่เกิดขึ้น ดังนี้

1. ระบบและความเป็นไปของโลก เช่น ข่าวปัญหาการเปลี่ยนแปลงภูมิอากาศโลก (global climate change) ปรากฏการณ์โลกร้อนขึ้น (global warming) บรรยากาศชั้น โอโซนรั่ว (ozone depletion) เป็นต้น

2. ระบบนิเวศและทรัพยากรบนพื้นโลก เป็นประเด็นเกี่ยวกับทรัพยากรป่าไม้ สัตว์ป่า และทรัพยากรดิน เป็นการนำเสนอทั้งในด้านบวกและด้านลบ เช่น ชีวิตและความสวยงามของสิ่งมีชีวิตต่างๆ ในธรรมชาติ ขณะเดียวกันก็ให้ความสำคัญกับประเด็นที่เกี่ยวกับความเสื่อมโทรมและสถานการณ์การทำลายป่าไม้ของมนุษย์ด้วย

3. ระบบนิเวศและทรัพยากรในน้ำ เช่น เรื่องคุณภาพน้ำ ทะเล ปะการัง สัตว์น้ำ ป่าชายเลน เป็นต้น และเช่นเดียวกันกับประเด็นอื่นๆ ที่ต้องนำเสนอทั้งในแง่ลบและบวก

4. คุณภาพชีวิตและสุขภาพของมนุษย์ หมายถึง ประเด็นข่าวที่เกี่ยวกับความเป็นอยู่ของมนุษย์ที่เป็นผลกระทบมาจากปัญหาสิ่งแวดล้อมประเภทต่างๆ ที่เกิดขึ้น รวมทั้งสภาพสิ่งแวดล้อมในเขตเมืองที่ส่งผลต่อจำนวนประชากร ที่อยู่อาศัย เป็นต้น

5. มลพิษจากอุตสาหกรรมและสารเคมีอันตราย เป็นผลพวงโดยตรงมาจากการพัฒนาประเทศที่เน้นหนักในด้านการพัฒนาอุตสาหกรรม รวมทั้งวิถีการดำเนินชีวิตของสังคมยุคใหม่ที่ต้องพึ่งพิงสารเคมีชนิดต่างๆ อยู่ตลอดเวลา

6. คุณภาพอากาศและเสียง เนื่องจากสังคมมนุษย์มีกิจกรรมเพื่อพัฒนาเศรษฐกิจและสร้างความสะดวกสบายในการดำรงชีวิตประจำวันมากขึ้น ปัญหาทางด้านเสียงและอากาศที่เกิดขึ้นส่วนใหญ่เกิดขึ้นจากกิจกรรมเพื่อการพัฒนาและการดำรงชีวิตต่างๆ เช่น รถยนต์บนท้องถนนที่สร้างปัญหาสิ่งแวดล้อมทั้งทางอากาศและเสียง กิจกรรมการก่อสร้างในเขตเมืองที่เป็นจุดกำเนิดของฝุ่นละอองจำนวนมาก หรือผลพวงจากโรงงานอุตสาหกรรมต่างๆ ทั้งเรื่องอากาศและเสียง จะเห็นได้ว่าข่าวสิ่งแวดล้อมในประเด็นนี้จะมีความเกี่ยวพันส่วนหนึ่งกับเรื่องมลพิษจากอุตสาหกรรม

7. นโยบายรัฐและโครงการพัฒนาต่างๆ ที่เกิดขึ้นและมีผลกระทบหรือเกี่ยวข้องกับสภาพสิ่งแวดล้อมและทรัพยากรธรรมชาติซึ่งต้องนำเสนอทั้งในเชิงบวกและลบ

8. สิ่งแวดล้อมเชิงธุรกิจและองค์กร หมายถึง แนวทางการนำเสนอข่าวที่ให้ความสำคัญกับการมีส่วนร่วมทางสิ่งแวดล้อมขององค์กรธุรกิจ และองค์กรพัฒนาเอกชนหรือเอ็นจีโอ (non-governmental organizations) ต่างๆ เช่น ผลิตภัณฑ์เพื่อสิ่งแวดล้อม การรณรงค์ด้านสิ่งแวดล้อม หรือนโยบายการดำเนินงานขององค์กรต่างๆ ที่ให้ความสำคัญกับปัญหาสิ่งแวดล้อม เป็นต้น

กนิษฐา อินชุกุล (2536) กล่าวว่า ขอบเขตในการรายงานข่าวสิ่งแวดล้อมในที่นี้คือ การชี้ให้เห็นขอบเขตของปัญหาสิ่งแวดล้อม เพื่อที่จะทำให้ผู้สื่อข่าวได้ติดตามข่าวสิ่งแวดล้อมในทิศทางที่ถูกต้องชัดเจน โดยปัญหาสิ่งแวดล้อมในปัจจุบันจะมีขอบเขตของปัญหาหรือขอบเขตของการรายงานข่าว ดังนี้

1. การรบกวนหรือทำลายแหล่งทรัพยากร ปัญหานี้คือการที่ทรัพยากรธรรมชาติถูกทำลายจากกิจกรรมต่างๆ ซึ่งมักเกิดขึ้นโดยฝีมือของมนุษย์ และอาจส่งผลต่อการดำรงชีวิตของมนุษย์และสิ่งมีชีวิตอื่นๆ ได้ในอนาคต

ข่าวประเภทนี้ได้แก่ ข่าวการตัดไม้ทำลายป่า การให้สัมปทานแร่ธาตุในเขตป่าสงวน การเปิดเหมืองลิแกไนต์แห่งใหม่ การตัดถนนผ่านป่าอุดมสมบูรณ์ การรั่วไหลของสารเคมี การสร้างรีสอร์ทและสนามกอล์ฟขวางทางน้ำ การทำไร่บนเขา การจัดกิจกรรมที่รบกวนสัตว์ในเขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่า เป็นต้น

2. การสูญเสียสมดุลของระบบนิเวศน์ เมื่อระบบนิเวศน์เสียสมดุลก็มักส่งผลกระทบต่อมนุษย์และสิ่งมีชีวิตอยู่เสมอ บางครั้งก็เป็นผลสะสมในระยะยาว เช่น สภาพมลพิษในอากาศปริมาณสารตะกั่วในเม็ดเลือดของคนในเมือง ส่วนการเกิดปัญหาอีกลักษณะหนึ่งคือ ปัญหาเฉียบพลัน ซึ่งมักก่อให้เกิดอันตรายสูงและมีความเสียหายอย่างร้ายแรง เหตุการณ์โคลนถล่มทำให้ประชาชนกว่า 350 คนต้องเสียชีวิต หรือข่าวที่เกิดขึ้นเสมอในต่างประเทศคือข่าวโรงงานไฟฟ้าปรมาณูรั่วไหล และการล่มของเรื่อน้ำมันก็อยู่ในขอบเขตนี้เช่นกัน

นักข่าวต้องเข้าใจว่าสภาพการเสียความสมดุลของระบบนิเวศน์และสิ่งแวดล้อมที่เกิดขึ้นนั้น อาจจะเป็นผลพวงมาจากการกระทำเมื่อก่อนหน้านี้ประมาณ 10 ปี มิใช่ผลที่เกิดขึ้นจากการกระทำในปัจจุบัน ดังนั้นส่วนนี้ก็เป็นเรื่องค่อนข้างยากที่นักข่าวจำเป็นต้องใช้ความพยายามและการวิเคราะห์เชื่อมโยงความสัมพันธ์ระหว่างปัญหาและสาเหตุ เพื่อนำเสนอข่าวได้อย่างครบถ้วนบริบูรณ์ ตัวอย่างข่าวลักษณะนี้ เช่น ข่าวปัญหาหมอกภาวะ ข่าน้ำเน่าเสีย ข่าวกความแปรปรวนของธรรมชาติ และข่าวภัยพิบัติต่างๆ

3. ความขัดแย้งในการจัดสรรทรัพยากรธรรมชาติ เนื่องจากทรัพยากรธรรมชาติมีอยู่อย่างจำกัดแต่กลับจะต้องมีการนำมาใช้เพื่อตอบสนองความต้องการของคนจำนวนมากๆ ดังนั้นจึงมักเกิดปัญหาจากการที่คนหลายกลุ่มต้องการใช้ทรัพยากรชนิดเดียวกันขึ้นเสมอ หรือไม่มีปัญหาเรื่องการจัดสรร การจัดสรร การพัฒนาทรัพยากร ในทิศทางที่แตกต่างกันระหว่างกลุ่มหลายๆ กลุ่มและหลายๆ แนวคิด เมื่อเป็นเช่นนี้จึงมักเกิดเหตุการณ์การเรียกร้อง การประท้วงคัดค้าน โครงการต่างๆ อยู่เสมอ จากกลุ่มที่เป็นองค์กรเอกชน (non – government organizations) กลุ่มนักศึกษาและประชาชน ซึ่งจะมีกิจกรรมอย่างต่อเนื่อง เช่น การจัดงานอภิปราย การแถลงข่าว การเข้าพบรัฐมนตรี การชุมนุมประท้วง และอื่นๆ ส่งผลให้บ่อยครั้งข่าวสิ่งแวดล้อมประเภทนี้กลายเป็นข่าวสิ่งแวดล้อมที่มีมิติทางการเมืองค่อนข้างสูงและก่อให้เกิดองค์ประกอบข่าวด้านความขัดแย้ง(conflict) ตามมา

ตัวอย่างข่าวลักษณะนี้ เช่น ข่าวการรณรงค์คัดค้านเขื่อน ความขัดแย้งระหว่างการทำนาถ้างกับการรักษาป่าชายเลน การประท้วงการทำนาเกลือของชาวนาข้าว ล้วนแต่อยู่ในขอบเขตของข่าวประเภทนี้ทั้งสิ้นและข่าวประเภทนี้กำลังเป็นข่าวสิ่งแวดล้อมที่มีการรายงานอย่างต่อเนื่องมากที่สุดในปัจจุบัน

4. การแก้ไขปัญหาและการพัฒนาสิ่งแวดล้อม ดังที่ได้กล่าวมาแล้วว่านอกจากการรายงานข่าวเฉพาะปัญหาทางสิ่งแวดล้อมที่เกิดขึ้น เรายังจำเป็นต้องรายงานถึงสิ่งแวดล้อมในเชิงบวกและความพยายามในการแก้ไขปัญหาสิ่งแวดล้อมด้วยนั้น เพื่อที่คนในสังคมจะได้มองเห็นทางแก้ไขและเข้ามามีส่วนร่วมในกิจกรรมต่างๆ

ขอบเขตของการรายงานข่าวประเภทนี้อาจจะเป็นข่าวที่ไม่น่าสนใจนักเพราะมีองค์ประกอบของความเป็นข่าวค่อนข้างน้อย โดยมากแล้วการแก้ไขปัญหาและการพัฒนาสิ่งแวดล้อมจึงมักมีการนำเสนอต่อท้ายข่าว เช่น นำเสนอต่อท้ายข่าวสิ่งแวดล้อมที่เป็นลักษณะความขัดแย้งในการใช้ทรัพยากร การทำลายแหล่งทรัพยากร หรือการเสียสมดุลของระบบนิเวศน์

แต่อย่างไรก็ดีการรายงานถึงหนทางการแก้ไขปัญหาและการพัฒนาสิ่งแวดล้อม ยังคงเป็นส่วนสำคัญต่อเรื่องสิ่งแวดล้อมเพราะจะเป็นการให้ความรู้อย่างหนึ่งต่อประชาชนที่ติดตามข่าวสาร อีกทั้งยังทำให้มองเห็นว่าการพัฒนาในรูปแบบปัจจุบันก่อให้เกิดผลเสียต่อสิ่งแวดล้อมมากเพียงใด และเราควรมีการแก้ไขปัญหาและพัฒนาสิ่งแวดล้อมไปในทิศทางแบบใหม่แบบใด

2.3 ลักษณะสำคัญของข่าวสิ่งแวดล้อม

นรินทร์ นำเจริญ (2546) กล่าวถึงลักษณะสำคัญของข่าวสิ่งแวดล้อม ดังนี้

1. ไม่มีความแน่นอน เหตุที่ข่าวสิ่งแวดล้อม ไม่มีความแน่นอนเนื่องจากปัจจัยต่างๆ ดังนี้

- ความไม่แน่ใจของนักวิทยาศาสตร์ เช่น บางกรณีนักวิทยาศาสตร์อาจไม่สามารถระบุได้ชัดเจนว่าต้นตอของภาวะมลพิษนี้คืออะไร หรือจะมีอันตรายใดบ้างต่อสุขภาพของคนเรา

- ความขัดแย้งในการตัดสินใจหรือการดำเนินนโยบายของรัฐบาล เช่น นโยบายการตัดสินใจแก้ไขปัญหาของรัฐบาลชุดหนึ่งก็เป็นอย่างหนึ่ง แต่เมื่อเปลี่ยนรัฐบาลการตัดสินใจปัญหาที่อาจเปลี่ยนไปใช้นโยบายอื่น

- การเปลี่ยนแปลงความคิดของนักวิทยาศาสตร์ เพราะโดยธรรมชาติของปรากฏการณ์ทางวิทยาศาสตร์เป็นสิ่งที่หาความแน่นอนไม่ได้ ขึ้นอยู่กับการค้นพบใหม่ การทดลองวิจัยใหม่ๆ ซึ่งบ่อยครั้งก็พบว่าขัดกับการทดลองหรือวิจัยที่แล้วมา

- ข้อมูลที่ได้จากฝ่ายของรัฐบาลหรือจากทางราชการนั้นยังไม่สามารถเชื่อถือได้อย่างสนิทใจ เช่น กรณีการสร้างบันไดปลาโจนที่เขื่อนแม่มูล รัฐบาลก็ให้ข้อมูลว่าปลาสามารถขึ้นบันไดปลาโจนมาวางไข่ได้อย่างไม่มีปัญหา ซึ่งข้อมูลดังกล่าวขัดแย้งกับความเป็นจริงที่เกิดขึ้น

2. เป็นเรื่องที่สลับซับซ้อน ข่าวสิ่งแวดล้อมไม่เพียงแต่จะมีเรื่องราวทางวิทยาศาสตร์ เทคโนโลยีเท่านั้นแต่ยังรวมข้อมูลเกี่ยวกับการเงินเข้าไปด้วย อีกทั้งยังโยงใยไปถึงประเด็นทางการเมือง ภาวะทางสังคม ผลกระทบที่เกิดขึ้นกับสุขภาพของคนเรา ซึ่งไม่เฉพาะกับคนรุ่นนี้เท่านั้น แต่อาจส่งผลไปถึงคนรุ่นต่อไปด้วย ยิ่งกว่านั้น มีบ่อยครั้งที่ประเด็นทางสิ่งแวดล้อมได้เกิดขึ้นเฉพาะด้านบวกกับด้านลบ หรือมีเฉพาะสองด้านความคิดที่เห็นไม่ตรงกันแต่ทว่าอาจเกิดขึ้นพร้อมกันหลายๆ ด้าน และมีหลายกลุ่มคนที่มีทัศนคติแตกต่างกันออกไปในเรื่องเดียวกัน

3. ต้องอาศัยความรู้ทางวิชาการ บ่อยครั้งที่ผู้สื่อข่าวสิ่งแวดล้อมต้องเผชิญกับข้อมูลทางวิชาการและศัพท์เทคนิคต่างๆ ทั้งนี้ส่วนหนึ่งเพราะข่าวสิ่งแวดล้อมได้บรรจุเอาทั้งเรื่องวิทยาศาสตร์ เทคโนโลยีและเศรษฐกิจเข้าไปด้วย

4. ต้องอาศัยแหล่งข่าวจำนวนมากและครอบคลุม เนื่องจากสิ่งแวดล้อมเป็นเรื่องที่สลับซับซ้อน ยากแก่การทำความเข้าใจ และยากที่จะมีข้อสรุปที่ชัดเจนแน่นอน ผู้สื่อข่าวจึงต้องระมัดระวังการนำเสนอข่าวว่าจะต้องครอบคลุมแหล่งข่าวที่เกี่ยวข้องทุกด้านความคิดที่แตกต่าง แม้แต่นักวิทยาศาสตร์หรือผู้เชี่ยวชาญที่อ้างถึงผลการวิจัย แต่ผลงานวิจัยที่ทำโดยต่างคน ต่างเวลา ก็อาจขัดแย้งกันเองได้เช่นกัน

5. ข่าวสิ่งแวดล้อมเป็นเรื่องที่ผูกพันกับอารมณ์ของคนเรา และถูกแวดล้อมไว้ด้วยข้อขัดแย้งถกเถียงจากหลายๆ ฝ่าย

6. ข่าวสิ่งแวดล้อมเป็นข่าวต่อเนื่อง ไม่สามารถยุติลงได้เพียงการรายงานครั้งเดียวหรือรายงานเพียงเหตุการณ์เดียว เพราะความเป็นไปทางสิ่งแวดล้อมต่างๆ ย่อมต้องอาศัยเวลาการสั่งสมตัวเอง วันนี้อาจเป็นเพียงการเริ่มต้นของสภาพการณ์ทางสิ่งแวดล้อม แต่ในวันข้างหน้าซึ่งอาจจะ

ยาวนานเป็นหลายสิบปีสิ่งต่างๆ ที่สั่งสมมาก็อาจประทุขึ้นหรือปรากฏขึ้นก็ได้ ดังนั้นผู้สื่อข่าวสิ่งแวดล้อมต้องคอยบันทึกและติดตามสถานการณ์ต่างๆ ทางสิ่งแวดล้อมอยู่เสมอ

2.4 ความสำคัญของข่าวสิ่งแวดล้อม

ด้วยลักษณะของข่าวสิ่งแวดล้อมที่กล่าวมา ทำให้การรายงานข่าวสิ่งแวดล้อมมีความสำคัญดังนี้ (อมรพรรณ ชุ่มโชคชัยกุล และ นิธิดา แสงสิงแก้ว, 2548: 134)

1. ข่าวสิ่งแวดล้อมช่วยให้ทราบถึงปัญหาสิ่งแวดล้อมที่กำลังเกิดขึ้นในปัจจุบันและอนาคต
2. ข่าวสิ่งแวดล้อมกระตุ้นเตือนประชาชนให้เกิดสำนึกสาธารณะและความรับผิดชอบที่มี

ต่อปัญหาสิ่งแวดล้อม

3. ข่าวสิ่งแวดล้อมสร้างความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับปัญหาสภาพแวดล้อมที่กำลังเผชิญอยู่
4. ข่าวสิ่งแวดล้อมเฝ้ามองและตรวจสอบการใช้ทรัพยากรธรรมชาติอย่างยุติธรรม ไม่ให้มีการเอารัดเอาเปรียบ เนื่องจากทรัพยากรธรรมชาติมีจำกัด ขณะที่ประชากรเพิ่มขึ้น

5. ข่าวสิ่งแวดล้อมหล่อหลอมประชาคติ โดยการเสนอข่าวในทุกด้านเพื่อประโยชน์ของประชาชนในการตัดสินใจต่อปัญหาสิ่งแวดล้อมที่เกิดขึ้น

ด้วยลักษณะและความสำคัญของข่าวสิ่งแวดล้อมที่กล่าวมา การรายงานข่าวสิ่งแวดล้อมจึงไม่ใช่การรายงานข่าวตามกระแสหรือตามเหตุการณ์เท่านั้น แต่จำเป็นต้องอาศัยการสืบข่าวในเชิงรุกหรือเป็นการเสนอข่าวนำเหตุการณ์ (สมควร กวียะ, 2546 อ้างใน อมรพรรณ ชุ่มโชคชัยกุล และ นิธิดา แสงสิงแก้ว, 2548)

2.5 การรวบรวมข้อมูลข่าวสิ่งแวดล้อม

นรินทร์ นำเจริญ (2546) กล่าวถึงการรวบรวมข้อมูลข่าวสิ่งแวดล้อม ดังนี้

1. หาคำคิดเพื่อตั้งประเด็นทำข่าว ผู้สื่อข่าวอาจหาประเด็นได้จากแหล่งต่างๆ ต่อไปนี้
 - การสังเกต
 - ข่าวแจกเพื่อการประชาสัมพันธ์
 - คำแถลงชี้แจงของรัฐบาล
 - สิ่งตีพิมพ์ขององค์กรอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม ไม่ว่าจะเป็นองค์กรระหว่างประเทศ หรือองค์กรอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมของเอกชน

- แหล่งข้อมูลข่าวสารอื่นๆ เช่น การพูดคุยกับเจ้าหน้าที่ระดับล่างของท้องถิ่น การพูดคุยกับกลุ่มผู้ใช้แรงงานในโรงงานอุตสาหกรรม หรือกับนักวิชาการที่สนใจปัญหาสิ่งแวดล้อม รวมถึงจาก

การอ่านหนังสือพิมพ์ หรือวารสารทางวิชาการด้านสิ่งแวดล้อม หรือจากการเข้าประชุม การบรรยายทางวิชาการ หรืออ่านแฟ้มข่าวคัดที่ผู้สื่อข่าวสะสมไว้เองก็ได้

2. การหาแหล่งข่าวที่ดีเพื่อการสัมภาษณ์ โดยปกติแหล่งข่าวที่สำคัญของผู้สื่อข่าวคือ แหล่งข่าวประจำ (Beats) ซึ่งมักจะเป็นเจ้าหน้าที่ของรัฐที่รับผิดชอบแต่ก็ควรหาแหล่งข่าวอื่นๆ ประกอบด้วย มิฉะนั้นการนำเสนอข่าวก็จะเป็นลักษณะการทำเสนอข่าวด้านเดียว แหล่งข่าวอื่นที่ผู้สื่อข่าวควรสัมภาษณ์ด้วย ได้แก่

- ผู้ปฏิบัติงานเกี่ยวกับสิ่งแวดล้อมในองค์กรระหว่างประเทศ และองค์กรเอกชน
- นักวิทยาศาสตร์ในโรงงานอุตสาหกรรม
- นักวิชาการด้านสิ่งแวดล้อม
- เจ้าหน้าที่สาธารณสุข
- ผู้เคราะห์ร้าย

3. การรวบรวมข้อมูลภูมิหลัง ได้แก่

- ข้อมูลภูมิหลังของบุคคลที่จะไปสัมภาษณ์ เพราะจะทำให้ผู้สื่อข่าวสามารถเตรียมคำถามที่ดีและตรงประเด็น ขณะเดียวกันก็เพื่อสามารถแยกแยะข้อมูลข่าวสารที่ได้รับมาจากการสัมภาษณ์ได้ว่าข้อมูลใดเป็นความจริงมากน้อยเท่าไร

- ข้อมูลภูมิหลังของประเด็นข่าวที่ต้องการนำเสนอต่อผู้อ่าน เพื่อความเข้าใจในประเด็นข่าว และสามารถนำข้อมูลต่างๆ ที่อาจเกิดกรณีลักษณะเดียวกันนี้ในอดีตมาเปรียบเทียบให้ผู้อ่านเข้าใจ และเห็นถึงแนวโน้มปัญหาตลอดจนวิธีการแก้ไข

4. เดินทางไปสังเกตการณ์จากสถานที่เกิดเหตุ จะทำให้ผู้สื่อข่าวได้เห็นภาพรวมของประเด็นข่าวที่จะเสนอได้ชัดเจนขึ้น รวมทั้งทำให้ผู้สื่อข่าวสามารถตั้งคำถามในการสัมภาษณ์ได้ตรงเป้าหมายยิ่งขึ้น

2.6 หลักการรายงานข่าวสิ่งแวดล้อม

นรินทร์ นำเจริญ (2546) ได้นำเสนอหลักการรายงานข่าวสิ่งแวดล้อม ดังต่อไปนี้

1. ให้ความรู้แก่ตัวเอง หมั่นหาความรู้ด้านสิ่งแวดล้อมเพิ่มเติมเสมอ
2. ให้ความรู้แก่ผู้อ่าน ถ้าไม่ได้ให้ข้อมูลอย่างถ่องแท้แก่ผู้อ่านแล้วอาจไม่ได้รับการสนับสนุนในประเด็นที่ผู้ข่าวกำลังร่วมรณรงค์
3. ติดตามความเคลื่อนไหวต่างๆ ด้านสิ่งแวดล้อมอยู่เสมอ

4. เปิดโปงนโยบายและการดำเนินงานต่างๆ พยายามสร้างความกดดันให้ผู้จัดทำนโยบายของแต่ละสถานการณ์ที่ติดตามอยู่ได้เปิดเผยนโยบายและแผนงานที่กำลังดำเนินอยู่ รวมทั้งวิเคราะห์ด้วยว่าจะเกิดอะไรขึ้นถ้าได้ทำหรือไม่ได้ทำตามนั้น

5. ปรึกษากับผู้เชี่ยวชาญ ทั้งนักวิทยาศาสตร์ เจ้าหน้าที่ของรัฐ และนักกิจกรรมด้านสิ่งแวดล้อม

6. เป็นนักสงสัยอยู่เสมอ

7. ร้องขอให้มีการอธิบายสิ่งที่ยาก เรื่องเกี่ยวกับสิ่งแวดล้อมมักได้ข้อมูลจากบทความทางวิชาการ หรือการสัมภาษณ์นักวิทยาศาสตร์หรือผู้เชี่ยวชาญ ซึ่งมักจะมีศัพท์วิชาการหรือศัพท์เฉพาะกลุ่มอยู่เสมอ เมื่อนักข่าวไม่เข้าใจควรขอให้ผู้เกี่ยวข้องนั้นอธิบายให้เข้าใจ ไม่ควรปิดความรับผิดชอบโดยนำข้อความเหล่านั้นไปลงในข่าวทั้งหมด แต่ความแปลความหมายของคำหรือความเหล่านั้นให้เข้าใจ และอธิบายเป็นภาษาง่ายๆ ให้คนทั่วไปอ่านและเข้าใจได้

8. สร้างแหล่งข่าวที่มีความสามารถและเชื่อถือได้

9. เขียนข่าวให้เห็นว่าเรื่องที่กำลังนำเสนอมีความเกี่ยวข้องกับท้องถิ่นหรือผู้อ่านอย่างไร

10. หากภาพประกอบ อาจเป็นภาพถ่ายจากสถานที่จริง หรืออาจสร้างกราฟฟิค ตาราง แผนภูมิ และอื่นๆ ประกอบข่าว

2.7 บทบาทของผู้สื่อข่าวสิ่งแวดล้อม

สิริทิพย์ ชันสุวรรณ (2539: 176-178) กล่าวว่าไว้ว่า การที่ปัญหาสิ่งแวดล้อมเป็นปัญหาที่เกี่ยวข้องกับการกระทำที่มีความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับสิ่งที่อยู่รอบๆ ตัวไม่ว่าจะเป็นสิ่งมีชีวิตหรือไม่มีชีวิตก็ตาม การพิทักษ์สิ่งแวดล้อมให้มีสภาพคงเดิมและให้ประโยชน์ต่อการดำรงชีพของมนุษย์ จึงเป็นปัญหาที่ต้องการการเอาใจใส่เป็นอย่างยิ่ง ดังนั้น จึงเป็นหน้าที่ของหนังสือพิมพ์ในฐานะสื่อมวลชน ที่ต้องใช้ความพยายามอย่างต่อเนื่องในการปฏิบัติหน้าที่ตามบทบาท ดังต่อไปนี้

1. บทบาทของการเป็น นายทวาร (gatekeeper) และผู้แจ้งข่าวสาร (informer) ที่ดี เสนอข้อเท็จจริงต่างๆ เกี่ยวกับปัญหาสิ่งแวดล้อมที่อุบัติขึ้นให้สาธารณชนได้รับรู้ และตระหนักถึงความสำคัญของสิ่งแวดล้อมรวมทั้งพิษภัยที่จะเกิดขึ้น เพื่อให้ประชาชนรู้จักระมัดระวังและเตรียมป้องกันอันตรายที่จะเกิดขึ้นไว้ก่อน

2. บทบาทของการเป็นผู้ให้การศึกษา (educator role) การเป็นผู้ให้การศึกษาแก่ประชาชนเพื่อเป็นการกระตุ้นให้ผู้อ่านตระหนักถึงความสำคัญของปัญหาสิ่งแวดล้อมนั้น มิใช่เป็นหน้าที่ของรัฐ ของเจ้าหน้าที่ของรัฐ หรือของบรรดานักอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมเท่านั้น แต่ยังเป็นบทบาทที่สำคัญของผู้สื่อข่าวสิ่งแวดล้อมและหนังสือพิมพ์ที่จะต้องให้การศึกษากับประชาชน ให้เข้าใจความ

สลับซับซ้อนของอุบัติการณ์ที่เป็นปัญหาสิ่งแวดล้อมที่เกิดขึ้น ช่วยให้ผู้อ่านและประชาชนได้มองเห็นสภาพปัญหาได้กระจ่างชัดขึ้นและต้องแท้นั้นว่า การกระทำโดยรู้เท่าไม่ถึงการณ์เพียงเล็กน้อยของประชาชนแต่ละคนนั้น อาจส่งผลกระทบอันใหญ่หลวงกลายเป็นปัญหาสิ่งแวดล้อมที่น่าวิตกได้ เช่น การให้ข้อมูลข่าวสารที่ทำให้ผู้อ่านเข้าใจและตระหนักว่า ผลจากการใช้สเปรย์กระป๋องในรูปแบบต่างๆ เป็นจำนวนมากๆ จะกระทบถึงบรรยากาศชั้นโอโซนที่ห่อหุ้มโลก ทำให้อุณหภูมิอากาศของโลกเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วได้

การให้การศึกษาแก่ประชาชนและผู้อ่านนั้น ผู้สื่อข่าวสิ่งแวดล้อมไม่เพียงแต่ให้ข้อมูลข่าวสาร ในรูปแบบของการรายงานเป็นข่าวตรงไปตรงมาตามเนื้อผ้า (straight news reporting) เท่านั้น แต่ผู้สื่อข่าวและหนังสือพิมพ์ที่เห็นความสำคัญของปัญหาสิ่งแวดล้อม อาจจะทำให้การศึกษาแก่ผู้อ่านและประชาชนได้เข้าใจความสลับซับซ้อนของสภาพปัญหาได้ดียิ่งขึ้นในรูปของการรายงานเป็นสารคดีเชิงข่าว (news features) สารคดีเชิงตีความ (interpretative features) ก็ได้

3. บทบาทของสุนัขยาม (watchdog role) บทบาทของการเป็น “สุนัขยาม” นี้ ผู้สื่อข่าวสิ่งแวดล้อมและหนังสือพิมพ์ที่เห็นความสำคัญของสิ่งแวดล้อม มีหน้าที่พิทักษ์ปกป้องผลประโยชน์ของประชาชนไม่ให้กลุ่มอิทธิพลใดๆ มาฉกฉวยเอาไปเป็นผลประโยชน์ส่วนตน บทบาทนี้ จึงเป็นบทบาทสำคัญของการทำหน้าที่รายงานข่าวเชิงสืบสวน (investigative reporting) ซึ่งเป็นงานที่ท้าทายและเต็มไปด้วยความยากลำบากของผู้สื่อข่าวและหนังสือพิมพ์

ในการปฏิบัติหน้าที่ตามบทบาทของการเป็น “สุนัขยาม” นั้น ผู้สื่อข่าวสิ่งแวดล้อมและหนังสือพิมพ์จะต้องเข้าใจถึงสภาพปัญหาให้ลึก และต้องเข้าใจอย่างถ่องแท้ด้วยว่า กลุ่มอิทธิพลกลุ่มใดที่เกี่ยวข้อง และเกี่ยวข้องกับอุบัติการณ์ปัญหาสิ่งแวดล้อมนั้น หน่วยงานของรัฐหน่วยใดที่มีหน้าที่รับผิดชอบในการแก้ไขปัญหา และหน่วยงานนั้นได้ดำเนินการแก้ไขปัญหาไปแล้วหรือไม่ อย่างไร เพราะเหตุใดจึงยังมิได้ดำเนินการ ขณะเดียวกัน ผู้สื่อข่าวและหนังสือพิมพ์ก็ต้องรู้จักสร้างและแสวงหาแหล่งข่าวที่ดี ที่จะเป็นผู้ให้ความช่วยเหลือในด้านข้อมูลข่าวสารซึ่งถูกปิดบังเอาไว้จากเจ้าหน้าที่ที่เกี่ยวข้อง เนื่องจากการรายงานข่าวเชิงสืบสวนตามบทบาทของการเป็น “สุนัขยาม” นี้มีพลังรุนแรงต่อการจัดการปฏิบัติอันมิชอบของเอกชนของนักธุรกิจ และเจ้าหน้าที่ของรัฐ รวมทั้งมีอิทธิพลสูงมากต่อการสร้างและหล่อหลอมประชาคมที่จะเสนอให้รัฐพิจารณาตัดสินใจกระทำการอย่างใดอย่างหนึ่งเพื่อแก้ไขปัญหาสิ่งแวดล้อมนั้น ทั้งยังมีอิทธิพลต่อการเรียกร้องความสนใจของประชาชนให้ตระหนัก และพยายามบำรุงรักษา ปรับปรุงสิ่งแวดล้อมของตนให้อยู่ในสภาพที่ดีอยู่เสมอ

3. แนวคิดเกี่ยวกับหนังสือพิมพ์

ในหัวข้อนี้จะได้ทบทวนถึงความหมายของหนังสือพิมพ์ ประเภทของหนังสือพิมพ์ และเนื้อหาในหนังสือพิมพ์

3.1 ความหมายของหนังสือพิมพ์

คำว่า “หนังสือพิมพ์” ตามพระราชบัญญัติการพิมพ์ พ.ศ.2484 ระบุว่า หนังสือพิมพ์ หมายความว่า สิ่งพิมพ์ที่มีจำหน่ายเช่นเดียวกันและออกหรือเจตนาจะออกตามลำดับเรื่อยไป มีกำหนดระยะเวลาหรือไม่ก็ตาม มีข้อความต่อเนื่องกันหรือไม่ก็ตาม โดยทั่วไปหนังสือพิมพ์จะมีระยะเวลาที่ออกในช่วงระยะเวลาสั้นๆ เป็นรายวันหรือรายปักษ์ เป็นต้น ลักษณะที่เด่นและเฉพาะของหนังสือพิมพ์คือจะเป็นสื่อสิ่งพิมพ์ที่ไม่ได้เขียนเล่มเหมือนหนังสือหรือนิตยสารทั่วไป

หนังสือพิมพ์จัดอยู่ในประเภทของ “สิ่งพิมพ์” ตามความหมายที่ระบุไว้ในพระราชบัญญัติการพิมพ์ หมายถึง สมุด แผ่นกระดาษ หรือวัตถุใดๆ ที่พิมพ์ขึ้นรวมตลอดทั้งบทเพลง แผนที่ แผนผัง ภาพวาด ภาพระบายสี ใบประกาศ แผ่นเสียง หรือสิ่งอื่นใดอันมีลักษณะเช่นเดียวกัน

แต่สื่อหนังสือพิมพ์มิได้เป็นเพียงประดิษฐกรรมใหม่ของเทคโนโลยีการพิมพ์เท่านั้น หากมีความสำคัญและมีความหมายอย่างยิ่ง เพราะมีบทบาทและมีอิทธิพลต่อความคิด ทักษะคิด และทัศนคติของคนในสังคม เนื้อหาที่น่าสนใจอยู่ในหนังสือพิมพ์ล้วนเป็นเรื่องราวของข่าวสาร การแสดงความคิดเห็นวิพากษ์วิจารณ์ ที่เกี่ยวข้องกับระบบการเมืองการปกครอง เศรษฐกิจ และวิถีวัฒนธรรมของสังคมนั้นๆ ประวัติศาสตร์สังคมได้บันทึกไว้ว่าหนังสือพิมพ์นั้นเป็นที่มาของเรื่องราว ข่าวสาร และความคิดเห็นใหม่ๆ อันเป็นทักษะซึ่งมีผลนำไปสู่การปฏิบัติหรืออภิวัฒน์สังคม หรือนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงในรูปแบบใดรูปแบบหนึ่งอยู่เสมอ (อุบลรัตน์ ศิริยุวศักดิ์, 2547: 296)

3.2 ประเภทของหนังสือพิมพ์

ตามหลักวิชาการวารสารศาสตร์ได้กำหนดเกณฑ์เพื่อจำแนกประเภทของหนังสือพิมพ์ไว้หลายเกณฑ์ด้วยกัน เพื่อเป็นกรอบสำหรับการศึกษาค้นคว้าลักษณะ กระบวนการผลิต และผู้รับสารของหนังสือพิมพ์ มีจำนวนทั้งสิ้น 6 เกณฑ์ หนังสือพิมพ์ฉบับต่างๆ อาจจัดอยู่ในหลายประเภทได้ขึ้นอยู่กับว่าจะใช้เกณฑ์ใดเป็นตัวกำหนด ดังต่อไปนี้ (อุบลรัตน์ ศิริยุวศักดิ์, 2547: 302-308)

เกณฑ์ที่ 1 จำแนกตามเนื้อหา เป็นการพิจารณาจากเนื้อหาที่หนังสือพิมพ์มุ่งนำเสนอ โดยเฉพาะสัดส่วนของเนื้อหาที่ปรากฏในหน้าหนึ่งของหนังสือพิมพ์ แบ่งออกได้เป็น 2 ประเภทคือ

1.1 หนังสือพิมพ์ประชานิยม หรือหนังสือพิมพ์ปริมาณ (popular newspaper) หนังสือพิมพ์ประเภทนี้มุ่งให้ความสำคัญต่อข่าวประเภทเร้าอารมณ์ ข่าวที่คนส่วนใหญ่ให้ความสนใจ (human interest) ข่าวเบา (soft news) และข่าวที่มีคุณค่าของความแปลกทั้งหลาย เช่น ข่าวอาชญากรรม ข่าวอุบัติเหตุ ข่าวบันเทิง ข่าวในแวดวงสังคม ข่าวความเชื่อของกลุ่มคน เป็นต้น ข่าวประเภทนี้เหมาะสำหรับผู้อ่านทุกระดับและในวงกว้าง จึงเป็นที่มาของชื่อว่าหนังสือพิมพ์ประชานิยม

1.2 หนังสือพิมพ์คุณภาพ (quality newspaper) หนังสือพิมพ์ประเภทนี้มุ่งให้ความสำคัญต่อข่าวสารที่มีลักษณะของข่าวหนัก (hard news) เป็นข่าวที่มีความสลับซับซ้อนของเนื้อหาและเหตุการณ์ การนำเสนอประกอบด้วยข้อมูลเบื้องหลัง การวิเคราะห์ และการเจาะลึกที่ข้อมูล เช่น ข่าวการเมือง ข่าวเศรษฐกิจ ข่าวสังคม – วัฒนธรรม ข่าววิทยาศาสตร์และสิ่งแวดล้อม ข่าวชุมชน เป็นต้น

เกณฑ์ที่ 2 จำแนกตามกลุ่มผู้อ่าน เป็นการพิจารณาจากคุณลักษณะของกลุ่มผู้อ่านที่อ่านหนังสือพิมพ์ประจำและเป็นกลุ่มเป้าหมายทางการตลาดของหนังสือพิมพ์ แบ่งออกได้เป็น 2 ประเภทคือ

2.1 หนังสือพิมพ์มวลชน (mass newspaper) หนังสือพิมพ์ประเภทนี้มุ่งกลุ่มผู้อ่านทั่วไปที่รวมตัวและกระจัดกระจายกันอยู่ในสังคมวงกว้าง หนังสือพิมพ์มวลชนจึงมีการนำเสนอเนื้อหาที่หลากหลายเหมาะสำหรับผู้อ่านจำนวนมาก

2.2 หนังสือพิมพ์ผู้นำ (leader / elite newspaper) เป็นหนังสือพิมพ์ที่มุ่งกลุ่มผู้อ่านในระดับนักคิด ผู้บริหาร ผู้ที่อยู่ในระดับตัดสินใจของแวดวงต่างๆ ซึ่งรวมกันเรียกว่ากลุ่มปัญญาชนหรือกลุ่มผู้นำความคิดของสังคม เช่น นักวิชาการ นักการเมือง นักธุรกิจ นักบริหารจัดการ นิสิตนักศึกษา เป็นต้น เนื่องจากกลุ่มผู้อ่านประเภทนี้มีความสนใจเฉพาะและต้องการข้อมูลเชิงลึกมากกว่าข้อมูลทั่วไป หนังสือพิมพ์ผู้นำจึงมักมีลักษณะของการนำเสนอเนื้อหาที่เฉพาะด้าน เช่น เน้นข่าวการเมือง เน้นข่าวเศรษฐกิจ มากกว่าข่าวที่มวลชนทั่วไปสนใจ

เกณฑ์ที่ 3 จำแนกตามระยะเวลาที่ออกเผยแพร่ เป็นการพิจารณาตามอายุการจำหน่ายของหนังสือพิมพ์ แบ่งออกได้เป็น 5 ประเภท ดังนี้

3.1 หนังสือพิมพ์รายวัน คือหนังสือพิมพ์ที่มีกำหนดออกเป็นรายวัน หนังสือพิมพ์ส่วนมากจะอยู่ในประเภทนี้

3.2 หนังสือพิมพ์ราย 2 / 3 วัน มักได้แก่หนังสือพิมพ์ที่เน้นข่าวเศรษฐกิจ ซึ่งมีจำนวนหน้าและปริมาณข่าวที่มากกว่าหนังสือพิมพ์รายวัน

3.3 หนังสือพิมพ์รายสัปดาห์ มักได้แก่หนังสือพิมพ์วิเคราะห์ข่าวรายสัปดาห์ ซึ่งบางที่เรียกกันว่านิตยสารข่าวรายสัปดาห์ หนังสือพิมพ์ที่ออกจำหน่ายในชุมชนหรือต่างจังหวัด เป็นต้น

3.4 หนังสือพิมพ์รายปักษ์ มักได้แก่หนังสือพิมพ์ที่ออกจำหน่ายในต่างจังหวัด จะออกพร้อมกับประกาศผลสลากกินแบ่งจึงมีบางคนเรียกชื่อหนังสือพิมพ์ที่มีกำหนดในลักษณะนี้ว่าเป็นหนังสือพิมพ์รายลอตเตอรี่

3.5 หนังสือพิมพ์รายเดือน ในปัจจุบันนี้ไม่ค่อยพบมากนัก ยกเว้นหนังสือพิมพ์ระดับชุมชนหรือท้องถิ่นและหนังสือพิมพ์เฉพาะกลุ่มที่ออกเผยแพร่ในวงจำกัด

เกณฑ์ที่ 4 จำแนกตามพื้นที่ที่จำหน่ายหรือเผยแพร่ เป็นการพิจารณาตามพื้นที่ที่หนังสือพิมพ์นั้นออกเผยแพร่หรือมีเนื้อหาครอบคลุมไปถึง แบ่งออกได้เป็น 3 ประเภท คือ

4.1 หนังสือพิมพ์ระดับชาติ (national newspaper) เป็นหนังสือพิมพ์ที่ออกจำหน่ายไปทั่วประเทศและมีเนื้อหาครอบคลุมทุกภูมิภาคของประเทศ หน้าในของหนังสือพิมพ์ระดับชาติมักถูกจัดแบ่งให้เป็นหน้าภูมิภาคซึ่งบางฉบับอาจแยกออกตามเขตภูมิภาค เช่น ข่าวจากภาคเหนือ ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ภาคใต้ เป็นต้น หนังสือพิมพ์ที่มีปริมาณจำหน่ายสูง เช่น ไทยรัฐ เดลินิวส์ จะมีการปรับเปลี่ยนข่าวหน้าหนึ่งให้สอดคล้องกับพื้นที่ที่ส่งหนังสือพิมพ์ไปจำหน่าย ดังนั้นข่าวหน้าหนึ่งของหนังสือพิมพ์ไทยรัฐ เดลินิวส์ที่จำหน่ายที่ภาคเหนือจะแตกต่างจากฉบับที่วางจำหน่ายที่ภาคใต้แต่หน้าในจะมีเนื้อหาเหมือนกัน

4.2 หนังสือพิมพ์ท้องถิ่น / หนังสือพิมพ์ต่างจังหวัด (local newspaper / provincial newspaper) เป็นหนังสือพิมพ์ที่ออกจำหน่ายในระดับภูมิภาคหรือระดับจังหวัด และมีเนื้อหาครอบคลุมเฉพาะเจาะจงในเขตพื้นที่เท่านั้น เช่น หนังสือพิมพ์ไทยนิวส์ ซึ่งออกจำหน่ายและมีเนื้อหาครอบคลุมพื้นที่ 14 จังหวัดภาคเหนือ หนังสือพิมพ์ทักษิณ ซึ่งครอบคลุมจังหวัดสงขลาและอีก 4 จังหวัดชายแดนภาคใต้ เป็นต้น

4.3 หนังสือพิมพ์ชุมชน (community newspaper) เป็นหนังสือพิมพ์ที่มุ่งเน้นเนื้อหาและออกเผยแพร่เฉพาะในชุมชน มีลักษณะของความเป็นชุมชนเป็นปากเสียงหรือสื่อของชุมชน มักจัดทำโดยสมาชิกในชุมชนนั้น มีทั้งที่จำหน่ายและแจกให้แก่สมาชิกของชุมชนและมีกำหนดออกเป็นประจำ รายสัปดาห์ หรือรายปักษ์

เกณฑ์ที่ 5 จำแนกตามขนาดของหนังสือพิมพ์ เป็นการพิจารณาจากขนาด (size) ของหนังสือพิมพ์ สามารถจำแนกออกได้เป็น 2 ประเภท คือ

5.1 หนังสือพิมพ์ขนาดใหญ่ (broad sheet / standard) เป็นหนังสือพิมพ์ที่มีขนาดหน้ากระดาษ 14" x 23" แบ่งออกเป็น 9 – 12 คอลัมน์ในหนึ่งหน้ากระดาษ หนังสือส่วนมากจะพิมพ์ด้วยขนาดกระดาษเช่นนี้ ตัวอย่างของหนังสือพิมพ์ประเภทนี้ ได้แก่ ไทยรัฐ มติชน

5.2 หนังสือพิมพ์ขนาดเล็ก (tabloid) เป็นหนังสือพิมพ์ที่เทียบได้กับขนาดของพับครึ่งของหนังสือพิมพ์ขนาดใหญ่ มีความกว้าง 11" x 14" แบ่งเป็น 4 – 7 คอลัมน์ หนังสือพิมพ์ท้องถิ่นและ

หนังสือพิมพ์ที่เน้นข่าวประชนนิยมในต่างประเทศ เช่น The Sun, The Mirror ของอังกฤษ มักตีพิมพ์ด้วยขนาดเช่นนี้เพื่อสะดวกต่อการพกพาและการอ่านขณะเดินทาง

เกณฑ์ที่ 6 จำแนกตามลักษณะรูปลักษณ์ รูปลักษณ์หนังสือพิมพ์เป็นอีกส่วนหนึ่งที่มีความสำคัญในการจำแนกประเภทหนังสือพิมพ์และยังแสดงให้เห็นเอกลักษณ์ของหนังสือพิมพ์แต่ละฉบับได้อย่างชัดเจน หลักเกณฑ์การจำแนกสามารถพิจารณาได้จากคุณสมบัติดังนี้ (อัญชลี ชัยวรพร, 2535 อ้างใน อุบลรัตน์ สิริวุธศักดิ์, 2547)

6.1 ภาพรวมขององค์ประกอบหน้าหนึ่ง โดยดูจากพาดหัวข่าว หัวข่าว และภาพข่าว ในกลุ่มแรก เช่น หนังสือพิมพ์ไทยรัฐ เดลินิวส์ มติชน ข่าวสด และบ้านเมือง เป็นกลุ่มที่เน้นพาดหัวข่าวและภาพเป็นส่วนใหญ่ ในกลุ่มที่สอง เช่น หนังสือพิมพ์แนวหน้า และสยามรัฐ เป็นกลุ่มที่เน้นพาดหัวข่าว ภาพ และตัวข่าวในปริมาณที่ใกล้เคียงกัน และกลุ่มสุดท้าย เป็นหนังสือพิมพ์ที่เน้นตัวข่าวมากกว่าพาดหัวและภาพข่าว เช่น หนังสือพิมพ์บางกอกโพสต์ ผู้จัดการ

6.2 รูปแบบการจัดหน้าหนึ่ง แบ่งออกเป็น 5 ลักษณะ คือ 1) การจัดหน้ารูปแบบละครสัตว์ (Circus Makeup) 2) การจัดหน้าแบบเน้นส่วนบน (Brace) 3) การจัดหน้าแบบผสมระหว่างแบบละครสัตว์และแบบเน้นส่วนบน 4) การจัดหน้าแบบสี่เหลี่ยมผืนผ้า (Modular Makeup) และ 5) การจัดหน้าแบบกึ่งสี่เหลี่ยมผืนผ้า (Near Modular)

6.3 การใช้สีสันของหนังสือพิมพ์ แบ่งออกเป็น 1) หนังสือพิมพ์ 2 สี โดยใช้สีดำและสีเฉพาะ เช่น หนังสือพิมพ์แนวหน้า ใช้สีโทนแดง 2) หนังสือพิมพ์สี่สี มีการใช้สีอย่างฉูดฉาดและเน้นสีโทนเข้มอย่างสีเขียว บานเย็น แดง ส้ม เช่น หนังสือพิมพ์ไทยรัฐ เดลินิวส์ มติชน ข่าวสด และ 3) หนังสือพิมพ์สี่สีสลับกับสีเฉพาะไม่ได้พิมพ์สี่สีทุกหน้า เช่น หนังสือพิมพ์บางกอกโพสต์ เดอะเนชั่น สยามรัฐ

3.3 เนื้อหาในหนังสือพิมพ์

โดยทั่วไปเนื้อหาของหนังสือพิมพ์แต่ละฉบับ เป็นผลที่เกิดจากปัจจัยสำคัญอย่างใดอย่างหนึ่งหรือหลายอย่างประกอบกัน คือ (จริยา ชื่นใจชน, 2548: 17)

1. ความรับผิดชอบในวิชาชีพของหนังสือพิมพ์ ได้แก่ ความตระหนักในภาระหน้าที่ในฐานะเป็นสื่อมวลชน โดยมีหน้าที่ให้ความรู้ ความบันเทิง การศึกษา และข่าวสารแก่ผู้อ่าน

2. จุดประสงค์ ความต้องการ ความสนใจที่ผู้อ่านต้องการจากหนังสือพิมพ์

3. ผู้พิมพ์ ผู้โฆษณา เจ้าของหรือนายทุน ซึ่งตั้งหนังสือพิมพ์ขึ้นมาเพื่อเหตุผลทางด้านธุรกิจ คือ การแสวงหาผลกำไร

เนื้อหาของหนังสือพิมพ์จำแนกตามรูปแบบที่นำเสนอ ดังนี้ (ครุณี หิรัญรักษ์, 2529 อ้างใน จริยา ชื่นใจชน, 2548: 17-21)

1. ข่าว (News)

ความหมายของคำว่า “ข่าว” มีความแตกต่างกัน ขึ้นอยู่กับว่าแต่ละคนจะมองแง่มุมของเหตุการณ์อย่างไร ซึ่งนิยามของข่าวมีหลายความหมาย ดังนี้

ข่าว คือ สิ่งที่เกิดขึ้นและประชาชนให้ความสนใจ เป็นข้อเท็จจริงที่สำคัญเกี่ยวกับสิ่งที่เกิดขึ้น เหตุการณ์หรือแนวคิดซึ่งปลุกเร้าสนใจ ซึ่งมีผลหรือมีอิทธิพลต่อวิถีชีวิตของมนุษย์หรือความผาสุกของมนุษย์

ข่าว คือ ความถูกต้องและทันต่อเวลาของสิ่งที่เกิดขึ้น การค้นพบสิ่งใหม่ๆ รวมทั้งเรื่องต่างๆ ที่สามารถจำแนกออกมาเสนอเพื่อความพอใจของผู้อ่านได้

ข่าว คือ การบอกเล่าเรื่องราวเกี่ยวกับเหตุการณ์ในสังคม โดยเฉพาะเมื่อเหตุการณ์นั้นมีผลกระทบต่อสังคม การเมือง สาธารณชน ข้างจึงมีไว้เพื่อตอบคำถามว่า มีอะไรเกิดขึ้น ใครมีส่วนเกี่ยวข้อง เกิดขึ้นที่ไหน เมื่อไร ทำไมจึงเกิด และมีผลกระทบอย่างไร

ข่าว คือ การรายงานบางสิ่งบางอย่างที่ใหม่ และเป็นที่น่าสนใจของผู้รับสาร โดยมีคุณค่าอยู่ที่หลายปัจจัย เช่น สถานที่เกิดเหตุมีความสัมพันธ์กับผู้รับสาร ผลกระทบที่เกิดขึ้นในวงกว้าง จุดเด่นของเหตุการณ์ เป็นข้อมูลข่าวสารที่ประชาชนต้องการอย่างเร่งด่วน สารสนเทศใหม่ๆ ที่มีผลกระทบต่อสังคม ข่าวไม่มีความคงทนเมื่อผู้คนเข้าใจแล้วข่าวนั้นก็จะหมดความสำคัญและจะกลายเป็นประวัติศาสตร์ไป

จากนิยามข้างต้นสรุปได้ว่า ข่าว ควรประกอบด้วยองค์ประกอบพื้นฐาน 3 ประการ คือ ความน่าสนใจ (Interest) ข้อเท็จจริง (Facts) และผู้อ่าน (Readers) กล่าวคือ ข้อเท็จจริงที่เกิดขึ้นต้องเป็นสิ่งที่น่าสนใจสำหรับผู้อ่าน เป็นเหตุการณ์ที่ผู้สื่อข่าวและบรรณาธิการข่าวตัดสินใจเลือกรายงาน ข่าวสารให้อยู่ในรูปแบบที่ต้องการ ตลอดจนการกำหนดเวลาหรือหน่วงเหนี่ยวสารนั้นไว้ หรือเสนอสารทั้งหมดซ้ำๆ กัน หรืออาจเลือกเสนอเพียงบางส่วน ในที่นี้ผู้สื่อข่าวและบรรณาธิการข่าวจึงทำหน้าที่เหมือนผู้เฝ้าประตู (Gatekeeper) นั่นเอง

ปัจจัยที่ทำให้ “ข่าว” มีคุณค่าและน่าสนใจมีดังต่อไปนี้ (ครุณี หิรัญรักษ์, 2529 อ้างใน จริยา ชื่นใจชน, 2548: 18-19)

1. ความสด ทันสมัย (Immediacy) เป็นการรายงานให้ทราบอย่างทันทีทันควัน
2. ความใกล้ชิด (Proximity) เป็นการรายงานเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นใกล้ตัวผู้อ่าน
3. ความเด่น (Prominence) เช่น ความเด่นของบุคคล สถานที่ หรือเวลาของเหตุการณ์
4. ความผิดปกติ (Unusualness) เป็นการรายงานสิ่งแปลกไม่เกิดขึ้นตามปกติ ตามธรรมชาติ

5. สิ่งที่น่าสนใจหรือเป็นประโยชน์ต่อมนุษย์ (Human Interest)

6. ความขัดแย้ง (Conflict) เช่น ความขัดแย้งทางการเมือง ความขัดแย้งทางผลประโยชน์

7. ความลึกลับซับซ้อน (Suspense) เช่น เหตุการณ์ที่ยังไม่สามารถคลี่คลายให้กระจ่างได้

8. ความกระทบกระเทือน (Consequence) เช่น ผลกระทบต่อมวลชนด้านการครองชีพ
ความเป็นอยู่ทั้งโดยทางตรงและทางอ้อม

9. ความก้าวหน้า (Progress) เช่น การพัฒนาความเจริญก้าวหน้าทางวิทยาการ การค้นพบ
วิจัย การประดิษฐ์เทคโนโลยีสมัยใหม่

10. เพศ (Sex) เช่น พฤติกรรมเบี่ยงเบนรักร่วมเพศ สิทธิสตรี เป็นต้น

จากปัจจัยทั้ง 10 ประการดังกล่าว ปัจจัยของข่าวในด้านความใหม่ สด หรือความทันต่อ
เหตุการณ์ ความใกล้ชิดผู้อ่าน จะมีคุณค่าของข่าวและความน่าสนใจมากที่สุด รองลงไปได้แก่ ความ
ต่อเนื่องของผลกระทบ และความขัดแย้ง เป็นต้น

นอกจากนี้ยังมีปัจจัยอื่นๆ ที่ทำให้ข่าวน่าสนใจ เช่น

- การพาดหัว

- นโยบายของหนังสือพิมพ์ นโยบายจะมีอิทธิพลต่อการเพิ่มหรือลดความสำคัญของข่าว
ของหนังสือพิมพ์ แนวความคิดทางการเมือง ความเชื่อทางศาสนา ทศนคติของเจ้าของหรือ
บรรณาธิการเกี่ยวกับเรื่องนั้นๆ ก็มีผลทำให้คุณค่าของข่าวเปลี่ยนไป

- ชนิดของผู้อ่าน ผู้อ่านส่วนใหญ่ซึ่งอ่านหนังสือพิมพ์แต่ละฉบับ มีอิทธิพลต่อการเสนอข่าว
ของหนังสือพิมพ์นั้นๆ

- ความรวดเร็ว การเสนอข่าวอย่างทันท่วงทีทำให้ข่าวมีคุณค่าของข่าวมากขึ้น ข่าวทุกข่าวที่
ได้มาขณะนั้นจะต้องเสนอโดยพิจารณาถึงการแข่งขันกับหนังสือพิมพ์อื่นด้วย

- ปริมาณเนื้อที่ที่หนังสือพิมพ์ใช้สำหรับลงข่าว

- การลงพิมพ์ข่าว ข่าวและข้อเท็จจริงซึ่งพิมพ์ลงไปบ้างแล้วคุณค่าของข่าวย่อมจะค่อยๆ
ลดลงตามลำดับ

- การตรวจข่าวก่อนพิมพ์ การตรวจข่าวซึ่งกระทำโดยเจ้าพนักงานการพิมพ์หรือคณะบุคคล
อื่นที่มีอำนาจ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในยามสงครามหรือสถานการณ์อื่นที่จำเป็นต้องกำหนดให้มีการ
ตรวจข่าวหรือเนื้อเรื่องอื่นใดก่อนลงพิมพ์ มีอิทธิพลต่อการเสนอข่าว ข้อเท็จจริง และความคิดเห็น
ของหนังสือพิมพ์นั้น

2. บทความ และสารคดี (Article and Feature)

ความหมายของคำว่า “บทความ” อาจมีความหมายได้สองนัย ความหมายอย่างแรกเป็นที่
เข้าใจกันทั่วไปหมายถึง ความเรียงที่เสนอเรื่องราวต่างๆ อันเป็นจริงมิใช่เรื่องสมมติ เขียนขึ้นด้วย

ท่วงทำนองที่ค่อนข้างเอาจริงเอาจัง โดยนัยนี้อาจหมายถึงบทความวิชาการ บทวิเคราะห์เหตุการณ์ รวมทั้งอาจหมายถึงบทความสารคดีด้วยก็ได้ อีกนัยหนึ่งบทความอาจหมายถึงเรื่องที่มุ่งเสนอความคิดเห็นเป็นสำคัญอยู่บนพื้นฐานของความเป็นจริง แต่ข้อเท็จจริงนั้นก็จะอยู่ในฐานะเป็น “บันได” นำไปสู่การแสดงความคิดเห็นอย่างกว้างขวาง

บทความเป็นงานเขียนที่มีเป้าหมายให้ความรู้ การวิจารณ์ สนับสนุน ชักนำให้ผู้อ่านเกิดความคิด รวมไปถึงการสร้างสาธารณมติ และการแสดงความคิดเห็นโต้แย้ง ซึ่งผู้เขียนสามารถนำประเด็นข่าวที่น่าสนใจมาเขียนอธิบายความและใส่ข้อวิพากษ์ต่อเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นด้วยการให้ข้อมูลเพิ่มเติม

บทความ และสารคดี เป็นองค์ประกอบที่สำคัญของเนื้อหาหนังสือพิมพ์ เนื้อหาประเภทนี้จะลงคละไปกับข่าวตลอดทั้งฉบับ เป็นการเพิ่มเติมเนื้อหาให้ผู้อ่านนอกเหนือจากข่าว เนื้อหาประเภทนี้จะมีมากขึ้นเพียงใดขึ้นอยู่กับวัตถุประสงค์ ประเภทและนโยบายของหนังสือพิมพ์ แต่ละฉบับเป็นสำคัญ บทความในหนังสือพิมพ์ประกอบด้วยข้อคิดเห็นเกี่ยวกับเหตุการณ์ต่างๆ ที่เกิดขึ้น เกี่ยวกับข่าวสำคัญๆ ในระยะเวลานั้น การเขียนบทความในหนังสือพิมพ์จะเป็นการพิจารณาตามความสนใจของผู้อ่านเป็นสำคัญ ดังนั้น จึงควรนำเสนออย่างเป็นกลางโดยเฉพาะอย่างยิ่งเมื่อเป็นประเด็นความขัดแย้ง และควรนำเสนอเฉพาะประเด็นสำคัญๆ เท่านั้น

ส่วนสารคดี หมายถึง ข้อมูลข่าวสารที่ถูกนำเสนอในลักษณะของการเขียนที่เป็นเรื่องจริง (Non-Fiction) เรียบเรียงอย่างสละสลวย โดยเน้นองค์ประกอบความน่าสนใจของเนื้อหามากกว่าองค์ประกอบของความสด สารคดีในหนังสือพิมพ์แบ่งได้เป็น 2 ประเภท คือ

1. สารคดีเชิงข่าว (News Feature) คือ สารคดีเกี่ยวกับเหตุการณ์ปัจจุบัน อาจเป็นข่าวที่กำลังอยู่ในความสนใจของประชาชน การนำเสนอในรูปแบบของสารคดีอาจไม่ทันเหตุการณ์เท่ากับการเสนอข่าว แต่มีองค์ประกอบของความทันเวลา (Timeliness) ไม่ถึงกับล้าสมัยจนเกินไป สารคดีเชิงข่าวอาจไม่ได้มีจุดมุ่งหมายเพื่อจุดความสนใจของผู้อ่านเกี่ยวกับข่าว แต่มีเป้าหมายเพื่อเสนอประเด็นที่อยู่ในความสนใจของคนทั่วไปที่แฝงอยู่ในเหตุการณ์ข่าว ผู้เขียนจะเน้นที่ผลกระทบของเหตุการณ์ต่อผู้เกี่ยวข้อง หรือเสนอประเด็น มุมมอง ข้อสังเกต รวมทั้งข้อมูลในเชิงลึกมากกว่าที่นำเสนอในข่าว

2. สารคดีความสนใจทั่วไป (Human Interest Feature) สารคดีไม่จำเป็นต้องมีคุณค่าทางข่าวแฝงอยู่ด้วยเสมอไป และไม่จำเป็นต้องเสนอให้ทันเวลาอย่างรวดเร็วเท่ากับสารคดีข่าว แต่มีคุณสมบัติในทางเร้าอารมณ์ตามธรรมชาติของผู้อ่าน บางครั้งอาจเรียกสารคดีประเภทนี้ว่าสารคดีที่ไม่ใช่ข่าว

บทบาทของสารคดี นอกจากให้ความบันเทิงแก่ผู้อ่านแล้วยังแฝงไว้ด้วยอิทธิพลต่อความรู้สึกนึกคิดของผู้อ่านในบางส่วน เนื่องจากเนื้อหาส่วนใหญ่ของสารคดีในหนังสือพิมพ์มุ่งให้ความรู้เกี่ยวกับเรื่องรอบตัวผู้อ่าน การดำรงชีวิต การสร้างความเข้าใจในปัญหาปัจจุบันแก่ผู้อ่าน รวมไปถึงกระตุ้นให้มีความสำนึกต่อสังคม (Social Awareness) มากกว่าจะเสนอเพื่อความเพลิดเพลินเพียงอย่างเดียว

3. คอลัมน์ (Column)

คอลัมน์ หมายถึง งานเขียนที่มีความสมบูรณ์ในตัวเอง มีลักษณะเป็นบทความโดยเสนอเป็นประจำทุกวัน ทุกสัปดาห์ หรือตามระยะเวลาที่กำหนดไว้ เพื่อแสดงความคิดเห็นในเรื่องต่างๆ ตามความถนัดหรือความชำนาญของผู้เขียน และมีการประเมินคุณค่าของเนื้อหาตามความคิดเห็นส่วนตัวของผู้เขียนเอง การเขียนแบบนี้มักใช้สำนวน สโลคา และภาษาที่เป็นกันเองกับผู้อ่าน คอลัมน์ในหนังสือพิมพ์ส่วนใหญ่เป็นข้อเขียนที่มีความสมบูรณ์ในตัวเอง มีความยาวจำกัดอยู่ในเนื้อที่เฉพาะ มักระบุชื่อผู้เขียนซึ่งอาจเป็นทั้งนามจริงหรือนามปากกา และมักมีตำแหน่งหน้าประจำประเภทของคอลัมน์ในหนังสือพิมพ์แบ่งออกเป็นหลายประเภท เช่น คอลัมน์วิเคราะห์ข่าว คอลัมน์จดหมายผู้อ่าน คอลัมน์ซุบซิบ คอลัมน์ขำขัน เป็นต้น

4. บทบรรณาธิการ (Editorial)

บทบรรณาธิการหรือบทนำ คือ การนำเสนอคอลัมน์หนึ่งที่ปรากฏในหน้าบทบรรณาธิการ เพื่อแสดงถึงทัศนะ ความคิดเห็นของหนังสือพิมพ์แต่ละฉบับต่อเรื่องราวหรือเหตุการณ์ใดเหตุการณ์หนึ่งที่เกิดขึ้น และแสดงถึงจุดยืนของหนังสือพิมพ์โดยตรง โดยผ่านการวิเคราะห์ข้อมูลอย่างรอบคอบและยุติธรรม ซึ่งเนื้อหาทางออกที่ดีที่สุดในการแก้ไขปัญหาอย่างเป็นกลาง ความสำคัญของบทบรรณาธิการอยู่ที่การแสดงออกที่สะท้อนถึงนโยบายและจุดยืนของหนังสือพิมพ์ต่อเหตุการณ์นั้น

หน้าบทบรรณาธิการ (Editorial Page) เป็นส่วนสำคัญที่สุดส่วนหนึ่งของหนังสือพิมพ์ ซึ่งสะท้อนให้ผู้อ่านได้ทราบและเข้าใจถึงความเป็นไปของกระแสข่าว ทัศนะ และนโยบายของหนังสือพิมพ์ต่อปัญหาต่างๆ คุณลักษณะของหน้าบทบรรณาธิการ คือ ความเห็นที่สัมพันธ์กับข่าวนานาทัศนะจากบุคคลหลายฝ่าย อาทิ บรรณาธิการผู้เขียนบทนำ คอลัมนิสต์นักเขียนการ์ตูน หรือแม้แต่นักวิชาการ ร่วมแสดงทัศนะของตนเองเกี่ยวกับข่าวซึ่งปรากฏในหนังสือพิมพ์ โดยเฉพาะอย่างยิ่งข่าวในหน้าหนึ่ง

บทบรรณาธิการแบ่งออกเป็น 3 ประเภท คือ ประเภทที่ให้ข่าวสารและคำอธิบาย (Inform and Interpret) เป็นบทบรรณาธิการที่ผู้เขียนต้องการให้ความกระจ่างแก่ผู้อ่านเรื่องใดเรื่องหนึ่งที่เป็นข่าว บทบรรณาธิการประเภทเสนอแนะ (Suggest) เป็นบทบรรณาธิการที่ผู้เขียนได้ศึกษาหาข้อมูล

เกี่ยวกับเรื่องที่กำลังเป็นข่าวและต้องการจะให้มีการแก้ปัญหาในทางที่ถูกต้อง และบทบาทการประเภทเรียกร้องให้เกิดการกระทำ (Demand Action) บทบาทการประเภทนี้ผู้เขียนต้องการเรียกร้องให้บุคคลที่เกี่ยวข้องลงมือกระทำอย่างใดอย่างหนึ่งในทันทีทันใด โดยต้องชี้ให้เห็นถึงความรุนแรงของปัญหาและเหตุผลที่ต้องเรียกร้องให้มีการปฏิบัติ

5. โฆษณา (Advertising)

การโฆษณา คือ การติดต่อสื่อสารจากผู้โฆษณา ถึงเป้าหมายที่คาดว่าจะเป็นผู้ซื้อสินค้าหรือใช้บริการนั้นๆ โดยการติดต่อสื่อสารนั้นอาจเป็นในรูปสิ่งพิมพ์ การวาดภาพ การกระจายเสียง และการกระจายเสียงแพร่ภาพ

4. แนวคิดเกี่ยวกับบทบาทหน้าที่ของสื่อมวลชน

สำหรับแนวคิดเกี่ยวกับบทบาทหน้าที่ของสื่อมวลชน จะได้บทวนถึงทฤษฎีที่เกี่ยวข้อง 3 ทฤษฎี ได้แก่ ทฤษฎีโครงสร้างและหน้าที่ของสื่อมวลชน (Theory of media Structure and Function) ทฤษฎีการกำหนดวาระสาร (Agenda Setting) และทฤษฎีผู้เฝ้าประตู (Gatekeeper Theory) ดังจะได้กล่าวถึงรายละเอียดต่อไป

4.1 ทฤษฎีโครงสร้างและหน้าที่ของสื่อมวลชน (Theory of Media Structure and Function)

แนวคิดนี้พิจารณาว่าสังคมเปรียบเสมือนร่างกายอันเป็นส่วนรวม (The Whole) ส่วนรวมนี้ประกอบขึ้นด้วยส่วนย่อยต่างๆ (The Parts) ที่มีหน้าที่ย่อยๆ แตกต่างกัน อันเปรียบประดุจอวัยวะต่างๆ ของร่างกาย ส่วนย่อยๆ นี้จำเป็นต้องทำหน้าที่ของตนให้เรียบร้อยสมบูรณ์ ส่วนรวมทั้งหมดจึงจะอยู่รอดปลอดภัยได้อย่างมีเสถียรภาพ (Stability) ดังนั้น บรรดาสถาบันสังคมต่างๆ เช่น ครอบครัว โรงเรียน ศาสนา รัฐ สื่อมวลชน ธุรกิจ ฯลฯ ล้วนมีหน้าที่ที่จะทำให้องค์กรส่วนรวมทั้งหมดอยู่เย็นเป็นสุข (กาญจนา แก้วเทพ, 2547: 44)

เมื่อสถาบันสื่อสารมวลชนเป็นส่วนหนึ่งของระบบ จึงมีหน้าที่ทางสังคมหรือพันธกิจทางสังคม (social functions) 5 ประการ ซึ่ง แม็คควีล (McQuail, 1994 อ้างใน อุบลรัตน์ ศิริยุวศักดิ์, 2547: 6-7) ประมวลไว้ ได้แก่

1. การให้ข้อมูลข่าวสาร บางครั้งเรียกว่าการทำหน้าที่สุนัขเฝ้าบ้าน (Watch Dog) ได้แก่ การทำหน้าที่ในการให้ข้อมูลข่าวสารเกี่ยวกับเหตุการณ์และสถานการณ์ต่างๆ ของสังคมตนเอง และสังคมโลก ชี้ให้เห็นความสัมพันธ์เชิงอำนาจต่างๆ เผยแพร่หรือส่งเสริมความคิดใหม่ๆ การปรับตัวและความเจริญก้าวหน้าทางสังคม

2. การประสานส่วนต่างๆ ของสังคมเข้าด้วยกัน ได้แก่ การทำหน้าที่ให้คำอธิบาย ศีลธรรม และให้ข้อคิดเห็นเกี่ยวกับความหมายของเหตุการณ์และข้อมูลข่าวสารที่นำเสนอออกไป ให้การสนับสนุนแก่สถาบันหลักของสังคมและบรรทัดฐานต่างๆ เสริมสร้างกระบวนการเรียนรู้ทางสังคม ประสานเชื่อมโยงกลุ่มคนและกิจกรรมต่างๆ เข้าด้วยกัน สร้างฉันทามติในสังคม กำหนดว่าเรื่องใดสำคัญมากน้อยกว่ากัน หรือการกำหนดวาระทางสังคม

3. การสร้างความต่อเนื่องทางสังคม ได้แก่ การทำหน้าที่ถ่ายทอดวัฒนธรรมกระแสหลักของสังคม และยอมรับวัฒนธรรมย่อยหรือวัฒนธรรมทางเลือก และวัฒนธรรมใหม่ๆ เสริมสร้างและทะนุบำรุงค่านิยมพื้นฐานของสังคม

4. การให้ความผลิตผลิตแก่สมาชิกสังคม ได้แก่ การทำหน้าที่ให้ความผลิตผลิตบันเทิงใจแก่สมาชิกสังคม ลดระดับความเครียดและข้อขัดแย้งของสังคม

5. การรณรงค์ทางสังคม การเมือง และเศรษฐกิจ ได้แก่ การทำหน้าที่รณรงค์เพื่อเป้าหมายทางสังคมในด้านการเมือง สงคราม เศรษฐกิจ งานอาชีพ และในบางครั้งเป็นเรื่องทางศาสนา หรือเป็นเรื่องเกี่ยวกับสิ่งแวดล้อม

จะเห็นว่าสื่อมวลชนตามแนวคิดนี้ จะทำหน้าที่เป็นผู้ที่เข้ามาช่วยแก้ไขปัญหามากมาย ทางสังคม นับตั้งแต่ปัญหาความล้าสมัยทางการเมือง ความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจ และเรื่อยไปจนถึงปัญหาอาชญากรรม การจลาจล การอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม และเอกลักษณ์ของชาติ ฯลฯ สื่อมวลชนตามแนวคิดนี้เป็นผู้ที่ทำคุณประโยชน์และสร้างสรรค์แก่สังคม

หน้าที่ของสื่อมวลชนจากทัศนะของ R. Merton

แนวคิดหลักๆ ที่ Merton ได้สร้างขึ้นมานำเอาทฤษฎีหน้าที่นิยมมาใช้ในการวิจัย เช่น Function/Dysfunction/Manifest Function/Latent Function ซึ่งต่อจากนี้จะแสดงให้เห็นตัวอย่างของการนำแนวคิดดังกล่าวมาประยุกต์ใช้ในการศึกษาเรื่องบทบาทหน้าที่ของสื่อมวลชนเพื่อให้มองเห็นบทบาทของทฤษฎีในการวิจัยให้ชัดเจนขึ้น เช่น การใช้แนวคิดเรื่อง Dysfunction มีนักวิจัยด้านนิเทศศาสตร์หลายท่าน โดยเฉพาะสาขานิเทศศาสตร์พัฒนาการได้นำเอาแนวคิดเรื่อง Dysfunction ของ Merton มาใช้ในการอธิบายบทบาทของสื่อมวลชน ซึ่งเป็นผลิตรวมทางวัฒนธรรมของโลกที่ 1 เมื่อถูกนำเข้ามาใช้ในโลกรที่ 3 และก่อให้เกิดผลที่ตามมาอันไม่น่าพึงปรารถนาจาก Dysfunction ของสื่อมวลชนนั้น เช่น (กาญจนา แก้วเทพ, 2547: 260 – 266)

- การยกระดับความคาดหวัง (Raising Expectation) มีข้อสังเกตว่าก่อนที่จะมีการพัฒนาบรรดาโครงสร้างพื้นฐานต่างๆ เช่น ถนน ไฟฟ้า น้ำประปา โทรศัพท์ ฯลฯ ภาพเหล่านี้ได้มาปรากฏในสื่อมวลชนก่อนหน้าที่ของจริงจะเดินทางมาถึง ทั้งนี้เนื่องจากสิ่งที่สื่อมวลชนในโลกตะวันตก

นำเสนอแนวคิดมาในเนื้อหาสื่อก็คือ “วิถีชีวิตที่ดี (แบบตะวันตก)” (Good Living) เช่น การกินอาหารร้อน อาบน้ำใช้สบู่ นั่งโต๊ะ นอนบนที่นอน ใส่รองเท้า ฯลฯ

อันที่จริง “วิถีชีวิตที่ดี” นี้ประกอบด้วยทั้งด้าน “วัตถุธรรม” (Material) เช่น การนั่งกางเกงยีนส์ การกินเหล้าฝรั่ง ฯลฯ และ “ค่านิยม” (Value) เช่น เสรีภาพในชีวิต การเคารพต่อกฎหมาย ฯลฯ แต่เนื่องจากการรับเอามิติด้านวัตถุธรรมนั้นเป็นสิ่งที่ง่ายและรวดเร็วกว่า ดังนั้น การรับเอาความสะดวกสบายด้านวัตถุจึงเป็นทัพหน้าของชีวิตที่ดีแบบตะวันตก ที่ถูกอัดฉีดเข้ามาในโลกที่ 3 ผ่านสื่อมวลชน มีงานวิจัยพบว่า หากไม่มีภาพของคู่เย็นที่แสดงอยู่ในหนัง Hollywood แล้ว คงต้องใช้เวลาประมาณ 20 ปี กว่าจะทำให้ชาวอินโดนีเซียรู้จักเข้าใจและยอมรับการใช้คู่นอนใหญ่สี่ขาๆ ดังกล่าว ฉะนั้น บทบาทที่สำคัญประการหนึ่งของสื่อมวลชนในโลกที่ 3 ก็คือ การยกระดับความคาดหวังของประชาชนให้อยากมี “วิถีชีวิตที่ดีกว่าที่กำลังมีอยู่ในปัจจุบัน”

ตามหลักการของการใช้สื่อเพื่อการพัฒนาประเทศ หน้าที่ดังกล่าวเป็น Function อย่างหนึ่งที่สื่อได้รับมอบหมายให้กระทำ โดยนักทฤษฎีคาดหวังว่าเมื่อกระตุ้นให้คนในโลกที่สามยกระดับความคาดหวังของตนแล้ว ก็จะเกิดความตึงเครียดและมีชีวิตชีวาที่จะดำเนินการให้บรรลุเป้าหมายย่อยๆ ของตนเองติดตามมา และหลังจากนั้น โดยภาพรวมสังคมทั้งสังคมก็จะพัฒนาดีขึ้นเป็นลำดับต่อไป

อย่างไรก็ตาม Function ดังกล่าวนี้อาจจะกลายเป็น Dysfunction ได้ภายใต้เงื่อนไขต่างๆ ที่ควบคุมได้ยาก เช่น การเกิดความรู้สึกว่าถูกทอดทิ้งโดยเปรียบเทียบ (Relative Deprivation) มีผลการทดลองเล็กๆ พบว่า ในขณะที่ทางการประกาศกับทหารทุกลำดับชั้นว่าจะมีการขึ้นเงินเดือนให้กับทุกคน แต่เมื่อทหารชั้นล่างพบว่าตัวเองได้เลื่อนเงินเดือนน้อยกว่าทหารระดับสูง ความไม่พอใจก็ขยายตัวไปทั่ว (ทั้งๆ ที่ความจริงได้ขึ้นเงินเดือน) ผลการทดลองนี้สามารถนำมาใช้อธิบายปรากฏการณ์ในโลกที่ 3 ได้ว่า ในขณะที่การพัฒนาได้ทำให้ทุกคนมีสภาพชีวิตความเป็นอยู่ที่ดีขึ้น แต่ทว่า “จังหวะเร็ว/ช้า หรือมาก/น้อย” ของแต่ละคน/แต่ละกลุ่มไม่เท่ากัน ดังนั้นกลุ่มคนจนจึงมองเห็นว่า คนชั้นกลางหรือคนรวยมีสภาพชีวิตที่ดีขึ้นอย่างมาก และเร็วกว่าตนเองอย่างเปรียบเทียบกันไม่ได้ (สื่อมวลชนเองก็เป็นช่องทางในการเผยแพร่ให้เห็นปรากฏการณ์) ดังนั้น ทั้งๆ ที่ในความเป็นจริงคนจนไม่ได้จนลงไปกว่าเดิม แต่ทว่าในความรู้สึกแล้วคนจนจะรู้สึกว่าตนเองจนลงกว่าเดิม (ที่จริงคือจนกว่าคนอื่นโดยเปรียบเทียบ) ผลที่เกิดตามมาจึงเป็นความรู้สึกคับข้องใจ (Frustration) และรู้สึกว่าตนเองถูกทอดทิ้ง (โดยเปรียบเทียบกับคนอื่นฯ)

D. Lerner ได้ตั้งคำถามเกี่ยวกับ Dysfunction ของสื่อมวลชนในโลกที่ 3 ว่า หลังจากนี้สื่อมวลชนได้ทำหน้าที่กระตุ้นความต้องการและยกระดับความคาดหวังของประชาชนในโลกที่ 3 แล้ว สังคมหรือสื่อมวลชนได้ตระหนักหรือเปล่าวามีวิถีทาง (Means) หรือมีความเป็นไปได้ไหมที่

ความต้องการดังกล่าวจะตอบสนองให้ได้ เพราะหากปราศจากวิถีทางหรือความเป็นไปได้แล้ว ผลลัพธ์ที่เกิดขึ้นก็คือ เราจะไม่มีเพียงแต่มีคนยากจนเช่นเดิมเท่านั้น (Poverty) แต่ทว่าเราจะมีคนที่รังเกียจความยากจนของตัวเอง (Rejection of Poverty) อันเป็นความรู้สึกใหม่ที่ไม่เคยมีมาก่อน สถานะดังกล่าวทำให้เกิดความคับข้องใจแพร่หลายทั่วไป และตามสมมติฐานเรื่อง Frustration-Aggression (ความคับข้องใจเป็นสาเหตุนำไปสู่ความก้าวร้าว) ผลที่ตามมาอย่างจะหลีกเลี่ยงได้ยากก็คือ การเกิดความก้าวร้าวรุนแรงขึ้นในสังคม

Merton ได้ใช้คำศัพท์ของ Durkheim บรรยายสถานะที่สังคมได้สร้างเป้าหมาย (Goals) ให้แก่บุคคล แล้วก็ไม่ได้จัดหาวิถีทาง (Means) ที่จะบรรลุเอาไว้ว่า บังเอิญบุคคลจะเกิดสถานะ Anomie ซึ่งเป็นสถานะที่ลดเสถียรภาพของสังคม ดังนั้น บทบาทของสื่อมวลชน เช่น โทรทัศน์นั้น จึงทำหน้าที่ทั้ง Function & Dysfunction ไปพร้อมๆ กัน คือ ขกระดับความคาดหวังและขระดับความคับข้องใจไปพร้อมๆ กัน

- **จากความคับข้องใจสู่ความก้าวร้าว** จากคำอธิบายที่ได้กล่าวมาแล้ว บทบาทของสื่อมวลชนในโลกที่ 3 จะเปลี่ยนแปลงระบบความคิดและความเชื่อบางอย่างให้แก่คนในสังคม เช่น ความเชื่อเกี่ยวกับการปกครอง แต่เดิมคนในโลกที่ 3 มีความเชื่อว่า “มีผู้ปกครองเลวๆ ยังดีกว่าไม่มีผู้ปกครองเลย” หรือ “อย่าทำตัวเป็นกบเถื่อนนาย” แต่จากบทบาทของการพัฒนาทางการเมืองของสื่อมวลชนได้เปลี่ยนความคิดว่า “บรรดาคนทั้งหลายต้องหมั่นแสวงหาข่าวสารความรู้ และต้องไปทำการเลือกตั้งทุกครั้งที่มี เพราะประชาชนมีสิทธิที่จะมีชีวิตที่ดีกว่าเดิมได้ และมีสิทธิจะมีรัฐบาลที่ดีได้ด้วย

หากทว่าเมื่อความเชื่อเปลี่ยนไป ความคาดหวังใหม่เกิดขึ้น แต่การเปลี่ยนแปลงในโลกแห่งความเป็นจริงยังไม่ได้เป็นไปตามที่คาดหวังและต้องการความคับข้องใจของประชาชนก็จะเกิดขึ้น (รวมทั้งกลุ่มอื่นๆ ในสังคมด้วย) ดังนั้น ความก้าวร้าวรุนแรงในรูปแบบของการจลาจล การปฏิวัติ การลอบสังหาร และการรัฐประหารจึงเป็นสิ่งที่ติดตามมา ดังที่มีคำกล่าวในเรื่องการสื่อสารและการพัฒนาว่าโลกตะวันตกตั้งใจจะส่งออกสินค้าที่ชื่อว่า “การพัฒนา” ผ่านสื่อมวลชนไปยังโลกที่ 3 แต่สินค้าที่ไปถึงปลายทางกลับกลายเป็น “การปฏิวัติ” แทน Lerner เรียกสถานะดังกล่าวว่าเป็น “Breakdown Theory”

- **การเกิดสถานะ Anomie Durkheim** ดันดำหรับท่านหนึ่งของทฤษฎีหน้าที่นิยมเคยกล่าวเตือนไว้ว่า ในขณะที่สังคมเน้นระดับการแบ่งงานกันทำอันจะทำให้คนแต่ละคนแต่ละกลุ่มมีความเชี่ยวชาญเฉพาะด้าน และทำงานแต่ละอย่างอย่างเท่านั้น สถานะดังกล่าวจะทำให้คนต้องหันมาพึ่งพาอาศัยกันและมีความสมานฉันท์กันอย่างแนบแน่นราวกับเป็นร่างกายเดียวกัน (Organic Solidarity) อย่างไรก็ตาม Dysfunction ของการแบ่งงานกันทำก็คือ การแบ่งงานกันทำมากเกินไปและทำแต่

เฉพาะด้านมากเกินไป อาจทำให้เกิดสภาวะ Anomie ขึ้นมาในสังคม สภาวะ Anomie นั้นเป็นปรากฏการณ์ที่คนในสังคมมีความรู้สึกแปลกแยกต่อสังคมไม่รู้ว่าชีวิตตนเองมีความหมายอะไร (Meaningless) มองไม่เห็นว่สิ่งทีตนเองทำมีความเชื่อมโยงกับเป้าหมายโดยรวมอย่างไร หลายคนมีความรู้สึกสับสน รู้สึกว่างเปล่า ล่องลอย ฯลฯ

ภายใต้สภาวะที่เกิด Anomie นั้น ปัจเจกบุคคลจะแสดงการกระทำออกมาเป็นอย่างไรนั้น ขึ้นอยู่กับเงื่อนไขของแต่ละสังคม หากว่าเป็นสังคมที่มีระบบกฎหมายเข้มแข็ง กฎธรรมเนียม ประเพณีเข้มงวด อาการ Anomie ก็จะได้แสดงออกมาในรูปของการเป็นโรคจิต-โรคประสาท หรือนำตัวตายเพื่อหลีกเลี่ยงหนีไปจากสภาวะดังกล่าว แต่ถ้าเป็นเงื่อนไขที่ระบบกฎหมายอ่อนแอ ระบบศีลธรรมหย่อนยาน สภาวะ Anomie นี้จะแสดงตัวออกมาเป็นการก่ออาชญากรรมต่างๆ ดังที่มีข้อสังเกตว่า การเกิดอาชญากรรมในประเทศกำลังพัฒนานั้นมักมิได้มีสาเหตุมาจากความยากจน หากแต่มีสาเหตุมาจากความอยากริ่อยากมี ที่ไม่อาจใช้เส้นทางปกติแสวงหาเอาได้ ในกระบวนการเกิดและการฉายภาพของ Anomie นั้น จะมีปรากฏอยู่ในเนื้อหาสื่อมวลชนอย่างมาก

- **Function Equivalence** จากที่กล่าวมาตั้งแต่ต้นจะเห็นได้ว่าสื่อมวลชนได้ทำหน้าที่แบบ Dysfunction จนกระทั่งทำให้ประชาชนมีความคับข้องใจและมีความก้าวร้าวเพิ่มมากขึ้นทุกที แต่กระนั้นก็ยังมิดำถามว่า เพราะเหตุใดจึงไม่เกิดการปฏิวัติขึ้นทุกวันหรือความรุนแรงจึงไม่ประทุออกมาทุกเมื่อ Merton ให้คำตอบในกรณีเช่นนี้ว่า เนื่องมาจากการทำหน้าที่อีกประเภทหนึ่งของสื่อมวลชน เช่น

- หน้าที่พาผู้คนหลบหนีจากโลกแห่งความเป็นจริง (Escapist) ตัวอย่างที่ยกมาเป็นแบบฉบับก็คือ ละคร โทรทัศน์ประเภทซินเดอเรลล่า หรือเจ้าเงาะแสนกลคนขยัน ที่มีชีวิตอย่างมั่งคั่งและแสนสุขในตอนท้าย เรื่องราวในสื่อแบบนี้ช่วยเป็นน้ำทิพย์ประโลมใจให้คนยากจนรู้สึกสุขสรวังได้เป็นระยะๆ

- หน้าที่ผ่อนคลายความตึงเครียด (Tension-Relaxing) ตัวอย่างเช่น บรรดารายการตลกในโทรทัศน์ หรือรายการวิทยุที่ช่วยพุดคุยให้กำลังใจและเปิดเพลงให้ฟังท่ามกลางการจราจรอันติดขัด เป็นต้น

- หน้าที่สร้างสิ่งชดเชยหรือทดแทน (Compensation) ตัวอย่างเช่น การออกข่าวเด็กชายที่ยากจนแต่ยังคงมีความซื่อสัตย์อย่างน่าทึ่ง รวบรวมการระดมความช่วยเหลือในรูปแบบการกุศลที่คนรวยช่วยคนจน เป็นต้น

การทำหน้าที่เป็นลิ้นปิดเปิดนิรภัย (Safety-Valve) ดังกล่าวนี ้ทฤษฎีหน้าที่นิยมเรียกว่าเป็น Function Equivalence ซึ่งหมายความว่าในการบรรลุถึงเป้าหมายใหญ่ของสังคมนั้น สามารถ

ตอบสนองได้ด้วยทำหน้าที่หลายๆ อย่างที่อาจใช้ทดแทนกันได้ (เช่น เมื่อไม่มีการกระจายรายได้
 อย่างเป็นธรรม ก็ใช้รูปแบบการกุศลเพื่อเป็นการแบ่งปัน เมื่อไม่อาจผ่าตัดปัญหาการจราจรได้ก็ให้
 ขาบรรเทาปวดกินไปเป็นพักๆ) ด้วยการทำหน้าที่ดังกล่าว สังคมจะยังคงดำรงอยู่ได้ ในทุกสังคมตั้งแต่
 ครั้งอดีตได้พบหลักการของ Function Equivalence มาเป็นเวลานานแล้ว เพียงแต่ในยุคสมัยใหม่
 สื่อมวลชนได้ก้าวเข้ามาทำหน้าที่ดังกล่าวนี้เป็นอย่างมาก

4.2 ทฤษฎีการกำหนดวาระสาร (Agenda Setting)

คำว่า “agenda-setting” ซึ่งอาจแปลเป็นไทยว่า “การกำหนดวาระ” ถ้ามองในแง่ของการ
 สื่อสารแนวคิดเกี่ยวกับเรื่องการกำหนดวาระ (Agenda Setting) คือ การชี้ให้เห็นความสัมพันธ์
 ระหว่างการเสนอข่าวสารเกี่ยวกับหัวข้อ (topic) หรือปัญหา (issue) ทางสื่อมวลชนกับระดับการ
 รับรู้ (perception) หรือความเข้าใจของประชาชนเกี่ยวกับประเด็นหรือปัญหานั้นๆ เราอาจกล่าวใน
 รูปสมมติฐาน (hypothesis) ได้ว่าสื่อมวลชนเลือกเสนอข่าวเกี่ยวกับประเด็นหรือปัญหาใดมาก
 เท่าไร ประชาชนผู้รับสารก็จะรับรู้หรือตระหนักถึงความสำคัญของประเด็นหรือปัญหา (salience)
 นั้นมากยิ่งขึ้นตามไปด้วย สมมติฐานกล่าวถึงความสัมพันธ์ระหว่างการเลือกเน้นประเด็นหรือปัญหา
 ทางสื่อมวลชนกับระดับการรับรู้ความสำคัญ (salience) ของประเด็นหรือปัญหานั้น

ถึงแม้คำศัพท์ agenda-setting จะเพิ่งนำมาใช้ในวงวิชาการสื่อมวลชน แต่การศึกษาค้นคว้า
 ด้านนี้ได้มีกันมานานแล้ว แนวความคิด agenda-setting เริ่มตั้งแต่สมัยที่ Walter Lippman คิดคำว่า
 “pictures in our heads” (มโนภาพในหัว) ในราวปี ค.ศ. 1922 ในความเห็นของ Lippman นั้น
 สื่อมวลชนมีบทบาทสำคัญช่วยให้คนเรารับทราบและเรียนรู้เกี่ยวกับสถานการณ์ของโลกภายนอก
 ซึ่งตามปกติแล้วเราไม่มีโอกาสได้สัมผัสด้วยตนเอง และนอกจาก Lippman แล้ว ก็มีนักวิชาการคน
 อื่นอีกมากที่มีแนวความคิดสอดคล้องกับความหมาย agenda-setting ตามที่ได้กล่าวข้างต้น ดังเช่น
 ในปี ค.ศ. 1925 Robert Ezra Park ได้ชี้ให้เห็นถึงอิทธิพลของการเสนอข่าว (news) ทางหน้า
 หนังสือพิมพ์ที่มีต่อชุมชนต่างๆ

Lasswell กล่าวถึงหน้าที่สำคัญประการหนึ่งของสื่อมวลชนว่า คอยสอดส่องดูแลและ
 รายงานความเคลื่อนไหวของเหตุการณ์สิ่งแวดล้อมที่เกิดขึ้นให้สมาชิกในสังคมได้รับทราบ
 Lasswell เรียกหน้าที่นี้ว่า “surveillance” ในทำนองเดียวกัน Schramm ได้ชี้ให้เห็นความสำคัญของ
 สื่อมวลชนที่ช่วยให้คนเราสามารถยังทราบและคาดคะเนเหตุการณ์ต่างๆ รอบตัวได้ใกล้เคียง
 ถูกต้อง ส่วนนักสังคมวิทยา Paul Lazarsfeld และคณะทำการวิจัยบทบาทและหน้าที่ของสื่อมวลชน
 ในการเลือกตั้งประธานาธิบดีสหรัฐอเมริกา ในปี ค.ศ. 1925 Lazarsfeld ไม่ได้ใช้ศัพท์ agenda-
 setting โดยตรงทีเดียวแต่พูดถึงผลของสื่อมวลชนในทางระดมสรรพกำลัง (mobilizing effects)

ได้แก่การเสนอข่าวสารเกี่ยวกับการเลือกตั้งเพื่อให้ประชาชนใช้ประกอบการพิจารณาตัดสินใจเกี่ยวกับการลงคะแนนเสียง (บุญเลิศ สุภคติก, 2521: 31-33)

นอกจากนี้ แมคคอมบ์ส และ ชอว์ (McCombs and Shaw, 1972: 176-187 อ้างใน จริยา ชื่นใจชน, 2548: 22-23) ได้ศึกษาวิจัยพฤติกรรมและการตัดสินใจลงคะแนนเลือกตั้งของชาวอเมริกันในปี 1972 ว่ามีความสัมพันธ์กับการรายงานข่าวหรือประเด็นที่สื่อมวลชนหยิบยกขึ้นมาเป็นข่าวเด่นในช่วงที่การรณรงค์หาเสียงเลือกตั้งประธานาธิบดีหรือไม่ ผลการวิจัยในเชิงการวิเคราะห์เนื้อหาพบว่ามีความสัมพันธ์กัน ในการวิจัยได้ใช้ตัวแปรหลัก 2 ตัว คือ ตำแหน่งของการจัดวางหน้าข่าวกับความยาวของเนื้อข่าวเป็นตัวบ่งชี้ความเด่นหรือความสำคัญของข่าว การที่ข่าวใดข่าวหนึ่งได้ขึ้นหน้าหนึ่งพาดหัวข่าว หรือข่าวหน้าในมีเนื้อที่กว้างถึง 3 คอลัมน์ และประเด็นข่าวที่ถูกหยิบขึ้นมาเป็นบทบรรณาธิการนั้น ล้วนแล้วแต่เป็นการแสดงถึงความสำคัญของข่าวชิ้นนั้น แมคคอมบ์ส และ ชอว์ (McCombs and Shaw) จึงเชื่อว่าสื่อมวลชนมีความสามารถที่จะเปลี่ยนประเด็นข่าวในรายงานข่าวของตนให้เป็นประเด็นสาธารณะได้

แบบจำลองของ แมคคอมบ์ส และ ชอว์ (M.E. McCombs and D.L. Shaw อ้างใน สวนิต ยมาภย์ และระวีวรรณ ประกอบผล, 2538: 104) แสดงให้เห็นถึงประสิทธิผลของสื่อมวลชนในการเป็นผู้ให้ข่าวสาร และเรื่องใดที่สื่อมวลชนให้ความสนใจมากที่สุดก็จะถูกรับรู้ว่าเป็นเรื่องที่สำคัญที่สุดแสดงได้ดังนี้

ประเด็นปัญหา	การให้ความสนใจเสนอข่าวสาร ของสื่อมวลชน	การรับรู้ที่ตามมาของ ประชาชนต่อประเด็นนั้น
x_1		x_1
x_2		x_2
x_3		x_3
x_4		x_4
x_5		x_5
x_6		x_6

ภาพ 2.1 แบบจำลองการกำหนดวาระโดยสื่อมวลชนของ แมคคอมบัส และ ชอว์

ที่มา : ปรับจากโมเดลของ แมคคอมบัส และ ชอว์ โดย สวนิต ชมาภัย และระวีวรรณ ประกอบผล, แบบจำลองการสื่อสาร, 2538.

แบบจำลองนี้ X ทางซ้ายมือคือ ประเด็นปัญหาหรือหัวข้อต่างๆ ที่เกิดขึ้นในสังคมที่สื่อมวลชนหยิบยกนำมาเสนอให้สาธารณชนทราบ การนำเสนอเรื่องราวต่างๆ ที่มาน้อยต่างกันของสื่อมวลชน ผลที่ตามมาคือ ทำให้สาธารณชนรับรู้ในประเด็นหรือหัวข้อเรื่องต่างๆ เหล่านั้นไม่เหมือนกัน ประเด็นที่ได้รับความสนใจจากสื่อมวลชนในการนำเสนอมาก ก็ได้รับการพิจารณาเป็นหัวข้อสำคัญมาก (ขนาดของ X ทางขวามือแสดงระดับความสนใจที่พิจารณาโดยสาธารณชน) ตามรูปในแบบจำลองจะเห็นว่า x_1 , x_4 และ x_6 ได้รับความสนใจในการนำเสนอจากสื่อมวลชน

มาก ก็ได้รับการพิจารณาว่ามีความสำคัญมาก ส่วนประเด็นอื่นๆ (X_2 , X_3 และ X_4) ก็มีความสำคัญรองลงไปในสายตาประชาชน

ความหมายของคำว่า Agenda Setting ในที่นี้จึงหมายถึงความสามารถของสื่อมวลชนในการเป็นผู้กำหนด (set) ประเด็นหรือหัวข้อต่างๆ ให้ประชาชนผู้รับข่าวสารทั่วไปซึ่งเปรียบเสมือนผู้เข้าร่วมประชุมที่จะต้องรับทราบหรือตระหนักถึงปัญหาหรือประเด็นต่างๆ ตามที่กำหนดไว้ในวาระการประชุม (agenda) เมื่อสื่อมวลชนเป็นผู้กำหนดวาระ หรือหัวข้อประเด็นข่าวสารให้กับประชาชนได้รับทราบ ผลที่เกิดขึ้นมาก็คือ ประชาชนจะคิดและปฏิบัติตามวาระหรือประเด็นที่สื่อมวลชนกำหนดไว้ในข่าวสารนั้น

การกำหนดวาระเป็นบทบาทของสื่อมวลชนในการจัดข่าวสารที่เกิดขึ้นอย่างมากมายให้เป็นระบบระเบียบเพื่อพร้อมสำหรับการนำเสนอ ซึ่งในขั้นตอนการนำเสนอ นั้น สื่อก็จะช่วยจัดวาระเรียงตามความสำคัญเพื่อที่ประชาชนจะได้พูดถึง อภิปราย ถกเถียง และให้ความสนใจต่อประเด็นที่สื่อเลือกมานำเสนอ อันจะก่อให้เกิดอิทธิพลทางอ้อม กล่าวคือ ถึงแม้สื่อจะไม่สามารถทำให้ประชาชนคิดแบบที่สื่อคิดได้ (Think What) แต่สื่อสามารถทำให้คนคิดในเรื่องที่เกี่ยวกับสิ่งที่สื่อบอกได้ (Think About) นอกจากนั้น ประชาชนยังเรียนรู้ศกิดกาที่อยู่ในรูปแบบของสื่อ เช่น อะไรที่พูดถึงมาก อะไรที่พูดถึงก่อน แปลว่าสำคัญ และอะไรที่พาดหัวใหญ่ที่สุดแปลว่าสำคัญที่สุด เป็นต้น (Werner J. Severin and James W. Tankard, Jr., 2001: 219-243 อ้างใน ระวีวรรณ ประกอบผล, 2528: 224-225)

ประสิทธิผลของสื่อมวลชนในการเสนอข่าวสารตามแนวคิดการกำหนดวาระข่าวสารนี้จะขึ้นอยู่กับทั้งด้านสื่อมวลชนและผู้รับสารมิใช่เพียงด้านใดด้านหนึ่งเท่านั้น แม้ว่าสื่อมวลชนจะเป็นผู้เริ่มในการกำหนดสารก็ตาม (M.E. McCombs and D.L. Shaw, 1972: 176-187 อ้างใน จริยา ชื่นใจชน, 2548: 24-25) กล่าวคือ โดยทั่วไปเมื่อเกิดเหตุการณ์หรือประเด็นปัญหาขึ้น ในการเลือกและการนำเสนอข่าวและบทความหรือข่าวมีความสำคัญมาก ผู้อ่านไม่เพียงแต่เรียนรู้เกี่ยวกับเรื่องที่นำเสนอ แต่ยังรู้น้ำหนักความสำคัญของข่าวนั้นจากปริมาณของข้อมูลและการจัดวางตำแหน่งของข่าวในวิธีการต่างๆ คือ

1. การเพิ่มหรือขยายพื้นที่ของข่าวนั้นให้มากกว่าปกติ ข่าวที่มีกรอบใหญ่กว่าข่าวอื่นตลอดจนขนาดตัวอักษรที่โตกว่าย่อมทำให้ข่าวนั้นสำคัญชวนอ่านมากกว่าข่าวอื่น
2. ความถี่ในการรายงานข่าว การนำเสนอข่าวที่มีจำนวนครั้งบ่อยๆ เป็นการตอกย้ำความสนใจให้กับผู้รับสารมากขึ้น

3. ระยะเวลาในการนำเสนอข่าว ระยะเวลาที่มีความหมายใกล้เคียงกับความถี่ แม้ว่าข่าวสารจะถูกรายงานบ่อยครั้ง แต่ถ้าถูกนำเสนออยู่ไม่นานแล้วเลิกไปก็จะทำให้การจัดวาระสารนั้นหมดบทบาทลงไปด้วย

โดยแท้จริงแล้ว ภารกิจของสื่อมวลชนตามแนวคิดการจัดวาระสารนั้น อาจกล่าวได้ว่าเป็นผลผลิตของการกรองข่าวสารโดยสื่อที่ประสงค์จะสร้างอิทธิพลของข่าวนั้นให้กับผู้รับสาร และหากผู้รับสารไม่ยอมรับการจัดวาระดังกล่าว ความสำเร็จของสื่อมวลชนนั้นก็จะเป็นเพียงเฉพาะด้านของสื่อมวลชนเท่านั้น ดังนั้น การจัดวาระสารจึงต้องพิจารณาจากความพร้อมของผู้รับสารด้วย กล่าวโดยสรุปก็คือ อิทธิพลของการจัดวาระสารนั้นขึ้นอยู่กับองค์ประกอบ 3 ประการ คือ ความสำคัญ of เหตุการณ์หรือคุณค่าของข่าว จำนวนผู้รับสารซึ่งได้ติดตามข่าวจากการจัดวาระสาร และอายุ of ข่าวในการจัดวาระสารนับตั้งแต่เกิดข่าวนั้น

โคเฮน (Cohen, 1963: 142 อ้างใน จริยา ชื่นใจชน, 2548: 25-26) ก็เป็นอีกผู้หนึ่งที่กล่าวถึงอิทธิพลของหนังสือพิมพ์ในการบอกกับผู้อ่านว่าเรื่องอะไรที่ควรจะคิด ซึ่งคล้ายคลึงกับแนวความคิดในเรื่องหน้าที่ของสื่อมวลชนในการกำหนดวาระของแมกคอมบ์ส และ ชอว์ (McCombs and Shaw) โดยโคเฮน (Cohen) ได้สรุปว่าการกำหนดวาระหรือลำดับความสำคัญของสื่อขึ้นเกี่ยวข้องกับการจัดความสำคัญใน 3 ส่วน คือ

1. การจัดวาระของสื่อ (Media Agenda) เป็นการจัดลำดับความสำคัญในเนื้อหาหรือเหตุการณ์ต่างๆ ของสื่อเพื่อการพิจารณาความสนใจของสื่อเองเป็นหลัก

2. การจัดวาระของสาธารณชน (Public Agenda) เป็นการจัดลำดับเหตุการณ์ซึ่งจะเปลี่ยนแปลงไปตามเหตุการณ์ที่มีผลต่อความเห็นสาธารณะและประชาชน ยึดความสนใจของประชาชนเป็นหลัก

3. การจัดวาระของรัฐบาล (Policy Agenda) เป็นการจัดลำดับเหตุการณ์ขึ้นอยู่กับการวางนโยบายทางการเมืองที่กำหนดไว้ ยึดนโยบายหรือความต้องการของรัฐเป็นหลัก

ซึ่งการกำหนดวาระจาก 3 ส่วนดังกล่าวมีความสัมพันธ์กันดังนี้

1. สื่อมวลชนมีอิทธิพลโดยตรงต่อการกำหนดวาระสาธารณะ ซึ่งอาจคาดเดาได้จากน้ำหนักในการให้ความสนใจ และอำนาจของสื่อแต่ละประเภทที่มีต่อความคิดเห็นของประชาชน

2. ความเห็นสาธารณะ (Public Opinion) มีผลต่อการกำหนดนโยบาย (Policy Agenda) ของนักการเมืองที่ต้องการตอบสนองจากผู้ลงคะแนนเสียงตามที่เขาต้องการ

3. การจัดวาระของสื่อ (Media Agenda) มักมีผลโดยอิสระไม่พึ่งพิงกับการกำหนดวาระของรัฐ แต่นักการเมืองมักใช้การจัดวาระของสื่อมาเป็นตัวชี้นำความเห็นสาธารณะ

4. ในบางเหตุการณ์ การกำหนดนโยบายของรัฐก็มีผลโดยตรงและมีผลอย่างมากต่อการกำหนดวาระของสื่อ

5. การกำหนดวาระของสื่อได้รับผลโดยตรงจากหลายแหล่งสาร

กล่าวโดยสรุป แนวคิดการกำหนดวาระเป็นแนวคิดที่ชี้ให้เห็นความสัมพันธ์ระหว่างการที่สื่อมวลชนเลือกประเด็นหรือหัวข้อในการรายงานข่าวกับการรับรู้หรือความเข้าใจและการตระหนักถึงสาระสำคัญของหัวข้อหรือประเด็นนั้นๆ ยิ่งสื่อมวลชนเลือกเสนอข่าวเกี่ยวกับประเด็นหรือปัญหาใดมาก ประชาชนผู้รับสารก็จะรับรู้หรือตระหนักถึงความสำคัญของปัญหานั้นมากขึ้นตามไปด้วย ดังที่ Lazarsfeld and Merton ได้กล่าวไว้ว่า สื่อมวลชนสามารถให้สถานภาพแก่เรื่องราว บุคคล องค์กร หรือการเคลื่อนไหวต่างๆ ทางสังคม ด้วยการดึงสิ่งเหล่านี้ออกมาให้คนสนใจ สื่อมวลชนจึงทำหน้าที่ให้ข้อเสียและให้อำนาจหน้าที่ของบุคคลและกลุ่มเด่นชัดขึ้น หรือทำให้เหตุการณ์นั้นถูกต้อง การให้ข่าวสารของสื่อมวลชนและการที่ประชาชนได้รับรู้ข่าวสารจากสื่อมวลชน เป็นการพิสูจน์ว่า พฤติกรรม เรื่องราว หรือเหตุการณ์นั้นสำคัญพอที่ประชาชนควรให้ความสนใจ (ลัดดา ประพันธ์พงษ์ชัย, 2536: 17) ดังนั้น สำหรับการศึกษาเกี่ยวกับการกำหนดวาระ จึงจะมุ่งวิเคราะห์หน้าที่หรือผลของสื่อมวลชนในด้านข่าวสาร (information) มากกว่าหน้าที่ในทางชักจูงหรือโน้มน้าวใจ (Persuasion) อีกนัยหนึ่ง สื่อมวลชนควรทำหน้าที่ในการเสนอข้อเท็จจริงและข่าวสารที่จำเป็นและมีประโยชน์แก่ประชาชน

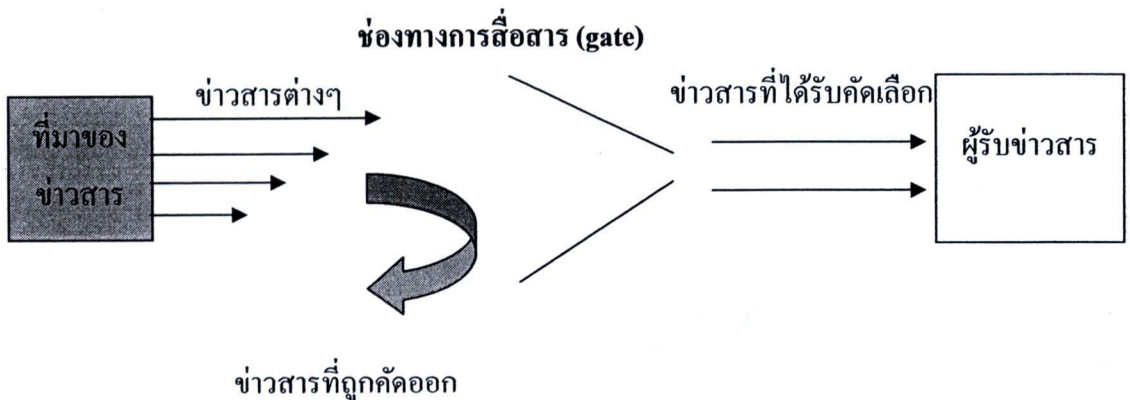
ในแง่ของการส่งเสริมและรักษาคุณภาพสิ่งแวดล้อม หมายความว่าสื่อมวลชนเลือกเสนอประเด็นหรือปัญหาทางด้านสิ่งแวดล้อมมากเท่าไร โอกาสที่ประชาชนจะรับทราบหรือตระหนักถึงความสำคัญของประเด็นหรือปัญหานั้นก็จะมากขึ้น ระดับความรู้และความเข้าใจประเด็นปัญหาต่างๆ เหล่านี้ก็จะพอกพูนในระบบความคิดของคนเรามากขึ้นตามไปด้วย กาญจนา แก้วเทพ (2535: 7-8) กล่าวว่า หากบุคคลและกลุ่มบุคคลต่างๆ มีความเข้าใจและมีจิตสำนึกต่อสิ่งแวดล้อมแล้ว ความเข้าใจและจิตสำนึกนี้จะแสดงออกมาในภาคของการปฏิบัติการ ไม่ว่าจะเป็นการใช้ชีวิตประจำวันของปัจเจกบุคคล ระบบการผลิตขององค์กรธุรกิจหรือวิถีการบริโภคของสังคมโดยรวม

จากแนวคิดการกำหนดวาระดังกล่าว ผู้วิจัยมีความสนใจที่จะศึกษาว่าหนังสือพิมพ์รายวันของจังหวัดเชียงใหม่ให้ความสำคัญกับการนำเสนอเนื้อหาเกี่ยวกับการส่งเสริมและรักษาคุณภาพสิ่งแวดล้อมมากน้อยเพียงไร สื่อมวลชนคัดเลือกและกำหนดให้ประเด็นใดสำคัญมากน้อยกว่ากัน หรือเรื่องใดเป็นเรื่องที่มีความสำคัญและควรให้ความสนใจในขณะนี้ กล่าวอีกนัยหนึ่งก็คือผู้วิจัยจะจับประเด็นเกี่ยวกับการส่งเสริมและรักษาคุณภาพสิ่งแวดล้อมนี้มาศึกษาว่า สื่อมวลชนมีบทบาทหน้าที่ในการชี้นำความสนใจของสาธารณะ (Agenda-Setting) หรือมีบทบาทในการเป็นผู้กำหนดกรอบของเรื่องราวที่นำเสนอแก่สังคมอย่างไร ผู้วิจัยจะได้ทำการสัมภาษณ์บุคคลซึ่งเรียกว่า

“gatekeepers” (ผู้รักษาประตูหรือนายทวาร) ในที่นี้ได้แก่ บรรณาธิการหนังสือพิมพ์รายวันของจังหวัดเชียงใหม่ ควบคู่ไปกับการวิเคราะห์เนื้อหา (content analysis) โดยนำเอาเกณฑ์เรื่องการจัดลำดับความสำคัญของข่าว (ที่เรียกว่า “การกำหนดสาระ” Agenda setting) มาใช้เป็นเครื่องวัด

4.3 ทฤษฎีผู้เฝ้าประตู (Gatekeeper Theory)

นักวิชาการสื่อสารมวลชนในระยะแรกเริ่ม มองว่าสื่อทำหน้าที่เป็นผู้รักษาช่องทางการสื่อสาร หรือเป็นนายทวาร (gatekeeper) ในการคัดเลือกล้นกรองเรื่องราวต่างๆ ที่เกิดขึ้นในสังคม มานำเสนอต่อสาธารณะ ไวท์ (White, 1950 อ้างใน อุบลรัตน์ ศิริยุวศักดิ์, 2547: 9) ได้เสนอรูปแบบง่ายๆ ที่ชี้ให้เห็นว่าข่าวสารต่างๆ จำนวนมากจะไหลผ่านองค์กรสื่อซึ่งทำหน้าที่เป็นผู้รักษาช่องทางการสื่อสาร ข่าวสารบางเรื่องจะถูกคัดออกและบางเรื่องจะถูกคัดเอาไว้เพื่อเผยแพร่ต่อผู้รับต่อไป

ภาพ 2.2 สื่อมวลชนในฐานะผู้รักษาช่องทางการสื่อสาร

ที่มา : ปรับปรุงจากแบบจำลองผู้รักษาช่องทางการสื่อสารของไวท์ (White, 1950 อ้างใน อุบลรัตน์ ศิริยุวศักดิ์, 2547: 9)

นอกจากนี้ ดี.เอ็ม. ไวท์ (D.M. White) ยังพบว่า ปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อการคัดเลือกข่าวของผู้เฝ้าประตู ได้แก่ (จริยา ชื่นใจชน, 2548)

1. ทศนคติของบรรณาธิการที่มีต่อข่าว
2. ความเร่งรีบของเวลาที่มีต่อข่าว
3. คุณค่าของข่าว
4. คุณภาพของการเขียนข่าวและวิธีการเขียนข่าว
5. หลักที่ยึดถือในการบริหาร
6. การมองความต้องการของผู้อ่าน

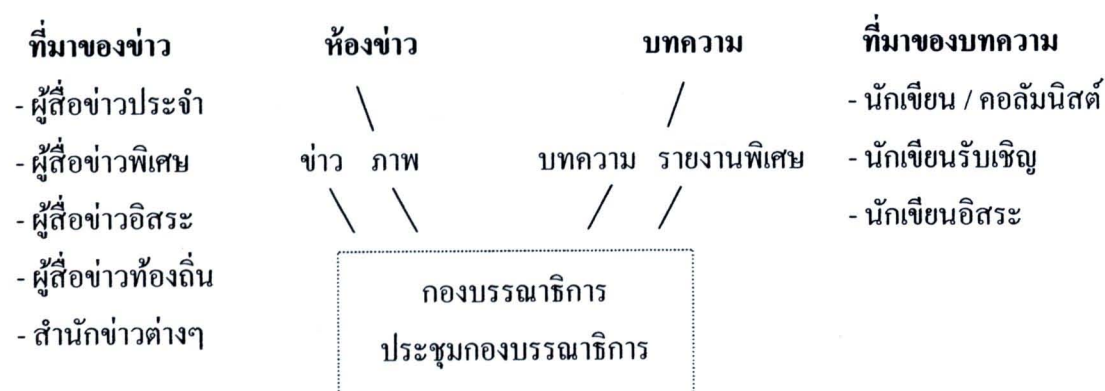
7. การแข่งขันของสื่อ

แม้ว่าแบบจำลองผู้รักษาช่องทางการสื่อสารที่เสนอโดยไวท์ มีจุดเด่นตรงที่ทำให้เห็นหน้าที่หลักในการทำงานของสื่อสารมวลชนและเหมาะที่จะเป็นจุดเริ่มต้นสำหรับการศึกษาบทบาทของสื่อ แต่ก็ยังมีข้อจำกัดตรงที่แผนภูมิได้แสดงให้เห็นช่องทางที่มีอยู่เพียงช่องทางเดียว ซึ่งความเป็นจริงในการทำงานนั้นพบว่าผู้ทำหน้าที่เป็นช่องทางในการคัดเลือกข่าวสารอาจมีมากกว่าหนึ่งช่องทาง ทั้งที่เป็นช่องทางตรงและช่องทางอ้อมกว่าที่ข่าวสารจะผ่านมาถึงองค์กรสื่อ

ในปี 1959 แม็คเนลลี่ (McNelly, 1959 อ้างใน อุบลรัตน์ ศิริยุวศักดิ์, 2547: 9) ได้นำเสนอแบบจำลองการไหลของข่าวสารที่ซับซ้อนมากขึ้นขององค์กรสื่อในฐานะที่เป็นผู้รักษาช่องทางการสื่อสารของสังคม โดยได้ศึกษากระแสการไหลของข่าวต่างประเทศจากผู้สื่อข่าวในพื้นที่ผ่านสำนักงานข่าวภูมิภาคมาสู่สำนักงานกลาง แล้วกระจายไปสู่องค์กรสื่อหนังสือพิมพ์ วิทยุ หรือโทรทัศน์ ซึ่งต่างก็มีรูปแบบเฉพาะในการนำเสนอของตนเอง การทำงานขององค์กรสื่อระดับชาติในปัจจุบันส่วนใหญ่ก็มีลักษณะคล้ายคลึงกัน สามารถนำมาประยุกต์กับแบบจำลองนี้ได้ กล่าวคือผู้สื่อข่าวภูมิภาคของหนังสือพิมพ์จะเป็นผู้เสาะแสวงหาเรื่องราวและเหตุการณ์ที่มีคุณค่าของข่าวแล้วนำมาเขียนเป็นรายงานข่าวและส่งมายังโต๊ะข่าวที่สำนักงานในกรุงเทพฯ แต่ละวันจะมีรายงานข่าวจากผู้สื่อข่าวภูมิภาครายงานเข้ามายังสำนักงานกลางจำนวนมาก หัวหน้าข่าวจะเป็นผู้คัดเลือกไว้จำนวนหนึ่งและที่เหลืออาจจะนำมาใช้ในกรอบข่าวหรืออาจจะคัดทิ้งไป สำหรับรายงานข่าวที่คัดเลือกไว้จะบรรณาธิการให้เหมาะสมกับแนวของหนังสือพิมพ์ ต่อจากนั้นจะมีการประชุมข่าวก่อนจะมีการส่งข่าวทุกชิ้นต่อไปยังฝ่ายผลิตเพื่อจัดหน้าและใส่ภาพประกอบ

ทุกๆ ขั้นตอนของการทำงานข้างต้นถือว่าเป็นองค์ประกอบย่อยๆ ของกระบวนการของสื่อสารมวลชนในการรักษาช่องทางข่าวสาร (gatekeeping) ทั้งสิ้น และแต่ละขั้นตอนล้วนเป็นปัจจัยที่มีผลต่อเรื่องราวและประเด็นที่ได้รับการกลั่นกรองมาเป็นรายงานข่าวสู่สาธารณะ คำว่าผู้รักษาช่องทางข่าวสาร หรือ gatekeeper จึงมีความหมายที่ซับซ้อนและประกอบด้วยนักวิชาชีพที่ทำงานตามความชำนาญเฉพาะด้านของตนเพื่อนำรายงานข่าวมาประกอบกันเป็นหนังสือพิมพ์ฉบับหนึ่งหรือเป็นรายงานข่าวภาคค่ำของสถานีโทรทัศน์ บุคคลเหล่านี้ได้แก่ผู้ทำงานในตำแหน่งผู้รายงานข่าว หัวหน้าข่าวและบรรณาธิการในแต่ละสายข่าว และบรรณาธิการหนังสือพิมพ์ เป็นต้น ซึ่งในการทำงานของบุคคลในตำแหน่งต่างๆ นอกจากจะตัดสินใจคัดเลือกและเขียน หรือนำเรื่องราวต่างๆ มาประกอบเป็นรายงานข่าวชิ้นหนึ่งๆ ตามมาตรฐานทางวิชาชีพแล้ว ในการตัดสินใจแต่ละขั้นตอนยังขึ้นอยู่กับภูมิหลังส่วนตัวของแต่ละคนในเรื่องชนชั้นของครอบครัว การเลี้ยงดู การศึกษา และโลกทัศน์ และขึ้นอยู่กับค่านิยม บรรทัดฐาน และขนบธรรมเนียมขององค์กรสื่อแต่ละองค์กรเป็นสำคัญ

ในกระบวนการทำงานของกองบรรณาธิการข่าวจะประกอบด้วย gatekeeper จำนวนมาก และมีความหลากหลายในภูมิหลัง สถานะทางเศรษฐกิจสังคม การศึกษาและความชำนาญ ซึ่งจะทำให้มองเห็นได้ว่าสื่อไม่ได้ทำหน้าที่เป็นเพียงผู้รักษาช่องทาง ในแบบที่เป็นผู้เปิดหรือปิดให้กระแสข่าวสารมีการไหลเข้าออกอย่างง่าย ๆ (passive) สื่อมิได้เป็นช่องทางที่มีลักษณะกลไก หากมีการคัดกรองตามค่านิยมและอุดมการณ์ของวิชาชีพ และมีทัศนคติความเชื่อตามภูมิหลังทางชนชั้นของแต่ละบุคคลและกลุ่มประกอบอยู่ด้วย

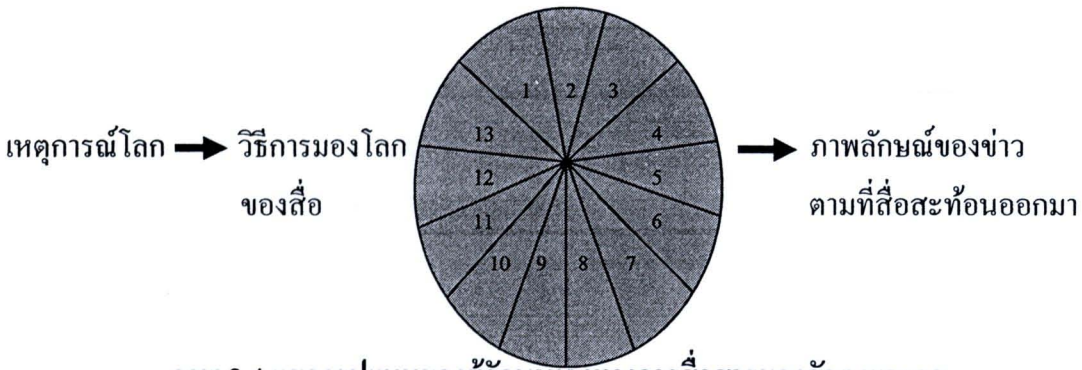

ภาพ 2.3 แสดงกระบวนการทำงานของผู้รักษาช่องทางการสื่อสาร
ที่ซับซ้อนและหลากหลายของสื่อมวลชน

กัลตุงและรูจ (Galtung & Ruge, 1965 อ้างใน อุบลรัตน์ ศิริยุวศักดิ์, 2547: 10-11) นักวิชาการด้านสันติศึกษา ได้พูดถึงเรื่องของกระบวนการคัดเลือกข่าวสารไว้ในกรณีการเสนอข่าวต่างประเทศของสื่อตะวันตกว่า โลกทัศน์ของนักสื่อสารมวลชนเป็นปัจจัยที่มีความสำคัญอย่างยิ่งต่อการคัดเลือกเนื้อหาสาระ และภาพลักษณ์ของข่าวสารที่รายงานออกมา การศึกษาเกี่ยวกับรายงานข่าวสงครามในประเทศคองโก สถานการณ์ในคิวบาซึ่งขัดแย้งกับสหรัฐอเมริกา และกรณีวิกฤตการณ์เกาะไชปรัส ชี้ให้เห็นว่าหลักเกณฑ์ทางวิชาชีพในเรื่องคุณค่าของข่าว กระบวนการทำงานในห้องข่าว และภูมิหลังของนักวิชาชีพสื่อสารมวลชน รวมทั้งบรรทัดฐานขององค์กรข่าวล้วนเป็นองค์ประกอบสำคัญในกระบวนการคัดเลือกข่าวสาร และทำให้ข่าวกลายเป็นตัวแทนและภาพสะท้อนของโลกทัศน์ของสื่อ มากกว่าที่จะเป็นภาพสะท้อนที่เที่ยงตรงของเหตุการณ์และเรื่องราวที่เกิดขึ้น ผู้สื่อข่าวจากกลุ่มประเทศตะวันตกที่มีอคติต่อประเทศโลกที่สามจึงมักเสนอข่าวจากโลกทัศน์ในแบบของตนไปยังผู้รับข่าวสาร กัลตุงและรูจต้องการแสดงให้เห็นว่าสื่อไม่ได้เป็นผู้รักษาช่องทางข่าวสารที่ปราศจากอคติหรือเป็นเพียงผู้เปิด-ปิดให้กระแสข่าวสารไหลเข้าออกโดยไม่มีส่วนร่วมในการคัดกรอง คัดต่อ คัดแปลง เสริมแต่งแต่อย่างใด โดยกระบวนการทำงานของการ

เป็นผู้รักษาช่องทางข่าวสารนี้เองที่เปิดให้นักสื่อสารมวลชนนำโลกทัศน์ของตนมาประกอบเข้ากับกระบวนการทำงานแต่ละขั้นตอน นำไปสู่ข้อสรุปที่ว่า สื่อบอกเหตุการณ์หนึ่งๆ อย่างไรก็จะสะท้อนมุมมองนั้นออกมาในรายงานข่าว

ปัจจัยการคัดเลือกข่าว

ภาพ 2.4 แสดงรูปแบบของผู้รักษาช่องทางสื่อสารของกัลตุงและรูจ

ที่มา : รูปแบบการทำงานคัดเลือกข่าวของผู้รักษาช่องทางสื่อสารของ Galtung and Ruge (1965 อ้างใน อุบลรัตน์ ศิริยุวศักดิ์, 2547: 12)

แนวความคิดของกัลตุงและรูจเกี่ยวกับหน้าที่ของการเป็นผู้รักษาช่องทางข่าวสารของสื่อจึงเป็นแนวที่เน้นให้เห็นถึงความสำคัญของวิถีคิด การรับรู้ และการมองโลกของนักสื่อสารมวลชนที่มีผลต่อกระบวนการคัดเลือกข่าวสาร ต่อมา สจิวต์ ฮูด (Stuart Hood, 1972 อ้างใน อุบลรัตน์ ศิริยุวศักดิ์, 2547: 12) ได้นำแนวความคิดของกัลตุงและรูจไปประยุกต์เกี่ยวกับการทำงานของสื่อโทรทัศน์ในประเทศอังกฤษว่า การทำงานของบรรดาผู้รักษาช่องทางส่วนใหญ่ตั้งอยู่บนรากฐานการเมืองของชนชั้นกลาง ซึ่งมีผลต่อการรับรู้และโลกทัศน์ทางการเมืองของคนกลุ่มนี้ในการคัดเลือกเรื่องราวและการเสนอรายงานข่าว จากภูมิหลังของกลุ่มผู้สื่อข่าวที่ค่อนข้างใกล้เคียงกันในด้านการศึกษา ครอบครัวยุคและฐานะทางสังคมและเศรษฐกิจ ประกอบกับวัฒนธรรมองค์กรในการทำงานเป็นทีมและการต้องจรรีกรักศักดิ์ต่อองค์กรเพื่อไม่ให้ตกงาน ยังมีส่วนเสริมให้การเมืองของชนชั้นกลางในองค์กรสื่อสารมวลชนกระแสหลัก เป็นการเมืองแบบยินยอมพร้อมใจ (consensus politics) และแบบอนุรักษนิยม (conservatism) ไม่เปิดช่องทางให้แก่การเมืองแบบทางเลือก (alternative politics) การเมืองที่ก้าวหน้า (progressive politics) หรือการเมืองแบบถอนรากถอนโคน (radical politics)

วิลเบอร์ แชมม (Wibur Schramm, 1960: 138 อ้างใน จริยา ชื่นใจชน, 2548: 29) กล่าวว่า “ผู้กรองสาร” คือ ผู้มีสิทธิ์ที่จะเปิดหรือจะปิดประตูเพื่อกั้นหรือปล่อยให้ข่าวสารผ่านออกไป ทำหน้าที่เสมือนเป็นนายด่านในการกลั่นกรองข่าวสารให้กับประชาชน ด้วยเหตุนี้ จึงมักมีคำกล่าวพังเพยว่า “ข่าว” (news) ก็คือสิ่งที่บรรณาธิการหรือนักข่าวสร้างขึ้นและเผยแพร่ทางสื่อมวลชน

ดังนั้น หนังสือพิมพ์รายวันของจังหวัดเชียงใหม่ให้ความสำคัญกับการนำเสนอเนื้อหาเกี่ยวกับการส่งเสริมและรักษาคุณภาพสิ่งแวดล้อมมากนักน้อยเพียงไร จึงขึ้นอยู่กับการวินิจฉัยของเจ้าของและบรรณาธิการว่ามีความเหมาะสมเพียงใดและจะเป็นที่สนใจแก่ประชาชนหรือไม่ อีกนัยหนึ่งก็คือข่าวจะมีคุณค่าหรือไม่มากนักน้อยเพียงไรขึ้นอยู่กับ การคัดเลือก จัดลำดับ และนำเสนอเนื้อหาของข่าว แต่ในกระบวนการคัดเลือกข่าวสาร จัดลำดับ และนำเสนอเนื้อหาของข่าวนั้น สื่อไม่ได้ทำหน้าที่เป็นเพียงผู้รักษาช่องทาง ในแบบที่เป็นผู้เปิดหรือปิดให้กระแสข่าวสารมีการไหลเข้าออกอย่างง่ายๆ (passive) สื่อมิได้เป็นช่องทางที่มีลักษณะกลไก หากมีการคัดกรองตามทัศนคติ/ความรู้ความเข้าใจของบรรณาธิการที่มีต่อข่าว ความเร่งรีบของเวลาที่มีต่อข่าว หลักเกณฑ์ทางวิชาชีพในเรื่องคุณค่าข่าว คุณภาพของการเขียนข่าวและวิธีการเขียนข่าว หลักที่ยึดถือในการบริหารการมองความต้องการของผู้อ่าน การแข่งขันของสื่อ ซึ่งล้วนเป็นองค์ประกอบสำคัญในกระบวนการคัดเลือกข่าวสาร

การศึกษาในแง่มุมนี้จึงถือได้ว่าเป็นการศึกษาผู้ส่งสาร (Sender analysis) ผู้วิจัยจึงใช้วิธีการสัมภาษณ์บรรณาธิการหนังสือพิมพ์รายวันของจังหวัดเชียงใหม่ว่าได้ให้ความสำคัญกับการนำเสนอเนื้อหาเกี่ยวกับการส่งเสริมและรักษาคุณภาพสิ่งแวดล้อมมากนักน้อยเพียงไร ตลอดจนมีปัจจัยใดบ้างที่ส่งผลต่อการคัดเลือกข่าว

สรุปแนวคิดเกี่ยวกับสื่อมวลชน

จากการทบทวนแนวคิดเกี่ยวกับสื่อมวลชน สามารถสรุปแนวคิดที่สำคัญได้ 3 ประเด็น คือ

1. **แนวคิดเกี่ยวกับขอบเขตเนื้อหาข่าวสิ่งแวดล้อม** จากการทบทวนวรรณกรรมในแนวคิดเกี่ยวกับการรายงานข่าวสิ่งแวดล้อม ทำให้มองเห็นได้ว่า ข่าวสิ่งแวดล้อม เป็นการรายงานข่าวเกี่ยวกับปฏิกิริยาแวดล้อมที่อยู่รอบตัวมนุษย์ทั้งที่มีชีวิตและไม่มีชีวิต เป็นสถานการณ์สิ่งแวดล้อมที่เกิดขึ้นทั้งในแง่ปัญหาและการพัฒนาที่ยั่งยืน ซึ่งอาจครอบคลุมถึงเรื่องการเมือง เศรษฐกิจ สุขภาพ เช่น ข่าวการทำลายสภาพแวดล้อมอันเนื่องมาจากการสร้างเขื่อนไฟฟ้าขนาดใหญ่ ข่าวการปล่อยสารพิษจากโรงงานอุตสาหกรรม ข่าวมลภาวะในด้านต่างๆ ข่าวการอนุรักษ์ธรรมชาติ และการแก้ไขปัญหาสิ่งแวดล้อม เป็นต้น กล่าวอีกนัยหนึ่งก็คือ สื่อมวลชนจะต้องรายงานข่าวสิ่งแวดล้อมทั้งข่าวในแง่บวกและแง่ลบครอบคลุมเรื่องราวสิ่งแวดล้อมที่เกิดขึ้น เพื่อให้ประชาชน

เกิดจิตสำนึกในประเด็นปัญหาด้านสิ่งแวดล้อม ตลอดจนเกิดการเคลื่อนไหวเปลี่ยนแปลงในสังคมด้านการป้องกันรักษาสิ่งแวดล้อมร่วมกัน

ขอบเขตเนื้อหาของข่าวสิ่งแวดล้อมจากการทบทวนวรรณกรรมที่เกี่ยวข้องมาตั้งแต่ต้น เพื่อนำมาใช้เป็นกรอบในการวิเคราะห์เนื้อหาสำหรับงานวิจัยในครั้งนี้ ผู้วิจัยได้มีการจัดแบ่งกลุ่มเนื้อหาเกี่ยวกับการส่งเสริมและรักษาคุณภาพสิ่งแวดล้อม ตามแนวคิดของชูลต์ และคูเฟรสเน (Henry H. Schulte and Marcel P. Dufresne, 1994: 351-352 อ้างใน อมรพรรณ ชุ่มโชคชัยกุล และ นิธิดา แสงสิงแก้ว, 2548: 131-132) สามารถสรุปได้ 4 ประเด็น ดังนี้

1. ประเด็นเกี่ยวกับสถานการณ์ด้านสิ่งแวดล้อม หมายถึง การนำเสนอเนื้อหาที่เกี่ยวข้องกับปรากฏการณ์ต่างๆ ที่เกิดขึ้นกับสิ่งแวดล้อม เป็นเหตุการณ์ที่นานๆ เกิดขึ้น เกิดเป็นช่วงระยะเวลาสั้นๆ สามารถฟื้นตัวกลับสู่สภาพเดิมได้ในเวลาไม่นานหรือมีความรุนแรงเป็นบางพื้นที่

2. ประเด็นเกี่ยวกับการสูญเสียความสมดุลของระบบนิเวศ หมายถึง การนำเสนอเนื้อหาที่เกี่ยวข้องกับการใช้ทรัพยากรธรรมชาติอย่างไร้ขอบเขตและไร้ทิศทางจากการพัฒนาโครงการต่างๆ ทั้งภาครัฐ เอกชน ตลอดจนกิจกรรมอื่นๆ ของมนุษย์

ในกรณีนี้หลายสิ่งที่สูญเสียไปแล้วไม่สามารถฟื้นคืนสู่สภาพธรรมชาติดั้งเดิมได้ หรือต้องใช้เวลานานในการฟื้นฟูกว่าจะกลับคืนสู่สภาพเดิม อีกทั้งผลกระทบไม่ค่อยจะมองเห็นได้ในทันที แต่เป็นปัญหาที่ค่อยๆ สะสมตัวเองมากขึ้นและรอวันที่จะประทุขึ้นมา นับเป็นปัญหาสิ่งแวดล้อมที่ร้ายแรงและส่งผลกระทบในระยะยาว

3. ประเด็นเกี่ยวกับผลกระทบทางด้านสิ่งแวดล้อม หมายถึง การนำเสนอเนื้อหาที่เกี่ยวข้องกับผลกระทบของกฎหมาย นโยบาย โครงการและกิจกรรมอื่นๆ ของมนุษย์ ที่มีผลต่อทรัพยากรสิ่งแวดล้อม สุขอนามัย และคุณภาพชีวิต

4. ประเด็นเกี่ยวกับการป้องกันแก้ไขปัญหาและการพัฒนาสิ่งแวดล้อม หมายถึง การนำเสนอเนื้อหาที่เกี่ยวข้องกับวิธีการและมาตรการต่างๆ สำหรับการพิทักษ์รักษาสิ่งแวดล้อมเอาไว้ให้ยั่งยืนยาวนาน

2. แนวคิดเกี่ยวกับหนังสือพิมพ์ จากการทบทวนวรรณกรรมในแนวคิดเกี่ยวกับหนังสือพิมพ์ ผู้วิจัยได้นำมาใช้เพื่อเป็นกรอบในการจำแนกประเภทหนังสือพิมพ์และรูปแบบการนำเสนอเนื้อหาในหนังสือพิมพ์ ดังต่อไปนี้

ผู้วิจัยได้อ้างอิงเกณฑ์การจำแนกประเภทหนังสือพิมพ์ของ อุบลรัตน์ ศิริยุวศักดิ์ (2547: 302-308) เป็นหลัก โดยเลือกศึกษาเฉพาะหนังสือพิมพ์ท้องถิ่นรายวันของจังหวัดเชียงใหม่เท่านั้น ได้แก่ หนังสือพิมพ์เชียงใหม่นิวส์ และหนังสือพิมพ์ไทยนิวส์ ซึ่งเป็นหนังสือพิมพ์รายวันที่

ออกจำหน่ายในระดับภูมิภาคและระดับจังหวัด มีเนื้อหาครอบคลุมเฉพาะเจาะจงในเขตพื้นที่เหล่านั้น และเพื่อเป็นการตอบสนองความต้องการของผู้อ่านที่อยู่ในท้องถิ่น

หนังสือพิมพ์เชียงใหม่นิวส์ เริ่มก่อตั้งโดยคุณวรกร ตันตรานนท์ โดยได้ซื้อลิขสิทธิ์มาจากหนังสือพิมพ์เชียงใหม่รายวันของคุณเสวต เวียนทอง และเปลี่ยนชื่อมาเป็น “เชียงใหม่นิวส์” โดยการบริหารงานระยะแรกมีคุณสัญญา โอสถาพันธ์ ทำหน้าที่เป็นผู้อำนวยการร่วมด้วยทีมงานกว่า 10 คน ออกหนังสือพิมพ์ฉบับปฐมฤกษ์ เมื่อวันที่ 14 มิถุนายน 2534 รูปแบบเดิมเป็นหนังสือพิมพ์ขาว-ดำ 10 หน้า จนถึงยุคของคุณสรวิชัย แซ่เตียว ได้เข้ามาทำหน้าที่ผู้อำนวยการ ได้มีการปรับปรุงจากขาว-ดำ มาเป็น 4 สี มีทั้งหมด 24 หน้า ราคาฉบับละ 5 บาท สำหรับยอดขายของหนังสือพิมพ์เชียงใหม่จะอยู่ที่ประมาณวันละ 12,000 ฉบับ โดยแบ่งเป็นขายแก่สมาชิกในอำเภอเมืองเชียงใหม่ 13% นอกจากนั้นเป็นยอดขายของแผงหนังสือทั่วไปในเขตอำเภอเมืองเชียงใหม่ เขตอำเภอรอบนอก และเขต 7 จังหวัดภาคเหนือ (เฉพาะในตัวเมือง) คิดเป็น 27%, 18%, และ 17% ตามลำดับ ส่วนที่เหลือ 25% ทางบริษัทจัดकिनันทนการกำหนดหน่วยงานราชการและรัฐวิสาหกิจที่สำคัญๆ

จากการศึกษาพื้นที่การนำเสนอข่าวของหนังสือพิมพ์เชียงใหม่นิวส์ พบว่า มีการนำเสนอข่าวเศรษฐกิจ และโฆษณามากที่สุด คิดเป็นร้อยละ 16.68, ข่าวสังคม ร้อยละ 14.50, บันเทิง ร้อยละ 12.51, ข่าวกีฬา ร้อยละ 8.34, ข่าวการเมือง ข่าวการศึกษา ข่าวเยาวชน ข่าวเกษตร นำเสนอเท่ากันคือ ร้อยละ 4.17, ข่าวอาชญากรรม-อุบัติเหตุ ร้อยละ 1.30 และข่าวสิ่งแวดล้อม ร้อยละ 1.22 ตามลำดับ สามารถสรุปผลได้ในตารางที่ 2.1

หนังสือพิมพ์ไทยนิวส์ เริ่มก่อตั้งเมื่อเดือนกรกฎาคม พ.ศ. 2513 โดยการร่วมลงทุนระหว่างคุณบรรจบ ลิมเจริญ คุณสงวน เกษสุวรรณ คุณพิทักษ์ อินสุวรรณ และพรรคพวกเพื่อนฝูงในวงการหนังสือพิมพ์ ออกวางจำหน่ายฉบับแรกในวันที่ 4 สิงหาคม พ.ศ. 2531 รูปแบบปัจจุบันเป็นหนังสือพิมพ์ขนาดมาตรฐานหนังสือพิมพ์รายวันทั่วไป พิมพ์ 4 สี มีทั้งหมด 16 หน้า ราคา 5 บาท ออกจำหน่ายและมีเนื้อหาครอบคลุมพื้นที่ 20 จังหวัดภาคเหนือ มียอดขายต่อวัน 15,000 ฉบับ และมีหลักในการนำเสนอข่าวสารคือข่าวสารส่วนใหญ่จะต้องเป็นข่าวสารในภาคเหนือให้มากที่สุด และรับใช้สังคมภาคเหนือบนรากฐานของความถูกต้องอย่างเต็มความสามารถ

จากการศึกษาพื้นที่การนำเสนอข่าวของหนังสือพิมพ์ไทยนิวส์ พบว่า มีการนำเสนอข่าวสังคม และโฆษณามากที่สุด คิดเป็นร้อยละ 18.75, ข่าบบันเทิง ร้อยละ 12.50, ข่าวการศึกษา ข่าวกีฬา และข่าวเศรษฐกิจ นำเสนอเท่ากันคือ ร้อยละ 6.25, ข่าวการเมืองและข่าวเกษตร นำเสนอเท่ากันคิดเป็นร้อยละ 3.12, ข่าวอาชญากรรม-อุบัติเหตุ ร้อยละ 1.69, และข่าวสิ่งแวดล้อม ร้อยละ 1.56 ตามลำดับ สามารถสรุปผลได้ในตารางที่ 2.1

ตารางที่ 2.1 สรุปพื้นที่การนำเสนอข่าวของหนังสือพิมพ์เชียงใหม่และไทยนิวส์

ประเภทข่าว	ชม.นิวส์ (ร้อยละ)	ไทยนิวส์ (ร้อยละ)
สิ่งแวดล้อม	1.22	1.56
การเมือง	4.17	3.12
สังคม	14.50	18.75
การศึกษา	4.17	6.25
เยาวชน	4.17	-
บันเทิง	12.51	12.50
เกษตร	4.17	3.12
กีฬา	8.34	6.25
เศรษฐกิจ	16.68	6.25
โฆษณา	16.68	18.75
ข่าวอาชญากรรม-อุบัติเหตุ	1.30	1.69

ในส่วนของแนวคิดเกี่ยวกับรูปแบบการนำเสนอเนื้อหาในหนังสือพิมพ์ที่ ทำให้มองเห็นได้ว่าการนำเสนอแต่ละรูปแบบนั้นจะมีผลต่อการรับรู้เรื่องราวที่แตกต่างกันไป เช่น ข่าวจะเน้นการแจ้งให้ทราบ บทความจะเน้นในเรื่องของการจูงใจเพื่อให้เกิดความคิดเห็นหรือพฤติกรรม สารคดีก็จะเน้นให้สาระความบันเทิงและความรู้ หรือบทบรรณาธิการก็จะเน้นการแสดงถึงทัศนะ ความคิดเห็นที่สะท้อนถึงนโยบายและจุดยืนของหนังสือพิมพ์ต่อเหตุการณ์นั้น เป็นต้น ดังนั้นในการศึกษาครั้งนี้ ผู้วิจัยจึงนำแนวคิดดังกล่าวมาใช้เป็นกรอบในการจัดรูปแบบการนำเสนอเนื้อหาเกี่ยวกับการส่งเสริมและรักษาคุณภาพสิ่งแวดล้อมในหนังสือพิมพ์รายวันของจังหวัดเชียงใหม่ โดยแบ่งออกเป็น รูปแบบของข่าว บทความ และบทบรรณาธิการ เพื่อนำไปใช้ในการวิเคราะห์เนื้อหาต่อไป ซึ่งน่าจะเป็นสิ่งหนึ่งที่สะท้อนให้เห็นถึงบทบาททางประการของสื่อมวลชนที่มีต่อการส่งเสริมและรักษาคุณภาพสิ่งแวดล้อมได้มากขึ้น

3. แนวคิดเกี่ยวกับบทบาทของสื่อมวลชน จากที่กล่าวมาทั้ง 3 ทฤษฎี คือ ทฤษฎีโครงสร้างและหน้าที่ของสื่อมวลชน (Theory of media Structure and Function) ทฤษฎีการกำหนดวาระสาร (Agenda Setting) และทฤษฎีผู้เฝ้าประตู (Gatekeeper Theory) ทำให้มองเห็นได้ว่าสื่อมวลชนมี

บทบาทหน้าที่ที่สำคัญในสังคม ในประเด็นเรื่องสิ่งแวดล้อมนั้น สื่อมวลชนจึงถูกคาดหวังหรือได้รับมอบหมายบทบาทให้เข้ามามีส่วนร่วมในการป้องกันรักษาสิ่งแวดล้อม โดยสื่อมวลชนควรทำหน้าที่ในการเสนอข้อเท็จจริงและข่าวสารที่จำเป็นและมีประโยชน์แก่ประชาชน

ดังนั้น ท่ามกลางข่าวสารที่มีอยู่มากมายหลากหลายในปัจจุบัน แม้สื่อมวลชนจะตั้งใจหรือไม่ก็ตาม แต่สื่อก็เลือกที่จะนำเสนอข่าวสารเพียงบางแง่ บางมุม หรือบางประเด็นเท่านั้น การศึกษาในงานวิจัยเรื่องนี้ ในแง่บทบาทหน้าที่ของสื่อมวลชน จึงจะพิจารณาว่าสื่อมวลชนเลือกที่จะกำหนดวาระของ “สาร” อย่างไร และ “สาร” ที่ถูกกำหนดวาระดังกล่าวนี้ ได้แสดงบทบาทหน้าที่ตามความคาดหวังในเชิงทฤษฎีเพื่อส่งเสริมและรักษาคุณภาพสิ่งแวดล้อมขึ้นในสังคมอย่างไร หรือกล่าวอีกนัยหนึ่งก็คือ สารที่ถูกสื่อกำหนดขึ้นมานั้นได้ช่วยให้หน่วยสังคมต่างๆ เช่นปัจเจกชน (Individual) ครอบครัว ชุมชน องค์กรเอกชน องค์กรภาครัฐ เกิดความเข้าใจปัญหา เกิดจิตสำนึก ตลอดจนกระตุ้นเตือนให้บุคคลและกลุ่มบุคคลต่างๆ เหล่านี้ได้มองเห็นบทบาทของตนในอันที่จะมีส่วนร่วมในการช่วยกันรักษาสิ่งแวดล้อมอย่างไร ทั้งนี้เพื่อที่จะธำรงรักษาสิ่งแวดล้อมอันเป็นแหล่งให้กำเนิดและหล่อเลี้ยงชีวิตทุกชนิดบนพื้นโลกไว้ให้ยั่งยืนยาวนาน

3. งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

ผู้วิจัยได้ศึกษารายงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง มีรายละเอียดดังต่อไปนี้

จริยา ชื่นใจชน (2548) ศึกษาเรื่องการวิเคราะห์เนื้อหาข่าวสารด้านสิ่งแวดล้อมจากหนังสือพิมพ์รายวันภาษาไทย เป็นการศึกษาถึงการนำเสนอเนื้อหาด้านสิ่งแวดล้อมของหนังสือพิมพ์รายวันภาษาไทย จำนวน 6 ฉบับ ทั้งที่เป็นหนังสือพิมพ์ทั่วไปและเฉพาะด้าน ได้แก่ หนังสือพิมพ์ไทยรัฐ เดลินิวส์ มติชนสยามรัฐ กรุงเทพธุรกิจ และผู้จัดการรายวัน ว่ามีการนำเสนอประเด็นและรูปแบบต่างกันหรือไม่ อย่างไร โดยวัดจากจำนวนชิ้น ความถี่ และเนื้อที่ในการนำเสนอเนื้อหาด้านสิ่งแวดล้อม

ในการศึกษครั้งนี้มีวัตถุประสงค์ เพื่อศึกษาประเด็นในการนำเสนอเนื้อหาข่าวสารด้านสิ่งแวดล้อมจากหนังสือพิมพ์รายวันภาษาไทย ผลการศึกษาพบว่า มีการนำเสนอประเด็นด้านทรัพยากรธรรมชาติมากที่สุด รองลงมาเป็นประเด็นด้านมลพิษสิ่งแวดล้อม และยังพบว่า หนังสือพิมพ์มติชนเป็นหนังสือพิมพ์ที่มีการนำเสนอประเด็นด้านสิ่งแวดล้อมมากที่สุด รองลงมาเป็นหนังสือพิมพ์กรุงเทพธุรกิจ

ด้านรูปแบบการนำเสนอเนื้อหาด้านสิ่งแวดล้อมพบว่า มีการนำเสนอและให้เนื้อที่การนำเสนอในรูปแบบข่าวมากที่สุด รองลงมาคือบทความ และภาพข่าว ตามลำดับ โดยหนังสือพิมพ์ที่มีการนำเสนอเนื้อหาในรูปแบบข่าวมากที่สุด ได้แก่ หนังสือพิมพ์มติชน รองลงมาคือ หนังสือพิมพ์กรุงเทพธุรกิจ

จากการศึกษาถึงเนื้อหาในการนำเสนอของหนังสือพิมพ์รายวันทั้ง 6 ฉบับ พบว่า หนังสือพิมพ์ให้เนื้อหาในการนำเสนอประเด็นด้านทรัพยากรธรรมชาติมากที่สุด รองลงมาคือ ประเด็นด้านมลพิษสิ่งแวดล้อม โดยหนังสือพิมพ์ที่ให้เนื้อหาในการนำเสนอเนื้อหาด้านสิ่งแวดล้อมมากที่สุดคือ หนังสือพิมพ์มติชน รองลงมาคือ หนังสือพิมพ์กรุงเทพธุรกิจ

และเมื่อศึกษาเปรียบเทียบระหว่างหนังสือพิมพ์ประเภทคุณภาพ ปริมาณ และเนื้อหาเฉพาะด้านแนวธุรกิจ พบว่า ในด้านการนำเสนอเนื้อหาสิ่งแวดล้อมหนังสือพิมพ์คุณภาพมีการนำเสนอมากที่สุด รองลงมาคือหนังสือพิมพ์ประเภทประชานิยม ส่วนเนื้อหาและรูปแบบที่มีการนำเสนอในรูปแบบข่าวมากที่สุดนั้น พบว่าหนังสือพิมพ์ประเภทคุณภาพยังคงให้สัดส่วนมากที่สุด แต่รองลงมาเป็นหนังสือพิมพ์ประเภทเนื้อหาเฉพาะด้านแนวธุรกิจ

นฤมล ศรีสว่าง (2532) ศึกษาเกี่ยวกับปริมาณและปัญหาของการนำเสนอข่าวสารด้านสิ่งแวดล้อมและทรัพยากรธรรมชาติในหนังสือพิมพ์ไทย ทั้งปริมาณและคุณภาพจำนวน 9 ฉบับ ในช่วงเวลา 1 เดือน ผลการวิจัยพบว่า ประเด็นที่ถูกนำเสนอมากที่สุดคือ เรื่องทรัพยากรป่าไม้ และสัตว์ป่า หนังสือพิมพ์คุณภาพเสนอข่าวสิ่งแวดล้อมมากกว่าหนังสือพิมพ์ปริมาณ แหล่งข่าวที่ใช้มากที่สุดคือ หน่วยงานรัฐ และปัญหาของการทำงานของหนังสือพิมพ์ก็คือ การขาดแหล่งข้อมูล หรือ ข่าวแจกที่ได้รับมามีความไม่สมบูรณ์ทำให้ตีพิมพ์ไม่ได้

สุธิดา พัฒนศรีวิเชียร (2544) ศึกษาเรื่องบทบาทของนิตยสารในการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม: ศึกษากรณีนิตยสารเพื่อสิ่งแวดล้อม เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพโดยการวิเคราะห์เนื้อหาของนิตยสารเพื่อสิ่งแวดล้อม 4 ชื่อฉบับ คือ โลกใบใหม่ โลกสีเขียว สารคดี และผลิใบ จำนวน 48 ฉบับ โดยศึกษาในช่วงเวลาระหว่างปี พ.ศ. 2540 – 2541 โดยศึกษาถึงบทบาทของนิตยสารเพื่อสิ่งแวดล้อมในสถานะปัจจุบัน เนื่องจากในปัจจุบันเกิดแนวคิดการรายงานข่าวสิ่งแวดล้อมที่เหมาะสมกับภูมิภาคเอเชียเกิดขึ้น ผู้วิจัยจึงต้องการที่จะศึกษารูปแบบและการนำเสนอเนื้อหาของนิตยสารเพื่อสิ่งแวดล้อมในประเทศไทยว่าเป็นไปตามรูปแบบที่ควรจะเป็นหรือไม่ สำหรับเครื่องมือในการเก็บข้อมูลมีการนำแนวคิดและทฤษฎีมาสร้างเป็นตารางในการวิเคราะห์เนื้อหาจำนวน 4 ตาราง และสัมภาษณ์บรรณาธิการบริหารของนิตยสารจำนวน 4 คน สถิติที่ใช้ในการวิเคราะห์คือค่าร้อยละและค่าเฉลี่ย ผลการวิจัยพบว่านิตยสารทั้ง 4 ชื่อฉบับคือ โลกใบใหม่ โลกสีเขียว สารคดี และผลิใบ มีบทบาทในการสอนหรือบทบาทในการให้ความรู้ด้านสิ่งแวดล้อมมากที่สุดร้อยละ 52.09 และบทบาทรองลงมาคือ บทบาทในการกำหนดนโยบายหรือบทบาทในการตัดสินใจร้อยละ 47.90 และประเภทและปริมาณของสิ่งแวดล้อมที่นิตยสารทั้ง 4 ชื่อฉบับนำเสนอมากที่สุด 3 อันดับแรกคือ

ทรัพยากรมนุษย์ วัฒนธรรม และทรัพยากรป่าและสัตว์ป่า และรูปแบบในการนำเสนอเนื้อหาของ
 นิตยสารทั้ง 4 ชื่อฉบับพบว่า การรายงานข่าวทุกข่าวที่เกิดขึ้นนั้น นิตยสารทุกฉบับจะนำเสนอข่าว
 สิ่งแวดล้อมทั่วไปมากกว่าข่าวสิ่งแวดล้อมที่กำลังเป็นประเด็นใหญ่ในสังคม การรายงานข่าวจากทุก
 สถานที่อย่างเท่าเทียมกันพบว่า นิตยสารทั้ง 4 ชื่อฉบับจะรายงานข่าวสิ่งแวดล้อมที่เกิดขึ้นใน
 ท้องถิ่นไทยมากที่สุด การเจาะลึกสาเหตุและผลกระทบพบว่า นิตยสารทั้ง 4 ชื่อฉบับ มีการนำเสนอ
 เนื้อหามากเรียงตามลำดับได้ดังนี้ คือ ผลิตภัณ โลกสีเขียว สารคดี และโลกใบใหม่ การใช้สำนวนและ
 ภาษาที่ใช้ในการเขียนพบว่านิตยสารทั้ง 4 ชื่อฉบับใช้สำนวนและภาษาที่เข้าใจง่ายและอ่านง่าย
 มากกว่าการใช้สำนวนและภาษาที่ยาก สำหรับผลการศึกษานี้อ่านนิตยสารเพื่อสิ่งแวดล้อมตาม
 นโยบายและแผนการส่งเสริมและรักษาคุณภาพสิ่งแวดล้อมแห่งชาติ พ.ศ. 2540 – 2559 พบว่า
 เป็นไปตามแนวนโยบายนี้ และนำเสนอเนื้อหาตามนโยบายทรัพยากรธรรมชาติมากที่สุดร้อยละ
 50.30 และผลการศึกษาอุปสรรคในการนำเสนอเนื้อหาของนิตยสารเพื่อสิ่งแวดล้อมของนิตยสารทั้ง
 4 ชื่อฉบับ จากการสัมภาษณ์บรรณาธิการบริหาร พบว่า นักข่าวนิตยสารไม่มีอุปสรรคด้านข้อจำกัด
 ทางด้านความรู้ด้านวิทยาการสิ่งแวดล้อม เพราะนักข่าวสามารถเรียนรู้และฝึกฝนได้ อุปสรรคด้าน
 การถูกควบคุมข่าวสารโดยรัฐบาลเป็นสิ่งไม่เคยเกิดขึ้นกับการทำงานของนิตยสารทั้ง 4 ชื่อฉบับ
 อุปสรรคด้านการขาดแคลนการฝึกอบรมด้านการรายงานข่าวสิ่งแวดล้อม พบว่า นิตยสารทั้ง 4 ชื่อ
 ฉบับยังไม่เคยมีการอบรมด้านการรายงานข่าวสิ่งแวดล้อมเพราะอาศัยการฝึกฝนและประสบการณ์
 ในการทำข่าวมากกว่า และอุปสรรคด้านการขาดแหล่งข่าวหรือแหล่งข้อมูลทั้งในรูปของบุคคลให้
 สัมภาษณ์และเอกสารสิ่งพิมพ์ พบว่า ไม่เป็นอุปสรรคเพราะมีแหล่งข่าวและข้อมูลที่ใช้ในการเขียน
 มาก

งานวิจัยของ จีรวรรณ กมลรัตนโยธิน (2536) เรื่องการวิเคราะห์เนื้อหาและความหมายของ
 รายการสารคดีสิ่งแวดล้อมทางโทรทัศน์ระหว่างปี 2532-2534 เมื่อผู้วิจัยใช้เกณฑ์เรื่องระดับของการ
 เสนอแนวทางแก้ไขปัญหาสิ่งแวดล้อม 3 แนวทาง คือ กลุ่มรณรงค์ (เปลี่ยนพฤติกรรมส่วนบุคคล)
 กลุ่มปฏิรูป (เปลี่ยนระบบการบริหารจัดการ) และกลุ่มเปลี่ยนระบบ (เปลี่ยนแปลงแนวทางการ
 พัฒนาประเทศ) ผู้วิจัยพบว่า การนำเสนอการแก้ไขปัญหาสิ่งแวดล้อมจะจัดอยู่ในกลุ่มรณรงค์ทาง
 สิ่งแวดล้อมมากที่สุด รายการสารคดีสั้นจะเสนอวิธีแก้ไขปัญหาสิ่งแวดล้อมมากที่สุด ส่วนรายการ
 สารคดียาวเสนอวิธีแก้ไขในกลุ่มปฏิรูปและกลุ่มเปลี่ยนระบบมากที่สุด เนื้อหาของทั้ง 6 รายการมี
 ความสอดคล้องกับสังคม โดยเฉพาะกับสังคมเมืองหลวง และแต่ละรายการจะเสนอให้แก้ไขปัญหา
 แบบปัจเจกบุคคล

วิลาสินี พิพิชกุล (2538) ศึกษาเรื่องบทบาทของหนังสือพิมพ์ในการสื่อสารเรื่องความเลื่อมทางสิ่งแวดล้อม กรณีมลพิษจากโรงไฟฟ้าแม่เมาะ จ.ลำปาง ผู้วิจัยพบว่า วิธีการรายงานข่าวและเกณฑ์วินิจฉัยคุณค่าข่าวนั้นยังคิดมาจากเกณฑ์แบบประเพณีที่นักข่าวสายการเมืองใช้อยู่คือ แบ่งกลุ่มเป็น “มุมแดง” และ “มุมน้ำเงิน” รายงานแบบสถานการณ์ตีหน้าไปวันต่อวัน เน้นเหตุการณ์เคลื่อนไหวและตื่นเต้นเร้าอารมณ์มากกว่าจะมุ่งสร้างความเข้าใจและสร้างความตระหนักถึงการแก้ไขในระยะยาว วิธีการเช่นนี้ทำให้ประชาชน “ตื่นเต้น” กับข่าวเป็นพักๆ แต่ไม่ได้ “ตื่นตัว” ต่อการแก้ปัญหาสิ่งแวดล้อมในระยะยาว

ในงานวิจัยของชนิษฐา สมร่าง (2532) ศึกษาเรื่องความคิดเห็นของกองบรรณาธิการ เนื้อหาข่าว และความต้องการของผู้อ่านในด้านการเสนอข่าวสารของหนังสือพิมพ์ท้องถิ่นรายวัน “ไทยนิมิต” จ.ลพบุรี ถึงแม้ว่าในลพบุรีจะมีหนังสือพิมพ์ 10 ฉบับ แต่ก็มีไทยนิมิตเล่มเดียวที่เป็นหนังสือพิมพ์รายวัน และค่อนข้างได้รับความนิยม ดังนั้น ผู้วิจัยจึงต้องการศึกษาว่าหนังสือพิมพ์ดังกล่าวได้ทำหน้าที่ตอบสนองความต้องการของผู้อ่านหรือไม่ หรือว่าเนื้อหาข่าวที่ปรากฏนั้นเป็นไปตามความต้องการของกองบรรณาธิการมากกว่า

ผู้วิจัยได้ทำการวิเคราะห์เนื้อหาหนังสือพิมพ์เป็นระยะเวลา 1 ปี และพบว่าลำดับความสำคัญของข่าวจะเรียงตามความมากน้อยคือ ข่าวอาชญากรรม ข่าวสังคม ข่าวอุบัติเหตุและข่าวการเมืองท้องถิ่น ซึ่งลำดับดังกล่าวนี้เป็นไปตามความคิดเห็นของบรรณาธิการ ในขณะที่ผลจากการสัมภาษณ์ผู้อ่านปรากฏว่าผู้อ่านได้เรียงลำดับความสำคัญที่ต่างออกไป คือ อยากให้หนังสือพิมพ์ให้ความสำคัญของข่าวดังนี้ ข่าวการเมืองท้องถิ่น ข่าวเศรษฐกิจ และข่าวพัฒนา ผลที่ปรากฏดังกล่าวจึงหมายความว่า หนังสือพิมพ์นั้นตอบสนองความพอใจของฝ่ายผู้ทำมากกว่าตอบสนองความต้องการของผู้อ่าน

เมื่อสัมภาษณ์ฝ่ายผู้ทำหนังสือว่าเพราะเหตุใดจึงไม่สามารถทำหนังสือตอบสนองความต้องการของผู้อ่านได้ ปัจจัยที่เป็นอุปสรรคก็มักจะเป็นปัจจัยที่พบได้ทั่วไปในการผลิตสื่อมวลชนท้องถิ่น คือ ขาดบุคลากรที่มีประสบการณ์ ระบบเทคนิคการพิมพ์ไม่ทันสมัย ผู้อ่านมีจำนวนน้อย ขาดแหล่งข่าว และขาดเงินทุน

ผลจากการสัมภาษณ์ผู้อ่านพบว่า มีเพียง 40% ที่อ่านทั้งเล่ม 26% อ่านเพียงก่อนเล่ม และ 20% อ่านเพียงครั้งเล่ม ผู้อ่านแสดงความต้องการว่าอยากให้ลดโฆษณาลงบ้าง เพราะโฆษณามีถึง 67% ส่วนตัวข่าวมีเพียง 10% เท่านั้น

งานวิจัยของ พิทยา พัฒนธัญญา (2535) ศึกษาเรื่องความคิดเห็นของนักหนังสือพิมพ์ท้องถิ่นในเขตภาคเหนือตอนล่าง คอตอบบาทที่หนังสือพิมพ์ควรจะเป็นและที่กำลังเป็นอยู่ในการเสนอข่าวเพื่อการพัฒนา ผู้วิจัยได้นำเอาเกณฑ์เรื่องบทบาทหน้าที่ 8 ประการที่หนังสือพิมพ์ท้องถิ่นพึงมีต่อเรื่องการพัฒนาของ Hitchcock เช่น การให้ข่าวสาร การสร้างทัศนคติและทักษะที่เอื้อต่อการพัฒนา เป็นช่องทางประเมินผล ฯลฯ มาสอบถามบรรณาธิการ และนักข่าวหนังสือพิมพ์ท้องถิ่น 47 ฉบับ จำนวน 84 คนว่า สามารถกระทำหน้าที่ตามหลักแนวคิดได้หรือไม่ ผลการวิจัยพบว่า นักหนังสือพิมพ์ท้องถิ่นเห็นว่า บทบาทที่สามารถทำได้จริงๆ มี 3-4 อย่างเท่านั้น คือ ต่อสู้เพื่อความ เป็นธรรม วิพากษ์วิจารณ์เหตุการณ์ และนำเสนอเรื่องการพัฒนาเศรษฐกิจแบบต่างๆ ไป สำหรับปัจจัยที่เป็นอุปสรรคขัดขวางมิให้หนังสือพิมพ์ท้องถิ่นแสดงบทบาทได้ตามหลักการ เช่น จำนวน คนทำงานมีน้อย บางฉบับมีบรรณาธิการทำงานทุกอย่างอยู่คนเดียว นอกจากนั้นระดับการศึกษา ของคนทำงานก็ย่ำต่ำ (เช่นจบต่ำกว่าระดับอนุปริญญา) เกือบครึ่งหนึ่งไม่เคยเข้ารับการอบรมเลย

สำหรับงานวิจัยหนังสือพิมพ์ท้องถิ่นอีกเรื่องหนึ่งเป็นของ ดนยา รัชชนก (2538) ซึ่งเลือก ศึกษาเรื่องหนังสือพิมพ์ท้องถิ่นรายวันจังหวัดเชียงใหม่กับการกำหนดความระว่าข่าวสารการพัฒนาแก่ ชุมชน ผู้วิจัยเริ่มต้นด้วยหลักแนวคิดว่า ตามปกติ หนังสือพิมพ์ท้องถิ่นของโลกที่สามนั้นจะต้องเล่น บทบาทเป็นหนังสือพิมพ์เพื่อการพัฒนา (Development Journalism) ซึ่งมีคุณลักษณะที่สำคัญ แตกต่างไปจากหนังสือพิมพ์ทั่วๆ ไปคือ หนังสือพิมพ์ท้องถิ่นนั้นจะต้องไม่เพียงทำหน้าที่เป็นผู้ สังเกตการณ์แล้วก็รายงานข่าวเท่านั้น หากทว่าจะต้องเข้าร่วมกระบวนการพัฒนาด้วย

จากแนวคิดในหลักการดังกล่าว สถานการณ์ในโลกแห่งความเป็นจริงเป็นอย่างไร ในปี พ.ศ. 2530 คณะวารสารศาสตร์ฯ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ได้สำรวจเนื้อหาของหนังสือพิมพ์ ท้องถิ่นของไทยในทุกภาค ผลการวิจัยสอดคล้องกันว่าเนื้อที่ 50% เป็นโฆษณา หนึ่งในสี่เป็น คอลัมน์ซุบซิบ 15% เป็นข่าว และข่าวที่มีมากที่สุดคือข่าวอาชญากรรม อย่างไรก็ตาม สภาพการณ์ ดังกล่าวก็มีการเปลี่ยนแปลงไปเมื่อเศรษฐกิจภูมิภาคดีขึ้น และมีหนังสือพิมพ์จากส่วนกลางขยาย เครือข่ายลงไป หนังสือพิมพ์ท้องถิ่นก็เริ่มจะปรับมาตรฐานให้เข้าใกล้หนังสือพิมพ์จากส่วนกลาง มากขึ้น

ดนยา (2538) พบปรากฏการณ์ดังกล่าวเช่นกัน ในกรณีหนังสือพิมพ์รายวันในจังหวัด เชียงใหม่ ซึ่งมีอยู่ 6 ฉบับ ในปัจจุบัน (2538) เป็นหนังสือพิมพ์ท้องถิ่น 4 ฉบับ และเป็นเครือข่ายของ หนังสือพิมพ์ส่วนกลาง 2 ฉบับ แต่เดิมนั้น คนอ่านจะนิยมอ่านหนังสือพิมพ์ระดับชาติ เนื่องจากเห็น ว่าหนังสือพิมพ์ท้องถิ่นเสนอแต่ข่าวสารประเภท human interest ไม่ค่อยมีข่าวสารบ้านเมือง แต่เมื่อ หนังสือพิมพ์ระดับชาติขยายเครือข่ายเข้ามา หนังสือพิมพ์ท้องถิ่นก็เริ่มปรับปรุงรูปแบบและเนื้อหา

ให้ใกล้มาตรฐานมากขึ้น ด้วยเหตุนี้ ผู้วิจัยจึงอยากจะติดตามผลดูว่าหนังสือพิมพ์ได้ตอบสนองความต้องการของคนในท้องถิ่นหรือยัง โดยนำเอาเกณฑ์เรื่องการจัดลำดับความสำคัญของข่าว (ที่เรียกว่า “การกำหนดสาระ” Agenda setting) มาใช้เป็นเครื่องวัด

ผู้วิจัยใช้วิธีวิจัย 3 วิธี กล่าวคือ วิเคราะห์เนื้อหาในหนังสือพิมพ์เพื่อให้ได้ข่าวพัฒนาที่ติดอันดับความสำคัญ 10 อันดับแรก หลังจากนั้นก็นำข่าวทั้ง 10 ไปให้ประชาชนผู้อ่าน 200 คน และเจ้าหน้าที่ที่ทำงานด้านพัฒนาทั้งรัฐและเอกชน 32 คน จัดลำดับความสำคัญ ผลการวิจัยที่สำคัญพบว่า

1. โดยส่วนใหญ่ การจัดลำดับความสำคัญของข่าวในหนังสือพิมพ์จะสอดคล้องกับความเห็นการจัดของประชาชนและเจ้าหน้าที่พัฒนา เช่น ข่าวในลำดับแรกๆ จะเป็นเรื่องขยะในเมืองเชียงใหม่ หรือน้ำท่วมภาคเหนือ ซึ่งหมายความว่าหนังสือพิมพ์ท้องถิ่นได้ทำหน้าที่ตอบสนองความต้องการของประชาชนและการพัฒนาท้องถิ่นได้ในระดับดีพอสมควร
2. เมื่อศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างการจัดลำดับของบรรณาธิการกับเนื้อหาในหนังสือพิมพ์ ก็พบว่า สอดคล้องกันอย่างมาก แสดงว่าบรรณาธิการมีบทบาทอย่างสำคัญมากในการกำหนดวาระข่าวสาร
3. เมื่อเปรียบเทียบหนังสือพิมพ์ที่มีคนท้องถิ่นเป็นเจ้าของกับหนังสือพิมพ์ที่เป็นเครือข่ายของส่วนกลาง การวิจัยพบว่า หนังสือพิมพ์ที่คนท้องถิ่นเป็นเจ้าของจะนำเสนอข่าวพัฒนามากกว่า

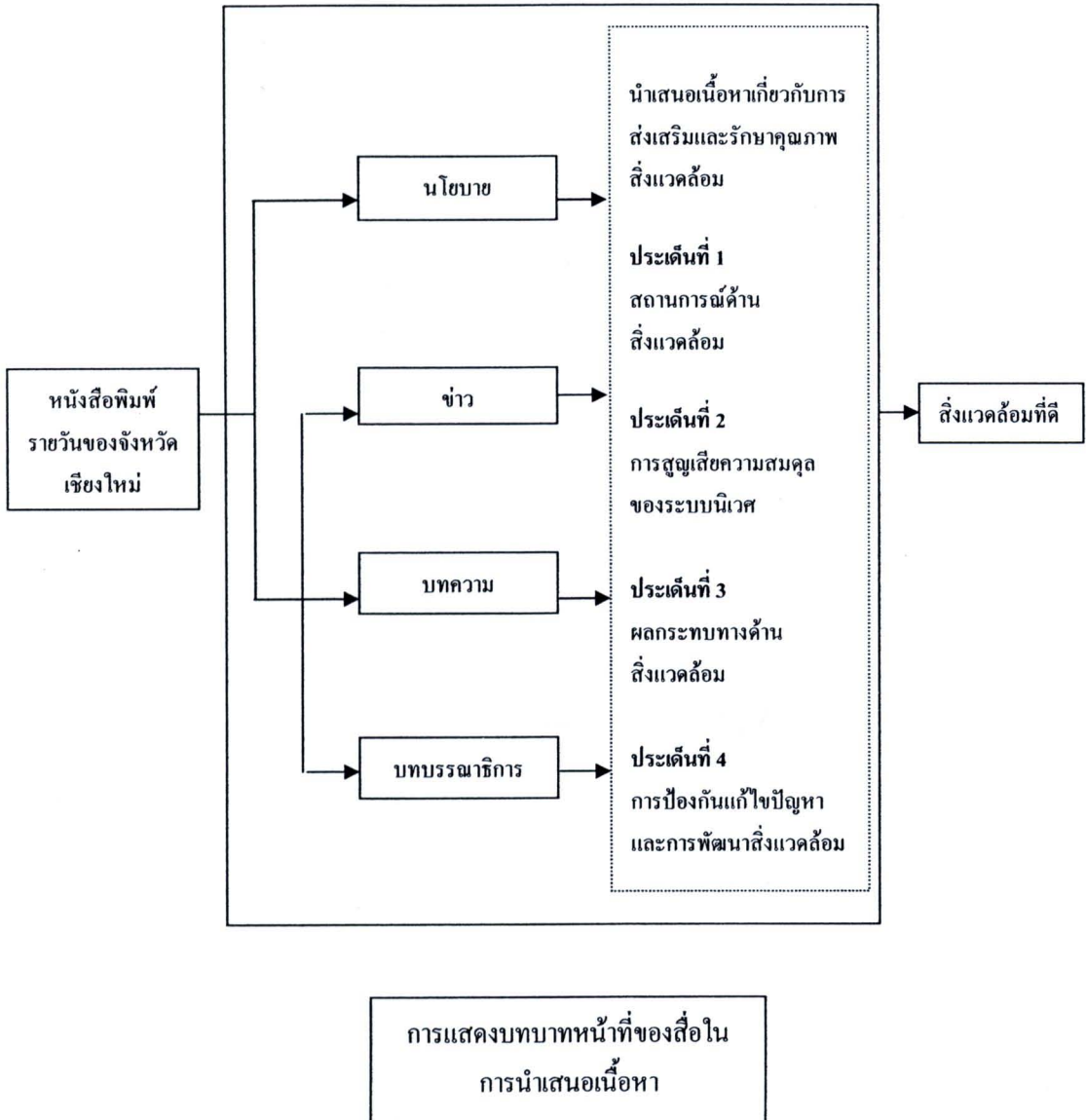
กล่าวโดยสรุป งานวิจัยเรื่อง การวิเคราะห์เนื้อหาเกี่ยวกับการส่งเสริมและรักษาคุณภาพสิ่งแวดล้อมที่ปรากฏในหนังสือพิมพ์รายวันของจังหวัดเชียงใหม่ ที่ผู้วิจัยสนใจทำการศึกษาในยังไม่เคยมีผู้ที่ทำการศึกษาวิจัยมาก่อน ซึ่งจากการศึกษางานวิจัยที่เกี่ยวข้องต่างๆ นั้น จะเห็นได้ว่า ผู้วิจัยเหล่านั้นทำการวิเคราะห์เนื้อหาข่าวสารด้านสิ่งแวดล้อมและทรัพยากรธรรมชาติจากหนังสือพิมพ์รายวันภาษาไทยที่ล้วนเป็นหนังสือพิมพ์จากส่วนกลาง ทั้งที่เป็นหนังสือพิมพ์ประเภททั่วไปและเฉพาะด้าน ทั้งหนังสือพิมพ์ประเภทปริมาณและคุณภาพ

ในส่วนของการวิเคราะห์เนื้อหาข่าวสารทั้งจากหนังสือพิมพ์ นิตยสารเพื่อสิ่งแวดล้อม และโทรทัศน์ เพื่อศึกษาบทบาทของสื่อที่มีต่อการพัฒนาด้านสิ่งแวดล้อม พบว่า รูปแบบการนำเสนอที่พบมากที่สุดคือ ข่าว รองลงมาคือ บทความ ประเด็นที่ถูกนำเสนอมากที่สุดคือ เรื่องความเสื่อมโทรมของทรัพยากรธรรมชาติ รองลงมาเป็นประเด็นด้านมลพิษสิ่งแวดล้อม และในส่วนของการแก้ไขปัญหาสิ่งแวดล้อม พบว่า การนำเสนอการแก้ไขปัญหาสิ่งแวดล้อมจะจัดอยู่ในกลุ่มรณรงค์ทางสิ่งแวดล้อมมากที่สุด โดยมีการเสนอให้แก้ไขปัญหาแบบปัจเจกบุคคล

ผลสรุปจากงานวิจัยเรื่องหนังสือพิมพ์ท้องถิ่นทั้ง 3 ชิ้น คือ ขนิษฐา (2532) พิทยา (2535) และคนยา รัชชนก (2538) ช่วยนำมาสู่ข้อสรุปที่ว่า สื่อที่อยู่ใกล้ชุมชนมากๆ เช่น หนังสือพิมพ์ท้องถิ่นนั้น ถูกคาดหวังว่าจะทำหน้าที่ช่วยการพัฒนาท้องถิ่นได้อย่างมาก อย่างไรก็ตาม ในความเป็นจริง งานวิจัยของขนิษฐา (2532) ซึ่งศึกษากรณีเฉพาะ และพิทยา (2535) ซึ่งศึกษาภาพรวมที่ใหญ่ขึ้นในระดับภาค ก็ยังพบว่า โลกแห่งความเป็นจริงนั้นยังอยู่ไกลจากที่คาดหวังเอาไว้อย่างมาก อันเนื่องมาจากปัจจัยที่เป็นอุปสรรคต่างๆ มากมาย แต่ทว่างานวิจัยของ คนยา (2538) ก็พิสูจน์ว่าการพัฒนาศักยภาพของหนังสือพิมพ์ท้องถิ่นยังไม่ใช่เส้นทางที่ปิดตาย หากมีช่องทางเป็นไปได้เมื่อมีการเปลี่ยนแปลงปัจจัยและเงื่อนไขไป จากข้อสรุปดังกล่าว ผู้วิจัยเห็นว่าสามารถนำมาศึกษาต่อได้ถึงศักยภาพปัจจุบันของหนังสือพิมพ์รายวันจังหวัดเชียงใหม่ที่มีต่อการนำเสนอเนื้อหาเกี่ยวกับการส่งเสริมและรักษาคุณภาพสิ่งแวดล้อม หรือกล่าวอีกนัยหนึ่งก็คือผู้วิจัยจะจับประเด็นเกี่ยวกับการส่งเสริมและรักษาคุณภาพสิ่งแวดล้อมนี้มาศึกษาดูว่า หนังสือพิมพ์ท้องถิ่นรายวันของจังหวัดเชียงใหม่ในฐานะสื่อมวลชนแขนงหนึ่ง ได้แสดงบทบาทในการส่งเสริมและรักษาคุณภาพสิ่งแวดล้อมขึ้นในสังคมอย่างไร

บทสรุป

จากการทบทวนแนวความคิด ทฤษฎี และงานวิจัยที่เกี่ยวข้องนำมาสู่การกำหนดกรอบแนวความคิดในการศึกษาวิจัย ได้ดังนี้

ภาพ 2.5 กรอบแนวคิดในการวิจัย